

Zúduló sasok

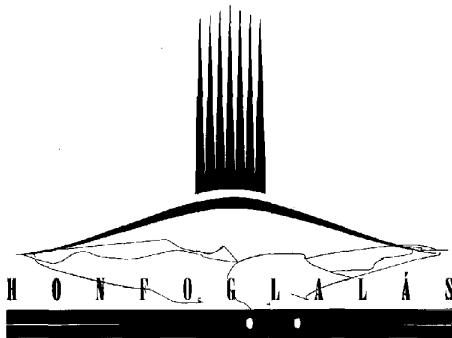
*Új honfoglalók
– besenyők, kunok, jászok –
a középkori Alföldön és a Mezőföldön*

GYULAI
KATALÓGUSOK
2.

*Előre a nap keltéig,
jobbra a nap deleléséig,
hátra a nap nyugtáig,
északra az éjszaka közepéig
reám tekint minden nép*

(Kül tegin felirata)

Sorozatszerkesztő
Havassy Péter

A KIÁLLÍTÁS A HONFOGLALÁS
1100 ÉS A MILLENNIUM 100 ÉVES ÉVFORDULÓJÁNAK
TISZTELETÉRE KÉSZÜLT

A kiállítás megrendezését támogatták:
a Honfoglalás 1100 éves évfordulója Emlékbizottság,
Gyula Város Önkormányzata,
Békés Megye Önkormányzata,
a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága,
a Wenckheim Krisztina Közalapítvány,
az Erkel Ferenc Múzeum Barátainak Egyesülete,
a Honismereti Szövetség,
a Hunguard Float-Üveg KFT Orosháza,
Kassai Lajos,
a Damjanich János Múzeum,
a Déri Múzeum,
a Dobó István Vármúzeum,
az István Király Múzeum,
a Jósza András Múzeum,
a József Attila Tudományegyetem Régészeti Intézete,
a Katona József Múzeum,
a Magyar Mezőgazdasági Múzeum,
a Magyar Nemzeti Múzeum és
a Móra Ferenc Múzeum

A borító elején Kat. 6., hátoldalán Kat. 124.

GYULAI KATALÓGUSOK 2.

Zúduló sasok

Új honfoglalók
– besenyők, kunok, jászok –
a középkori Alföldön és a Mezőföldön

GYULA
Erkel Ferenc Múzeum
Dürer terem
1996. május 10. – 1996. október 6.

Gyula, 1996

A katalógus és a kiállítás anyagának összeállításában közreműködtek:
*Boldog Sándorné, Csabay Lajosné, Havassy Péter, Istvánovics Eszter, Kassai Lajos,
Kiss Anikó, Kocsis Attila, Kruzslyt Ilona, Liska András, Madaras László,
Nagy Molnár Miklós, Németh Csaba, M. Nepper Ibolya, Südy István, Szabó János József,
Szalontai Csaba, TERNYÁK Ferenc, WICKER Erika*

Szakértők: *Hatházi Gábor, Kovács S. Tibor, Kovalovszki Júlia,
Pálóczi Horváth András, Selmeczi László*

Fotók: *Kozma Károly*

Restaurátorok: *Oláh Éva, Petrovics Zoltán*

A kötetet tervezte: *Bereznai Péter*
Technikai munkatárs: *Bereznai Miklós*

A kiállítást kivitelezte *a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Kiállításrendező
Csoportja, az Erkel Ferenc Múzeum munkatársai, Bánfi Barna, Gubis Mihály,
Kassai Lajos, a Veres és Veres BT (Gyula) és a Gyulai Íjászkлуб*

A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette:
Havassy Péter

HU-ISSN 1219-3763
HU-ISBN 963 04 6554 x

Kiadja: az Erkel Ferenc Múzeum
Felelős kiadó: Havassy Péter múzeumigazgató
Készült a JAVIPA nyomdában, Békéscsabán
Felelős vezető: Csiernyik János

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Pálóczi Horváth András: Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon</i>	7
<i>Hatházi Gábor: Besenyők és kunok a Mezőföldön</i>	37
<i>Selmeczi László: Régészeti kutatások a Nagykunságon</i>	57
<i>Selmeczi László: A jászok betelepülése a régészeti leletek tükrében</i>	67
<i>Selmeczi László: A magyarországi jászok régészeti kutatása</i>	81
<i>Havassy Péter: Katalógus</i>	89
<i>Havassy Péter: Kronológia</i>	117
<i>Irodalom- és rövidítésjegyzék</i>	128

„...a magyarok ... átvonultak a besenyők és a fehér kunok országán, Szuzdalon és Kijev városán, majd a havasokon átkelve egy tartományba értek, ahol számtalan sast láttak, s itt e sasok miatt nem maradhattak, mivel a sasok úgy zúdultak le rájuk a fákról, mint a legyek, s barmaikat és lovaikat felfalva elpusztították.”

(Magyar Őskronika)

„Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő”

(Szent István intelmei)

Pálóczi Horváth András

**NOMÁD NÉPEK
A KELET-EURÓPAI STEPPÉN
ÉS A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON**

I. BESENYŐK

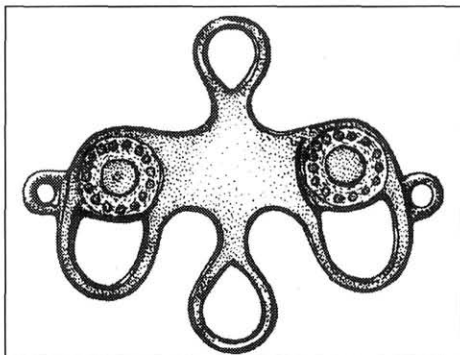
A besenyők a kelet-európai steppén

A magyar honfoglalás közvetlen előzményeként tartjuk számon azt a népmozgást, amely a IX. század végén a közép-ázsiai és nyugat-szibériai steppékről indult el, s melynek során a besenyők elhagyták előző hazájukat, átkeltek a Volgán és a Donon, és rátörtek az etelközi magyarok őrizetlenül hagyott szállásaira, miközben a magyar fejedelem két tümenből álló – mintegy 20 000 fős – hadserege a bolgárokkal harcolt. A váratlan támadás menekülésre készítette a magyar törzseket, a besenyők pedig megkaparintották hátrahagyott állatállományukat, majd az Al-Dunáig és a Kárpátokig birtokukba vették a Fekete-tengertől északra elterülő füves pusztaságot.

Őschrónikánk lapjain mesés formában megőrződött a besenyő támadás emléke. Eszerint a magyarok Pannóniába költözésük előtt „*a havasokon átkelve egy tartományba értek, ahol számtalan sast láttak, s itt e sasok miatt nem maradhattak, mivel a sasok úgy zúdultak le rájuk a fákról, mint a legyek, s barmaikat és lovaikat felfalva elpusztították*”. A X–XI. századi magyarok számára ez a monda jól érthető allegorikus képet tartalmazott, hiszen a besenyők neve összecsengett a régi magyar nyelv egyik török eredetű jövevényszavával, a „ragadozó madár” jelentésű *bese* szóval. A Kárpát-medencében letelepült magyarok ezután hosszú ideig távol tartották magukat a félelmetes keleti szomszédától.

A besenyők saját népneve valójában *bescenek* lehetett, ennek pontos jelentését nem ismerjük. A régi török *Becse* személynév kicsinyítő képzős származékának tartható. Mindkét változat előfordul Árpád-kori személynéveink és helyneveink között. A népnév bolgár vagy kazár közvetítéssel kerülhetett nyelvünkbe, legrégebbi adatunk, az 1086-ból származó *Beseneu* honfoglalás előtti török jövevényszavaink sajátosságait mutatja, *besenyő*, *besnyő* formája magyar fejlemény.

A besenyőkről először egy VIII. századi ujjur követjelentés tibeti nyelvű fordításában olvashatunk: 5000 lovas harcosuk van és az oguzokkal háborúskodnak. Ekkor a Volgától keletre, a Káspi-tengertől és az Aral-tótól északra éltek. Arab és perzsa szerzők szerint nomád életmódot folytattak, szomszédaikkal állandóan háborúskodtak. A perzsa *Gardízi* arany- és ezüstedényekben, lovakban, marhákban és juhokban való gazdagságukról is megemlékezik. A besenyők országát több napi járóföldre ter-

*Madár alakú áttört besenyő ruhaveret
az Alsó-Volga vidékéről (Kat. 185.)*

jedő száraz, kietlen pusztaság választotta el a hvárezmi államtól és a kazár birodalomtól. Keleti szomszédai a steppén a szintén török nyelvű úzok voltak, ők úzték a besenyőket 893-ban vagy 894-ben nyugat felé.

A besenyő törzsek nyugatra költözése után a nép egy része régi hazájában maradt az úzok uralma alatt, ezek igen nagy szegénységben éltek. Velük *Ibn Fadlân*, a bagdadi kalifa követe találkozott 922-ben a volgai bolgárokhoz vezető útja során.

Még a Volgától keletre jött létre a besenyő törzsszövetség központi szervezést tükröző rendszere, amelyről *Bíborbanszületett Konstantin* bizánci császár leírásából vannak pontos értesüléseink. Ezek szerint a besenyők országa – *Patzinakia* – nyolc tartományra, azaz nyolc törzsre oszlik, mindegyiken külön-külön „nagy fejedelem” (megasz árkhon) uralkodik. A nyolc tartomány negyven részre vagy kerületre tagolódik, melyek élén „kisebb fejedelmek” állnak, vagyis törzsenként öt-öt nemzetséggel számolhatunk. Konstantin császár közléséből ismerjük a törzsek és a törzsfők neveit, valamint a törzsek elhelyezkedését. A megtelepedés rendszerét *Györffy György* rekonstruálta: az egyes törzsek egy-egy nagyobb folyó mentén telepedtek meg, a törzsfők kíséretükkel a folyók partján nomadizáltak a tenger közelében fekvő téli szállás és az északon lévő nyári szálláshely között.

Bulgária közelében, azaz az Al-Dunától északra helyezkedett el a *Jazi-Kapan* (Barna Kapan) törzs. Magyarország közelében, azaz a Kárpátoktól keletre, a Szeret és a Prut folyó mentén telepedett meg a *Kabuksin-Jula* (Fahéjszínű Jula) törzs. Az első két törzs besenyői törtek be többször is Magyarországra. (A *Jula* törzsnév egyébként a magyar *gyula* méltóságnévvel egyeztethető.) Kelet felé a harmadik tartomány a *Javdi-Erdim* (Fénylő Erdim) törzs területe volt, a Dnyeszter és a Bug vidékén, az oroszoknak adót fizető különféle szláv törzsek közelében. A Dnyeszter jobb partján, a folyó átkelőinél hat elhagyott erőd volt besenyő kézen, ezek nevében is szerepel a török kataj „erődítmény” szó: pl. Kraknakataj „Őrző-vár”, Szakakataj „Cölöp-vár”. Ezek az erődítmények védték az Erdim törzs szállásait a szlávok, magyarok, bolgárok vagy bizánciak esetleges támadásától. A IX. század végén és a X. század első felében ez a törzs lehetett a törzsszövetség vezető törzse: Konstantin császár listáján elsőként szerepel, valamint „a többieknél vitézebb és nemesebb” három *kangar* törzs közé tartozik. Az Európába költözés idején e törzs főnöke, Bajcsa fejedelem vezethette az egész törzsszövetséget.

Oroszország közelében, azaz a Kijevi Fejedelemségtől délre a Dnyeper mentén telepedett meg a *Kara-Baj* (Fekete Baj) törzs, a Dnyeper túlsó partján voltak nyári szállásaik. E törzs tartotta ellenőrzése alatt ezt a fontos vízi utat, amely az oroszoktól Bizánc, illetőleg a krími kereskedővárosok felé vezetett. Az orosz-varég hajósok ezer veszély között, a lesben álló besenyők támadásainak állandóan kitéve tudtak csak közlekedni, ahogy ezt Konstantin császár szemléletesen leírja.

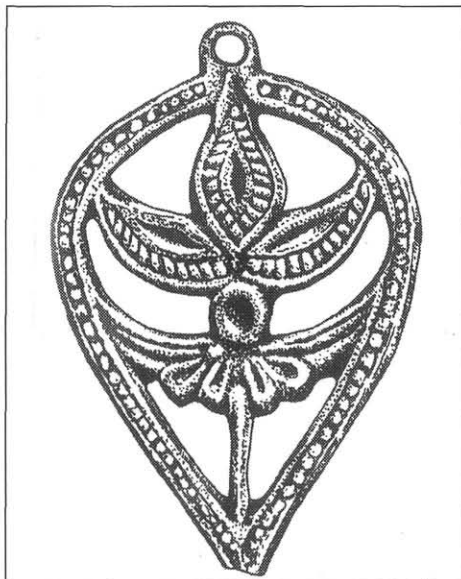
A bizánciaknak a Dnyepertől nyugatra élő besenyőkről pontosabb értesüléseik voltak, mint a keleti törzsekről. Bizonyára a hozzájuk közelebb eső törzsekhez küldtek rendszeresen követeket és diplomáciai ajándékokat, hogy a törzsfők jóindulatát megnyerjék, velük a békét biztosítsák, hogy adott esetben más népek ellen fordítsák a besenyők féltelmetes katonai erejét.

A Dnyepertől keletre nomadizáló négy törzs szállásterülete keleten a Volgáig, délen a Kazár Birodalomig terjedt. Elhelyezkedésükre nincsenek pontos adataink, Konstantin császár felsorolása valószínűleg ez esetben is földrajzi sorrendet jelent. Az elsőként említett *Küerci-Csúr* (Kékesszürke Csúr) törzs szintén a kangar törzsek közé számított – főnöke rangban a második lehetett a törzsszövetségen belül –, a Dnyeperen túl Bizánchoz a legközelebbi településhelyet foglalta el az Azovi-tenger mellékén. Ezen a kedvező helyen hasznot húzhatott a közeli krími városok kereskedelméből, valamint a steppén átmenő kelet-nyugati kereskedelem árucikkeiből is. Tőle északra, a Dnyeper bal parti mellékfolyóinál nomadizálhatott a *Szuru-Külbej* (Szürke Külbej) törzs. Egy X. századi földrajzi munka a Volga mentén említi a Tulmács törzs tagjait, a *Boro-Tulmács* (Sötétszürke Tulmács) törzs szállásvidéke tehát valószínűleg Kazárországtól északra, a Don és a Volga közötti pusztákra terjedt ki. A *Bula-Csuban* (Tarka Csuban) törzs szállásterületét ezek szerint a Donyec-vidékére helyezhetjük.

Az összetett törzsnevek első tagja *Németh Gyula* megállapítása szerint lószínnév, második tagja méltóságnév. A belső-ázsiai nomád népeknél ismertek a hasonló törzs- és népnevek. A lószínnéveket úgy értelmezhetjük, hogy az egyes törzsek által

kedvelt, szín szerint kitenyészített lovak elnevezéséből lett törzsnév. Természetesen nem arról van szó, hogy egy egész törzs azonos színű lovon ült, hanem a törzsfők és a nemzetségfők katonai kísérete számára válogathattak össze hasonló színű lovakat. A méltóságnevek az illető törzs főnöke által viselt méltóságra vonatkoznak. A *csúr* méltóságnév például a nyugati türköknél és az ujguroknál is megvolt. A *jula* méltóságnévvel a magyar *gyula* méltóságnéven kívül a bolgár Dulo nemzetségnevet is összevethetjük. A Külbej *kül*-eleme török méltóságnevek összetevője, a *-bej* jelentése „nemes, előkelő”. A *csuban* (*csopan*) megfelelői nyugati türk törzsek nevében, illetve más török népeknél méltóságnévként előfordulnak.

A méltóságviselők utódlási rendjéről is tájékoztat a tudós bizánci császár. Az elhunyt törzsfők hatalmát unokatestvéreik vagy unokatestvéreik fiai veszik át, „nehogy a méltóság kizárólag a nemzetség egyik ágán szálljon tovább, hanem az oldalágiak is örököljék és elnyerjék a tisztséget”. Az utódlást tehát a szeniorátus elve szabályozta, egy sajátos demokratikus tendencia szerint, amely a méltóságok fiágon való öröklődése ellen irányult, és egyben a törzsi-nemzetségi arisztokrácia hatalmának stabilizálását szolgálta.

Életfát ábrázoló levél alakú besenyő csüngő
(Kat. 186.)

Az uralmon lévők törekvéseivel szemben ugyanis a házassági kapcsolatok révén más nemzetségek is jelentkeztek hatalmi igényeikkel.

A törzsek élén bizonyára vezér-nemzetségek álltak, ezek idegen törzsekből szervezett katonai kísérettel biztosították uralmukat. A türk *bujruk*-hoz és a mongol *nökhör*-höz hasonló harcos-réteg a besenyőknél is kimutatható. Ezek tűnnek fel szoldosokként kazár, orosz, lengyel szolgálatban is. A bizánci tengerészetnél például orosz-varég harcosokkal együtt szolgáltak a Tulmács törzs vitézei.

A besenyők köznépéről megfelelő forrásadatok híján nincs részletes képünk. A nagyszámú állatállományt őrző és gondozó szabad pásztorok tömegcín kívül számolhatunk szolgaréteggel, a hadifoglyok közül kikerülő rabszolgákkal, köztük kézművesekkel is, akik a vezéri szálláshelyeken tevékenykedtek. Ezen kívül a meghódított szláv, alán, bolgár stb. földműves telepek lakossága is részben megmaradt. A Don vidékén így besenyő uralom alá kerültek a fejlett földműveléssel rendelkező szaltovomajaki kultúra telepei, ahol csak a X. század második felében – feltehetően Szvjatoszláv fejedlem kazár hadjáratával egyidőben – szűnt meg az élet. A besenyők maguk a folyóparti téli szállásokon csekély önellátó földművelést folytattak. Gazdálkodásuk a legeltető állattartáson alapult, erre a dél-orosz steppe kedvezőbb volt, mint előző hazájuk. Az úzoktól elcsenvedett IX. század végi súlyos vereség után állatállományuk hamarosan regenerálódott, és a X. század közepén már rendszeresen adtak el lovakat, szarvasmarhákat és juhokat az oroszoknak. A krími városok kereskedői állatbőrt és méhviaszt vásároltak a besenyőktől – utóbbi árucikkben az erdőlakó népek adóját sejthetjük. A pompát és fényűzést kedvelő besenyő előkelők cserébe bizánci selyemszöveteket, arannyal és ezüsttel átszőtt brokátot, aranszegélyeket, szalagokat, parthiai bőrt és borsot szereztek be. A téli ruhákhoz szükséges prémekeket északi szomszédaik, köztük a rókaprémjekről híres Volga-vidéki burtászok szolgáltatták.

A X. század folyamán a törzsszövetségi kötelékek fellazultak, az egyes törzsek önállósodtak. Letelepült szomszédaik ellen külön-külön folytattak hadjáratokat, vagy velük hol az egyik, hol a másik oldalon különféle katonai vállalkozásokban vettek részt. Az ismertetett törzsi rendszer teljes átalakulásáról tanúskodik, hogy forrásaink a XI. század közepén már 13 törzsről beszélnek. Ebben az időben két törzsfő, *Tirek* és *Kegen* között folyt a harc a törzsszövetség fölötti uralomért. 1048-ban Belcser fia, Kegen két lázadó törzs (*Belermanisz*, *Pagumanisz*) élén bizánci területre menekült és felvette a kereszténységet, népét a birodalom dunai határainál telepítették le, határőrökként. Az őket üldöző Tirek kénytelen volt letenni a fegyvert a bizánci császár előtt, mivel járvány lépett fel seregében – maradék besenyőivel szintén a Bizánci Birodalomban telepítették le.

Ettől kezdve gyakran jelentek meg besenyő csapatok a birodalom északi határainál, mivel az 1050-es évektől előretörő úzok egyre nyugatabbra szorították őket. A besenyők szállásterülete összezsugorodott. Az úzok 1054-ben lépték át a Dnyepert – nyomukban egy újabb félclmetes keleti néppel, a kunokkal –, az 1060-as évek elején a Bug és a Szeret közötti pusztákon tanyáztak, és 1064-ben törtek be az Al-Duna jobb

parti síkságára. Ez a veszély azonban váratlan gyorsasággal elmúlt, mivel az úzok erejét felmorzsolta a hideg tél, az éhínség, a járványos betegségek és a helyi besenyő és bolgár lakosság támadása. Az úzok egy része bizánci szolgálathoz állt, más része pedig az orosz fejedelemségek déli határvidékén telepedett le. A besenyők tehát túléltek az úzok rövid steppei uralmát. A bizánciak a XI. század második felében hosszadalmas háborút folytattak ellenük – a birodalomba törő besenyőkkel és a határvédő lázadó csapatokkal egyaránt –, végül I. Alexiosz Komnénosz császár (1081–1118) 1091-ben Lebunionnál, a Marica torkolatánál döntő győzelmet aratott felettük. A steppe nyugati peremvidékére szorult besenyők maradvány csoportjai utoljára 1122-ben támadtak Bizáncra, de II. Ioánnész Komnénosz császár (1118–1143) végleg leverte őket. A győzelem emlékére Bizáncban ettől kezdve ún. „besenyő ünnepet” ülték.

A besenyők Magyarországon

A honfoglalás után a magyarok hosszú ideig kerültek a harcot veszélyes nomád szomszédaikkal. 917-ben, 934-ben és 970-ben a besenyőkkel együtt vettek részt a Balkánon a bizánciak elleni kalandozó hadjáratokban. A X. század közepétől a XII. század elejéig több ízben is költöztek be Magyarországra kisebb-nagyobb besenyő csoportok.

Az első jelentős beköltözés valószínűleg Taksony fejedelem uralkodása alatt (955–970) történt. *„A Besenyők földjéről jött egy vezéri nemzetségből való vitéz. Neve Thonuzoba volt, Urkund apja, kitől a Tomaj nemzetség származik. Neki Taksony vezér lakóföldet a kemeji részeken adott a Tiszáig, ahol Abád-rév van.”* Ezt a valós családi hagyományon alapuló történetet Anonymus, III. Béla király jegyzője beszéli el. A Tomaj nemzetség birtokai és monostora ezen a vidéken helyezkedett el. Györffy György feltevése szerint szintén besenyő földről hozta feleségét Taksony fejedelem.

A magyar hagyomány úgy tudja, hogy Géza fejedelem és Szent István király uralkodása alatt más vendégnépekkel együtt besenyők is érkeztek. Nem lehettek túl nagy számúak, és mint a többi katonai segédnépet, a magyar állam megszervezése során széttelepítették őket az országban, ispáni várak és királyi udvarhelyek köré. Ilyen telepítésre utalhatnak az egyes besenyő törzsek nevét megőrző helynevek (Tolmács, Értcm, Csur, Baj). Magyar környezetbe került szigetszerű telepek lehetnek a Besenyő, Besnyő, Beseny nevű helyek. Ezek egy része még az államalapítás korában keletkezhetett. Korai telepítésnek tartható Erdély keleti végeinek megerősítése besenyőkkel.

Szent István Nagylegendája őrizte meg emlékét az Erdély ellen 1017 körül történt nagy besenyő támadásnak, amit István király előre látott, és így sikerült rá idejében felkészülni. Nem valószínű, hogy ezután a sikertelen támadás után fogolyként besenyők maradtak volna vissza. A következő évtizedekben egyre több alkalom adódott menekülő besenyők Magyarországra kerülésére, akár a bizánciak, akár az oro-

szok által szétvert besenyő csapatok közül. 1059-ben az úzok elől nyugat felé vonuló besenyők tömegestől költöztek a Bizánci Birodalom dunai határtartományába, egyes törzskéik ebben az időben kérhettek bebocsátást I. András magyar királytól, akivel előzőleg szövetségben voltak. *„Hatvan férfi a besenyők közül... minden felszereléssel, nevezetesen rengeteg arannyal-ezüsttel és az ékességek sokféle fajtájával megrakott szekereken elhagyva a bolgárok vidékét, Pannónia határai felé közeledett.”* Miután beléptek Magyarországra, a királyi fegyveresek egy csapata kifosztotta őket. A király a vendégnépek jogait megsértő bűnösöket felakasztatta. A Szent István Kislegendájában megörökített csemény valójában nem István király, hanem valószínűleg I. András korában történt.

1071-ben a görög kézen lévő Nándorfehérvárnál győzték le Salamon király és Géza herceg hadai a bizánciak besenyő segédcapatait, nagyszámú foglyot ejtettek, akik Magyarországra kerültek.

A besenyők utolsó önálló katonai fellépése, az 1122. évi berrhoéi csata után „a császár öldöklése elől” elmenekült besenyő főemberek tűnnek fel II. István (1116–1131) udvarában. A krónikák kunoknak nevezik őket. Olyasféle testőri szolgálatot láttak el, mint később a kun nyögérek. A király túlságosan kedvezett nekik, rájuk támaszkodott a politikájával elégedetlen magyar urak ellenében.

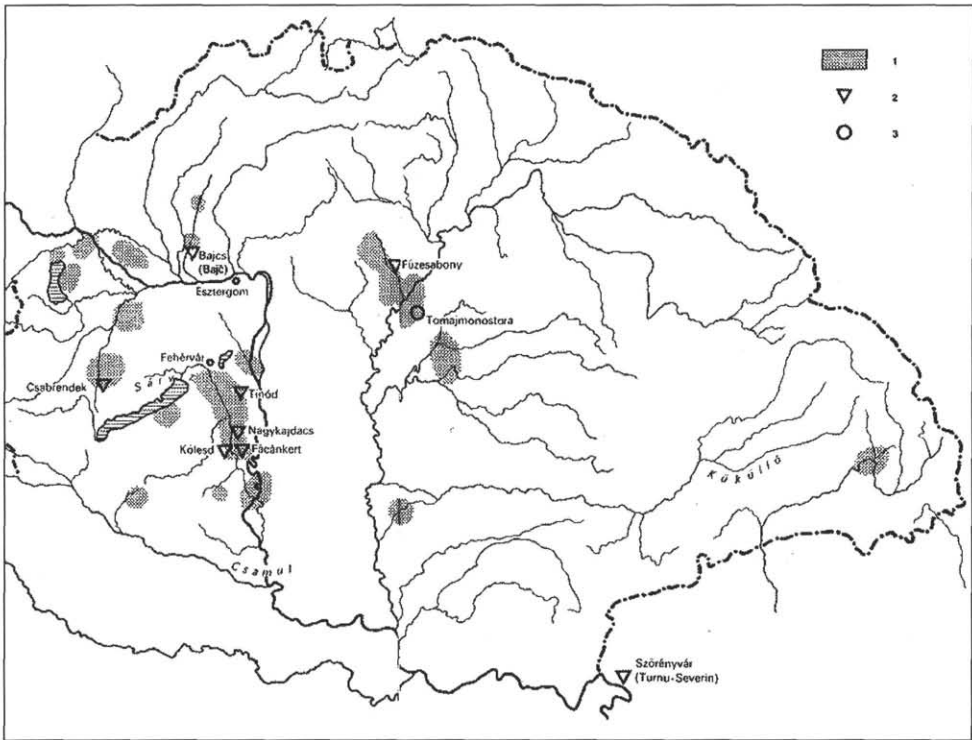
Az Árpád-korban Magyarországra települő steppei népeknek a királyi könnyűlovasságban teljesített szolgálat volt a fő feladatuk. 1051-ben a németek ellen vonuló királyi seregben magyarok és besenyők együtt harcoltak a nomád hadviselés szabályai szerint. A XII. században a királyi sereg elő- és utóhadát főként székelyek és besenyők képezték. 1116-ban a csehek ellen folytatott olszvai csatában a besenyő és székely íjászok az elővédharcokban a színlelt megfutamodás taktikáját alkalmazták. 1146-ban a Lajta melletti csatában szintén bevetették a könnyűlovas íjász előhadat, bár a német páncélos nehézlovasság ellen nem sok sikerrel.

Újra és újra felmerül az a vélemény, hogy a besenyők betelepítése határvédelmi céllal történt. Ezt látszik bizonyítani, hogy a nyugati országhatárnál a Fertő-tó vidékén, továbbá Dél-Erdélyben az Olt-völgyében találhatók korai besenyő telepcek. A X. század közepétől Talmács törzsbeliek őrizték a Havasoknál a Vöröstoronyi-szoros bejáratát, az ettől nyugatra emelkedő hegységet Besenyők erdejének nevezték. Szintén Talmács törzsbeliek telepítése mutatható ki a X. században még magyar fennhatóság alatt lévő határvidéken: Stájerországban a Mura mentén és Morvaországban a Morva-szorosban. Ezek a gyepűelvén létesített besenyő telepítések tehát valóban határvédelmi feladatot láttak el, a telepítés módja pedig beleillik az országos képbe, hiszen a X. században etnikai alapon szervezték meg a határvédelmet, és ezt a feladatot főként csatlakozott népekre osztották.

A későbbi telepítések esetében viszont nem igazolható, hogy a besenyők kötelezettsége határvédelem lett volna, még akkor sem, ha településeik a határszálon találhatók. *Knieszsa István* szerint középkori okleveleinkben a besenyők soha nem szerepelnek határőr népként. A nyugati határszálon, Moson, Sopron és Győr megyé-

ben a XI–XIII. században nem nagy számban és eléggé szétszórta éltek, a Sopron megyei Árpáson, a Rába partján lakó besenyők egy 1224-es oklevél szerint az udvari népek közé tartoztak.

A magyarországi besenyő településcsoportok több bevándorlási rétegből származnak, ezeket a fentiekben ismertetett beköltözési időpontokkal kísérhetjük meg egyeztetni. Tudjuk, hogy a magát Tonuzobától származtató Tomaj nemzetsége a Tisza egyik fontos átkelőjénél, az abádi révnél telepedett meg. Központjuk,

Besenyő szállásbirtokok az Árpád-kori Magyarországon

1. Besenyő településcsoportok az okleveles adatok és a besenyő eredetű helynevek alapján
 2. Besenyőknek tulajdonítható régészeti leletek
 3. Besenyő nemzetségi központ
- (Pálóczi, 28–29.)

Tomajmonostora körül az Árpád-kor végére több faluból álló birtoktestet alakítottak ki, de a Tisza jobb partján is volt birtokok. Ezen a környéken Heves és Borsod megyében másutt is találhatók besenyő településhelyek és birtokok, ezek a jelek szerint szintén koraiak (X. századiak), hiszen besenyő eredetű földrajzi nevek is előfordulnak és a besenyők ittléte határnevekben is rögződött. A Borsod megyei Szihalom birtokon 1067-ben 10 besenyő lovas szolga élt, s a falu határának

egyes pontjait a magyarok *Besenyők kútja* és *Besenyők sírjai* néven ismerték. Egy másik korai besenyő településcsoport rajzolódik ki a Sárrét-vidéken és a Sebes-Körös mentén, viszonylag közel a Tomaj nemzetség birtokaihoz, ahol ugyan etnikai különállását őrző besenyő lakosság a XIII–XIV. századi oklevelek szerint már nem mutatható ki, de vízrajzi nevek és határrészek fenntartották az itt megtelepülő besenyők emlékét (Besenyő tó, ér, derék, fenék, domb és a besenyő népvetet viselő elpusztult faluhelyek).

A királyi székhelyhez, Fehérvárhoz közel, a Sárvíz mentén húzódott a besenyők legnagyobb összefüggő településterülete. A Duna mentén, a mocsaras Sárközben folytatódtak a besenyő szállások, itt besenyő eredetű földrajzi elnevezések is fennmaradtak. A falunevék egy része a besenyő szállásbirtokos kipszak-török típusú személynevet őrizte meg (Alap, Cece, Kajdacs, Taba, Töböröcsök, Vajta). A fővároshoz közel, a Sárvíz-vidéken bizonyára királyi érdekeket szolgált a katonáskodó népelem letelepítése, Györffy György véleményével ellentétben azonban nem Koppány elleni védelmi vonalra gondolunk. Láthatóan a telepítés később, a vármegyék megszervezése után, a XI. század közepén vagy a század második felében történhetett, amikor már a magyar falurendszer is kialakult. Bár itt viszonylag nagy tömegben éltek besenyők az Árpád-korban, besenyő eredetű víz- és határrésznevek nem fordulnak elő. Ezt a településcsoportot az 1059-re tchető beköltözéssel hozzuk összefüggésbe, a szállásbirtokosok a „hatvan besenyő férfi”, azaz hatvan vagyonos előkelő közül kerülhettek ki.

A besenyők jogairól és kötelezettségeiről a betelepítéshez közeli időkből nincsenek adataink, XIII–XIV. századi oklevelekből próbálunk visszakövetkeztetni. Nyilvánvaló, hogy a magyar fejedelem vagy a király környezetében élő előkelő besenyők, a hadifogolyként Magyarországra hurcolt szolganépek és a vendékként befogadott besenyő csoportok más-más jogállással rendelkeztek. A királyi birtokokon letelepített, kollektív szabadságot (*libertas Bissenorum*) élvező besenyők katonai szolgálattal tartoztak a királynak, és közvetlenül a nádor fennhatósága alá tartoztak. Szabadságjogaik adó- és vámkedvezményrel jártak. Saját főcemberaik (*comes*) irányították a magyar harcos jobbágyokhoz (*miles*) hasonló katonáskodó réteget és a közrendű besenyőket. A XIII. századtól kezdve a katonáskodó réteg tagjai igyekeztek nemesi jogokra és magánbirtokokra szert tenni, egyesek bekerültek az országos nemesek sorába, a közrendűek közül pedig sokan szolgasorba süllyedtek. Az „összes besenyők ispánja” 1347-ben a Fejér megyében ősi birtokokkal rendelkező *Besenyő Gergely* volt. Amikor 1352-ben Nagy Lajos megszüntette a besenyő ispánságot, a Fejér megyei nemes besenyőket felvette az országos nemesek sorába. A besenyő kiváltságokat a Marostól délre, Csanád megyében élő besenyők őrizték meg legtöbbször. 1345-ben Besenyő faluban külön jogállású, „régí szokás szerint hadviseléssel tartozó” (*antiquo more exercituare debentium*) besenyők földjeit említik. Az itt élő besenyő nemeseket I. Lajos király – kivéve őket a nádor, az országbíró és Csanád megye joghatósága alól – 1369-ben királyi pártfogás alá veszi, ügyeiket a királyi törvényszék elé utasítja. A kiváltságlevelet Zsigmond király, majd 1495-ben II. Ulászló többször is megerősíti.

A besenyők régészeti emlékei

A kelet-európai steppét meghódító besenyők emlékei közül csak a lóval, lószerszámmal, fegyverekkel temetkező előkelők és a harcos középréteg sírjait tudjuk azonosítani, a kevés és nem korjelző tárgyat szolgáltató vagy melléklet nélküli nomád sírok keltezése és népi hovatarozásának meghatározása egyelőre nem megoldható. Sz. A. Pletneva szerint a besenyők halottaikat fakoporsóban, fejfelnyugatra helyezték a sírgödörbe, melyet általában korábbi kurgánba ástak, vagy a sír fölé kicsiny halmot emeltek. A halotti toron feláldozott hátszló maradványait: a lenyúzott lóbőrt a bennehagyott koponyával és lábszontokkal, felszerszámozva a halott bal oldalára tették vagy föléje temették. A részleges lótemetkezési módnak ezek a formái már a besenyők megjelenése előtt is megtalálhatók a steppén, tehát nem kizárólag erre a népre jellemző szokások.

A besenyőkkel együtt Európába kerülő tárgytipusok közül megemlíthetjük az ún. csukló nélküli csikószablát, melynek sajátos, merev, egyenes vagy ívelt szája van. Ez a típus az Urál-vidéki vagy a nyugat-szibériai erdős steppén alakult ki, a ló jobb visszafogását szolgálta. Ugyancsak a besenyők hozták a Volgától nyugatra a puha talpú csizmához való kerek kengyel új típusát. A X–XI. századi dél-oroszországi és moldvai besenyő sírokban általában a lovasfelszerelés és a fegyverzet vas tárgyai fordulnak elő: zabla, kengyel, hevedercsat, kés, csiholó, harci balta, lándzsa, nyílhegyek. A viseleti kellékek ritkák: ezüstveretes övek, varkocsdíszítő karikák, karperecek, gyűrűk. A női sírokban jellemző tárgy az olló – egyebek mellett a juhnyírásnak is munkacszköze –, mely a ma is használatos típus középkori előzményc, különbözik az Európában korábban elterjedt rugós nyelvű típustól. A korszak jellegzetes steppei divatcikkei a madár alakú áttört ruhaveretek és az ún. fülkanalak, melyek készítemény helye a Volga alsó folyásának vidéke vagy az Észak-Kaukázus lehetett, tehát kázár fennhatóság alatt lévő terület. A fülkanalakat az előkelő nomád nők már nem pipereeszköznek, hanem viseleti darabként használták, sérült, törött állapotban is: ezek az állatábrázolásos vagy életfát sejtető növényi mintás, áttört bronz csüngők hajfonatdíszként szolgáltak.

A besenyő korszak steppei ötvösségének legszebb emlékei a gazdagon díszített ezüst lószerszámok csörgős veretekkel, szíjelosztóval, a szíjelágazást takaró kereszt alakú veretekkel. Ezek szerkezetileg és a tárgyformák szempontjából összefüggő steppei leletsoportot alkotnak – a Volgától keletre és a nyugat-szibériai steppéken is hasonló felszereléseket találunk –, díszítésük azonban különféle művelődési hatások egybeötvöződéséről tanúskodnak. A Donnál, a Dnyeper alsó folyásánál és a Krímben előkerült gazdag nomád sírleletek lószerszámain az egyszerű keleti motívumokon kívül az orosz-normann és a bizánci ötvösség díszítési és technikai megoldásai jelentkeznek (szalagfonatos díszítés, niello technika). A korszak egyik leggazdagabb nomád férfi sírja a Don középső folyásánál, Gajevkánál került elő. A leletet bizánci arany pénzek keltezik a XI. század második negyedére. A gajevkai sírban 215 db aranyozott ezüst niellós veret került elő, nagyobbbrészt a lószerszám tar-

tozékai, a tárgyak egy része azonban a ruhavisclethez tartozhatott (övfelszerelés, tarsoly zárórésze, csizmaveretek). A lószerszám központi díszítménye a homlokon és a sügyelőn elhelyezett nagy, levél alakú csörgős veret. Az orrszíjon kisebb csörgős veretek foglaltak helyet. Kereszt alakú veretek takarták a szíjak elágazásait, keresztvező-dési pontjait, hozzájuk minden irányban egy-egy szíjvég alakú veret csatlakozik. A hármas szíjelosztó korongok a sügyelő, a nyereg és a heveder összekapcsolására szolgálhattak. A veretek motívumkincse (indás-palmettás, szalagfonatos-palmettás és kettős levélsoros díszítés, szív alakú veretek gyöngysor keretcléssel) és a különleges niello-technika egy sajátos, eklektikus jellegű steppei ötvösségre vall.

A besenyő hagyományok továbbélése az ún. fekete süvegesek XII. századi régészeti anyagában mutatható ki. Kijevtől és Percjaszlavltól délre az orosz fejedelmek a XI. század végén határvédő népként kísérelték meg letelepíteni a különböző nomád néptörödékeket, így jött létre a „fekete süvegesek” törzsszövetsége, melynek alkotóelemei között a besenyőket is megtaláljuk.

Magyarországon a honfoglalás után betelepült keleti népek régészeti hagyatékát a múlt század végén Nagy Géza próbálta meg elkülöníteni. Helyesnek bizonyuló feltevése szerint a pogány temetkezési mód, a lovastemetkezés, a keleti jellegű fegyverek és lószerszám alapján határozhatók meg a besenyő és a kun leletek. Besenyőnek tartja a Magyar Nemzeti Múzeumba került tinódi leletet (Sárbogárd-Tinódpusztta, Fejér m.), amely valószínűleg két sír anyagát jelenti: ezüst szegecsekkel tausírozott oldalpálcás zabla, kerek kengyel és két szablya volt benne. Az egyik szablya markolatát és keresztvasát vörösréz berakás díszíti. A leletegyüttes a XI–XII. századra keltezhető. Besenyő típusú kengyelek másutt is előkerültek (Kölesd-Itatóhegy, Alap-Tavaszmajor, Csabrendek).

Besenyő típusú, ívelt, merev szájasú, csukló nélküli zablát találtak a Komárom megyei Bajcs-Farkaspusztán (Bajcs-Vlkanovo, Szlovákia), X–XI. századi település anyagában. A besenyő udvarnokok 1209-ben és 1214-ben említett faluja, a mai Zsitvabesenyő innen néhány km-re fekszik.

A kelet-európai könnyűlovasság közelharcú fegyvere volt a XI–XIII. században a csillag alakú bronz- vagy vasbuzogány, amely belső-ázsiai eredetű, elterjesztése valószínűleg a besenyőknek tulajdonítható. A magyarországi múzeumokban őrzött nagyszámú lelet közül egyes példányokat típusuk és előkerülési helyük szerint a besenyő emléktárhoz sorolhatunk (Nagykajdacs, Fácánkert-Kajmádi-sziget, Füzesabony).

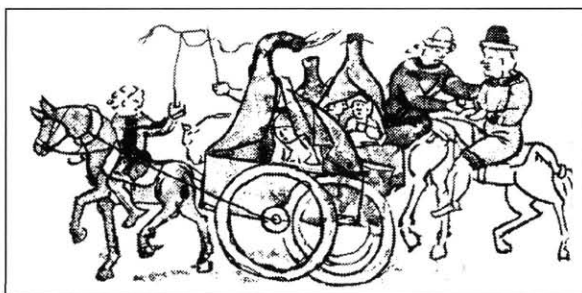
A XI. századi magyarság egy ideig még tanúja volt a betelepült besenyők pogány temetkezéseinek. A százdi apátság 1067-ben kelt alapítólevele említi a Borsod megyei Szihalom határában a besenyők sírjaihoz (ad sepulturas Bissenorum) vezető utat. Valószínűleg halomsírokról, kurgánokról van szó, mivel a középkori nomád temetők viszonylag nagy területet elfoglaló, messziről látható halomcsoportok voltak. Halomsírt jelent az Alföldön elterjedt *korhán* földrajzi név, a török *kurgan* szó változata, amely valamelyik kipszak-török nyelv (besenyő, kun) közvetítésével került nyelvünkbe.

Magyarországon a gajevkaihoz hasonló gazdag lovasfelszerelések még nem kerültek elő. A besenyők eredeti steppei kultúrájára kevés régészeti lelet utal. A pogány hitvilág és temetkezési szokások továbbélésével történeti és régészeti adataink szerint a XI. század végéig számolhatunk. A besenyők nagy részét kitevő lovas harcosréteg már megszervezésekor betagozódott a magyar társadalom hasonló feladatú népei közé, ami beolvadását is siettette. A kereszténység felvétele szinte a magyarokkal párhuzamosan történt. A többi korai telepítésű, szétszórta élő etnikai közösséghez hasonlóan a besenyők beolvadása így elkerülhetetlen volt.

II. KUNOK

A kun steppe a XI–XIII. században

A Fekete-tengertől északra elterülő füves pusztaságon 1054-ben jelentek meg először a kun lovas csapatok az úzok nyomában. Amikor az úzok az orosz fejedelmek seregéi elől nyugat felé vonultak, 1061-ben újra megjelentek a kunok a Dnyeper-vidéken. Ekkor bocsátkoztak először harcba az oroszokkal, Vszevolod perejaszlavlí fejedelemnek sikerült velük békét kötnie. 1068-ban nagy sereggel törtek be Csernyigov környékére, három orosz fejedelem hadait is megverték, egy ízben pedig vereséget szenvedtek. Miután az úzok uralma a steppén az 1064–1065. évi szerencsétlen kimenetelű balkáni hadjárat után megszűnt, megnyílt az út a kunok előtt nyugat felé. 1071-ben a Dnyeper-től nyugatra, a Kijevi Fejedelemség délnyugati határánál találjuk a kunokat. 1078-ban jelentek meg először kun csapatok az Al-Dunánál, a Bizánci Birodalom területén: a dunai határvidék lázadó besenyői behívták a kunokat és együtt Adrianupoliszt (Drinápolyt, Edirnet) ostromolták. 1087-ben a lázadó besenyők fővezére, Tatusz kunokat hívott segítségül I. Alexiosz Komnénosz ellen. A kunok a csata után késve érkeztek, amikor a besenyők már megverték a császár seregét, mégis részt kértek a hadizsákmányból. Miután a besenyők a kérést megtagadták, megtámadták őket, s csak élelemhiány miatt távoztak, de bosszúval fenyegetőztek. A következő években a bizánciak szövetségeseként részt vettek a besenyők teljes felmorzsolásában. 1091-ben Bönek kán és Tugor kán vezetésével hatalmas sereg jelent meg a Balkánon, a bizánciak az ő segítségükkel tudták legyőzni a besenyőket a lebunioni csatában.

Vonuló kun tábor a XV. századi Königsbergi Krónikából (Pálóczi, 96.)

Magyarországra 1091-ben törtek be először kun csapatok Krul fia Kapolcs vezetésével, a könnyű zsákmány reményében. I. László király ugyanis éppen Horvátor-

szágban hadakozott. Valószínűleg a lebunioni csatából hazatérő egyik kun seregről van szó. Krónikáink leírják, hogyan dúlták végig a kunok Erdélyt, Bihart és a Tisza-vidéket. Szent László király gyorsan hazatért, a Temes folyónál a kunok elébe került és legyőzte őket. A vereség után a kunok megtorló hadjáratot indítottak Akus vezérük vezetésével, a király elübük ment, és sikeresen visszaverte a támadást valahol Orsova környékén. László ragyogó hadvezéri teljesítménnyel és személyes bátorságával elért győzelmeinek köszönhető, hogy a kunok zsákmányoló hadjáratai ezek után elkerülték Magyarországot.

A XI. század utolsó harmadában a kelet-európai steppén berendezkedő kun törzsszövetség különböző eredetű, főként török nyelvű törzseket egyesített magában. A törzsszövetség az arab és perzsa szerzőknél, valamint a kínai és a mongol forrásokban *kipszak* néven szerepel. A kipszak törzsek a IX–X. században az Altajtól nyugatra, a Tobol és Isim folyók vidékén éltek, tőlük keletre, a Balhas-tótól északra foglaltak helyet a rokon *kimekek*, akikkel egy törzsszövetséget alkottak. A XI. század elején a kipszakoké volt a vezető szerep. Ekkor a kipszakok délebbre is húzódtak, a Szír-Darja felé.

A kun törzsszövetség másik neve a szír, bizánci és a latin nyelvű nyugati forrásokban *kuman*, *koman*, de egyes arab szerzők is használják ezt az elnevezést. Németh Gyula megfigyeltje szerint a népnév jelentése török nyelven „sápadt, sárgás, fakó”. Különböző nyelveken ugyanilyen jelentésű névvel illették a kunokat (orosz *Polovci*, lengyel *Plawci*, *Plawci*, német *Valben*, *Valwen*, örmény *Khardes* stb.), ezek az eredeti török népnév fordításai. A kunokat tehát európai környezetük többnyire saját népevükön vagy annak megfelelőin nevezte. A Fekete-tenger vidékén élő kománok és kipszakok azonosságáról ír a XIII. század közepén *Willelmus de Rubruk*.

A kun népnév a magyar nyelvben és a magyarországi forrásokban fordul elő, latinított *Cuni*, *Kuni* alakban is, továbbá a magyarországi értesülésekre támaszkodó nyugati forrásokban. Németh Gyula a *kun* (*qun*) és a *quman* népet közös eredetűnek és azonos jelentésűnek tartja, ezek szerint a *kun* név szintén a kunok saját neve lehetett. A *qun* nevű népről szóló keleti tudósítások közül legjelentősebb a *Marvazi* arab szerző 1120 körül írott munkájában olvasható leírás a XI. század közepén lezajlott nomád vándorlásról, amely Kijai országból (Észak-Kínából) indult ki, onnan útitét el a török nyelvű *qun* népet. Az elbeszélés szerint követte őket a náluk erősebb *qay* nevű nép, mire a *qun*-ok a sarik területére mentek, azok a türkmének földjére vándoroltak, akik pedig az úzok területének keleti részeit foglalták el. Az úz törökök a besenyők földjét foglalták el a Fekete-tengernél.

Az ebben a tudósításban leírt népvándorlást a X. század végén indította el az Észak-Kínát meghódító és ott birodalmat alapító mongol nyelvű kitajok terjeszkedése. Más források is szólnak erről a népmozgásról. *Ibn al-Aszír* arab történetíró feljegyezte, hogy egyes török népek 1012–1013-ban kivonultak Kínából Turkesztánba. Más kérdés, hogy egyes népek azonosítása ma is problémát okoz, ezért nem bizonyos, hogy a Marvazinál szereplő *qun* nép valóban azonosítható az európai kunok őscivel. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a Hétfolyó vidékére és a Kazak hátságra a

XI. század elején Belső-Ázsiából új török törzsek érkeztek, s hogy a nyugat-szibériai kipcsek törzsek ezekkel szövetségre léptek és megerősödtek. Ez a koman-kipcsek törzsszövetség 1030–1050 között már a Volgáig terjeszkedett, 1054 után pedig megjelent a Volgától nyugatra.

A kelet-európai kun törzsek teljes névsorát és elhelyezkedésük rendszerét nem ismerjük, mivel pontos topográfiai adatokat közlő forrás nem áll rendelkezésünkre. Az orosz évkönyvek elsősorban azokat a törzset említik, amelyekkel az orosz feje-

Kelet-Európa a XIII. század elején

1. Az orosz fejedelemségek keleti és déli határa 1055-ben

2. A „fekete süvegese” szövetségének területe

3. A szobrok a kunok központi szállásterületét, az ősök kőszobrainak fő elterjedési helyét jelölik (Pálóczi, 40–41.)

delemségek harcban állottak, tehát a Don-, a Donyec- és a Dnyeper-vidéken élő törzseket (pl. Burcsevicsi, Ulasevicsi, Tokszobicsi, Etebicsi, Tertrobicsi). Ez a térség volt a kun szállásterület központi része, itt álltak a kánok szálláshelyei. A forrásokból a folyók szerinti felosztásra is következtethetünk, vagyis a kunok esetében is számolhatunk a nagy folyók által meghatározott településrenddel. A törzsek több nagy, területi csoportosulására, laza szövetségére is találunk adatokat. Ezek előzték meg a törzsszövetség integrációját a XII. század végén, amikor Köncsek kán a keleti törzsek élén egyesítette a törzsszövetséget. Köncsek szakított a szeniorátus utódlási rendjével, halála után fiára szállt a káni méltóság, az orosz fejedelmekkel házassági kapcsolatok révén igyekezett szövetséget kiépíteni.

A kun törzsek birtokába került steppei szállásterületen a korábbi nomád lakosság kisebb-nagyobb töredékei is továbbéltek: besenyők, úzok, berendiek. A Dnyepertől keletre gyér szláv lakossággal számolhatunk, az oroszok terjeszkedésének a kunok útját állták. A Dnyepertől nyugatra a folyóvölgyekben viszont a XI–XII. században folytatódott a szláv betelepülés. A vezéri szállások mellett létesült nomád városok etnikailag tarka települések voltak. Orosz, görög, bolgár, magyar, alán és más hadifoglók közül kerültek ki a kézművesek. Rendszeresen megjelentek az idegen kereskedők: perzsák, hvárezmie, volgai bolgárok.

A Dnyesztortól nyugatra eső területre a kunok a XI. század végéig még nem telepedtek be, csak katonailag tartották ellenőrzésük alatt. Itt egyébként is sűrűbb letelepült népességgel számolhatunk: keleti szlávokkal, bolgárokkal, majd a XII. század végétől vlachokkal. Az 1187-ben megalakult második bolgár állam és a Dunától északra élő kunok arisztokráciája között szövetség jött létre, az Aszenidák is részben kun származásúak voltak. A moldvai kun lakosság a XIII. században, a mongolok megjelenése után növekedett meg jelentősen.

Az Európába betörő mongolok 1223-ban a Kalka folyónál, az Azovi-tenger mellékén súlyos vereséget mértek az egyesült orosz és kun seregre. A mongolok következő nyugati hadjáratuk során, több orosz város elfoglalása és felégetése után 1238-ban fordultak a kunok ellen. Köten kán, a kunok fejedelme ezúttal meg sem kísérelte az ellenállást, hanem népével együtt menedéket kért a magyar királytól.

A kunok Magyarországon

IV. Béla király és Köten kán (neve a magyar nyelvben Kötöny formában maradt fenn) először követek útján állapodott meg arról, hogy a kunok Magyarországon is megőrizhetik vagyonukat, ingó javaikat és egyéni szabadságukat, ezzel szemben elismerik a magyar király fennhatóságát, és áttérnek a kereszténységre. 1239 Húsvétján a kunok a Radnai-hágón át beköltöztek Magyarországra. A fejedelmet megillető ünnepélyes fogadtatást Rogerius nagyváradi kanonok, a magyarországi tatárjárás szemtanúja és krónikása a következőképpen beszéli el: *„A király pedig csodálatos pompával országának egészen a határáig elébe ment, és rendkívüli kitüntetésben és annyi megtiszteltetésben részesítette őt és embereit, hogy az ország lakosai emlékezetet meghaladó idő óta ilyet sem*

nem tettek, sem nem láttak. Végül – mivelhogy a nagy sokaság miatt azon a helyen nem tartózkodhattak kényelmesen, mert az a nép kemény és vad volt, és nem ismerte az alárendeltséget – nehogy megsértsék a magyarokat, vagy ők szenvedjenek sérelmeket ezektől, kijelölte melléjük egyik főemberét, hogy vezesse be őket egészen az ország közepébe.”

Ez a megegyezés IV. Béla számára nagy diplomáciai sikert jelentett. A kunok földjén már az 1220-as években megkezdtek a térítést a domonkos rendi szerzetesek, eleinte nem sok sikerrel. 1227-ben a moldvai kunok ura, Bortz fejedelem úgy határozott, hogy népével együtt megkeresztelkedik és a magyar király fennhatósága alá helyezi magát. 1229-ben a Kárpátokon túl a Szeret-vídekén megalakult a kun püspökség, székhelye Milkó volt. A magyar király címei közé ezután nemsokára bekeült a *rex Cumaniae* cím. Köten bejövetelével maga a kunok nagykirálya hódolt meg, aki Kelet-Európa számos uralkodóházával is rokonságban állt, és ezentúl harcosával a magyar király hadseregét erősítette.

A kunok befogadása ebben a történelmi helyzetben mégis szerencsétlen kimenetelű lépésnek bizonyult. IV. Béla ezzel magára vonta a mongolok haragját, akik a kunokat a hadijog címén szolgálíknak tekintették, és befogadásuk ürügyet jelentett Magyarország megtámadására.

IV. Béla a kunokat a vendégnépeket megillető kedvezményekben és megbecsülésben részesítette, a magyar arisztokrácia pedig féltékenyen nézte a kunok befolyásának növekedését. A magyar lakosság és a kunok között napirenden voltak az összetűzések, mivel a kunok állattal súlyos károkat okoztak a magyaroknak vetéseikben és kertjeikben. A közhangulat akkor fordult teljesen a kunok ellen, amikor a tatárok benyomultak az országba.

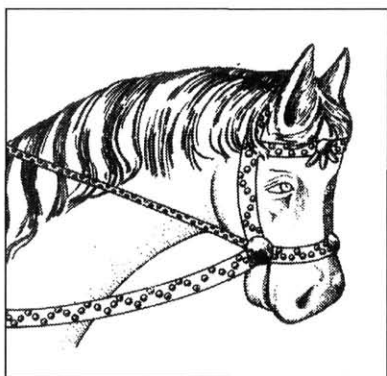
A kunokat meggyanúsították, hogy a tatároknak kémkednek. Kötent és családját pesti palotájukban magyar és német fegyveresek megölték, a tatárok ellen fegyverbe hívott kunok pedig pusztítva-rabolva elhagyták az országot.

A tatárjárás után IV. Béla ismét behívta a kunokat, akik kivonulásuk óta valahol Bulgáriában, az al-dunai síkságon éltek. Erre valószínűleg 1246-ban került sor, egy várható újabb tatár támadás kivédésére hozott intézkedések sorában. A kunokkal kötött új szövetséget középkori szokás szerint házasságkötés pecsételte meg: IV. Béla összeházasította elsőszülött fiát, a trónörökös V. Istvánt a kunok új fejedelemének leányával, Erzsébettel. A lakodalmon a kunok tíz főembere – a steppei népek körében elterjedt szokásnak megfelelően – karddal kettévágott kutyára esküdött, hogy a magyar király földjét meg fogják védelmezni a tatárok és más barbár népek ellen.

A nomád taktikával harcoló kunok számottevő könnyűlovas haderőt jelentettek, amelyre a királyi seregben a teljes hadrend felvonulása esetén különösen az elő- és utóvédharcokban volt szükség. 1246-tól évről évre ott találjuk a kun segédcsapato-

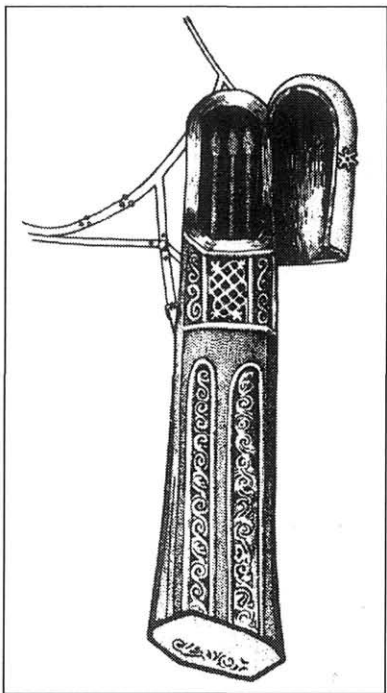

*Kun harcos készenléti íjtartóval
a székhelyderzsi falfestményről
(Kat. 203.)*

*Kun harcos lova a karaszközi falfestményről
(Kat. 202.)*

dályozza a király és a kunok szövetségét. Többször megeskették a királyt, hogy a kunokat, ha kell, fegyverrel is kényszeríti pogány szokásaik elhagyására, az állandó megtelepedésre, a jogtalanul elfoglalt egyházi és nemesi birtokok visszaadására. A pápai követ jelenlétében 1279-ben oklevélbe foglalták a király ígéreteit és az ország-

*Fedeles kun tegez a kakaslovnici
falfestményről (Kat. 200.)*

gyűlés kunokra vonatkozó rendelkezéseit (ún. I. és II. kun törvény). Intézkedtek a birtokjogi kérdésekről, szabályozták a bíraskodást, megállapították a kunok településhelyeit, kimondták, hogy a kun urak és nemesek a királyi szervenekhez hasonló jogokat élveznek, kötelesek a királlyal hadba vonulni. de mentesülnek mindenfajta beszállásolás alól. Ezzel szemben a kunok szakítanak pogány szokásaikkal, mindnyájan megkeresztelkednek, keresztény erkölcsök szerint élnek, tartózkodnak minden erőszakoskodástól és a keresztény vér ontásától, a Magyarországon ejtett keresztény foglyokat kötelesek szabadon engedni. Valószínű, hogy a főurak és az egyház erőszakos fellépése vezetett a kunok lázadásához, amit a hód-tavi csatában (1280) vertek le a királyt is a kezükben tartó Aba, Borsa és Csák nembeli főurak. A csata után a kunok tömegesen menekültek ki az országból Moldvába és Havasalföldre, a foglyul ejtett kunok rabszolgasorba kerültek, a lázadók javain magyarok osztozkodtak. Az 1280-as években sem változott IV. László politikája, továbbra is a kunokra támaszkodott, a közülük szervezett testőrgárdával, a nyőgérekkel

vette magát körül. Ezért a kunokat egyre inkább az a veszély fenyegette, hogy a király ellenfelei végleg leszámolnak velük. Ez magyarázhatja, hogy 1290-ben IV. László életét három kun főember oltotta ki.

Kun segédc csapatok ezek után is szerepelnek a magyar könnyűlovasságban, de már nem ők jelentik a királyi hatalom fő támaszát. Az Anjou-kor hadi népei között, Károly Róbert és Nagy Lajos udvarában, továbbá külföldi hadjárataiban is ott találjuk még a kun és jász lovas íjászokat. A XV. században az ilyen típusú könnyűlovasság csapatok jelentősége megszűnik.

A tatárjárás után másodszor is betelepülő kunok szállásbirtokait IV. Béla az Alföldön jelölte ki, a tatárjárás alatt nagymértékben elnéptelenedett vidékeken, az 1279-es oklevél szerint a Duna és a Tisza között, a Maros és a Körös között, a Temes és a Maros között és ezen folyók környékén. A nevében ma is kun lakosságra utaló Nagykunságon és Kiskunságon kívül a XIII. században kiterjedt kun szállásterület volt a Körösöktől délre egészen a Temes folyóig. Ezeket a területeket a kunok a hód-tavi csata után csaknem teljesen kiürítették. A kunok királyi birtokon, valamint nemesek és várjobbágyok üresen maradt földjein szállhattak meg. Szállásterületük felosztásába és egyéb belső ügyeikbe a király nem avatkozott be. A nádor joghatósága alá tartoztak, autonómiájuknak megfelelően egymás közötti peres ügyeiket a vádlott nemzetségének bírója előtt intézték.

A források hét kun nemzetségről tudnak, ezek további nemekre és ágakra oszlottak és ilyen rendszer szerint osztották fel egymás között a szálláshelyül kapott vidékeket. A dél-oroszországi kun és kipc sak törzsnevekkel való egyezések azt bizonyítják, hogy a magyarországi nemzetségek voltaképpen az eredeti kun törzsek töredékei. A név és lakóhely szerint azonosítható nemzetségek a következők.

A *Borcsól* („bors-fiak”) nemzetség a Maros és a Temes között kapott szállásterületet, valószínűleg a hód-tavi csata után hagyta el e vidéket. A *Kór* („kevés, csekély”) nemzetség szállásai a Marostól délre, a Harangod mentén terültek el. A Nagykunságot az *Olás* („egyesítsd”) nemzetség népesítette be. A Duna-Tisza közti homokhátságon találjuk a *Csertán* („csuka”) nemzetséget. Szintén a Duna-Tisza közén szállt meg az *Iluncsuk* („kígyócska”) nemzetség, valamint itt találjuk a Köncsög nemzetséget, de ez utóbbi elnevezés valószínűleg *Köncsög* ispán, egy XIV. századi előkelő kun főember családját jelöli. A magyarországi helynévi és személynévi anyagban előfordul még a *Kongrolu* és a *Barak* név is, amelyek XIV. századi kipc sak törzsnevekkel egyeztethetők.

Ahogy a kun nemzetségek törzsekre, a nemzetségi előkelők társadalmi rétege a steppei törzsi arisztoráciára vezethető vissza. A nemzetség már nem vérségi köteléket jelentett, politikai intézménnyé vált, élén a legvagyonosabb, legnagyobb földterülettel rendelkező családokkal. Ez a réteg látta el a katonai parancsnokok és a nemzetségek választott bírái feladatkörét. A XIII–XIV. században a szállásterület tekintélyes részét a nemzetségek élén álló előkelők (kapitányok, ispánok) birtokolták, ahogy ez a leszármazottaik kezén lévő szállásbirtokokból jól visszakövethető. A kunok közép rétegét képviselték a „nemesek”, akik az 1279-es oklevél szerint a kirá-

lyi szerviensekhez hasonló jogokat élveztek, az előkelőkkel együtt kötelesek voltak a királyi sereggel hadba vonulni. Az ő soraikból kerültek ki a nyőgerek (*nöger*), az állandó katonai kíséret. A kunok szabad, de szegénysorsú tömegei a feudalizálódás során fokozatosan jobbágysorba kerültek. Jelentős szolgaréteggel is számolhatunk,

Kun és jász szállásterület Magyarországon

1. A Magyar Királyság a XIII. század közepén

2. A kun nemzetségek és a jászok szállásterülete a XIV. században

3. XV. századi kun és jász központok (székek)

4. Fontosabb sírleletek

Kunok: 1. Kigyópuszta, 2. Csőlyos, 3. Felsőszentkirály, 4. Balatapuzta, 5. Kiskunhalas-Inoka, 6. Kunszentmárton, 7. Tiszaföldvár-Homok, 8. Bánkút, 9. Erdőtelek, **Jászok:** 10. Jászdózsza, 11. Ártánd-Zomlinpuszta, 12. Demecser (Pálóczi, 49.)

amely egyrészt a vagyonukat elvesztett szabadokból, másrészt a szákmányoló hadjáratokban szerzett foglyokból került ki. A magyar rendi társadalom kialakulásával párhuzamosan a XIV. században a kun társadalomban is felgyorsult a nemzeti viszonyok bomlása. A nemzeti főfők és a vagyonos családok birtokaikat nemesi jogon magánbirtokká igyekeztek változtatni, a szabad nemzeti tagokat földesúri fennhatóság alá vonni.

A kun nemzeti közigazgatási és bíráskodási autonómiáját a XIV. század végére–XV. század elejére kialakuló *székek* örökölték. A kifejezés a szászok és a székek székeihez hasonlóan bírói székre utal. A kun székek a magyar vármegye-szervezettől független közigazgatási egységek voltak, a szék bírása alá rendelt területtel, szállásokkal. Kialakulásukban valószínűleg nagy szerepet játszott a nemzeti arisztokrácia birtokszervezete. A székek és a beléjük foglalt szállások élén kapitányok álltak. A királyi adóztatás a XV. században a székeken keresztül történt. *Györffy György* felismerése szerint a kun társadalom feudális átalakulása során egy-egy nemzeti szállásterületén fejlődtek ki a későbbi közigazgatási-területi szervezetek. Ezt a fejlődést példázza Halas-szék (1451), melyet korábban még a Csértán nemzeti névről neveztek Csörtán-székeknek (1418), központja Halas mezőváros volt. A Csanád megyei Szentelt-szék – központja Szentelt mezőváros – a Kőr nemzeti területén található. A nagykunági Kolbáz-szék 1440-től szerepel a forrásokban, az Olás nemzeti területén alakult meg, központja Kolbázszállás volt. A Duna-Tisza közti Kecskemét-szék, Kara-szék és Mizse-szék, valamint a dunántúli Hantos-szék nemzeti előzménye bizonytalan vagy ismeretlen. A kun székek működésének története még kevésbé tanulmányozott.

A kunok belső életéről, települési viszonyairól, gazdálkodásáról hosszú ideig alig értesülünk. A XIV. század közepén tűnnek fel az oklevelekben a kun szállások, mint valamely magyar helység környékén álló települések. Ez időben a kunok még „nemezházakban”, jurtákban laktak. A betelepedést követő évszázad során elsősorban mozgatható felszíni építményekkel rendelkező szálláshelyekkel számolhatunk.

A török népek helynévadási szokásainak megfelelően a kunoknál is többségükben személynévi eredetű szállásneveket találunk – a későbbi megszilárdult települések is rendszerint a birtokos nevét viselik, a magyar *-szállása*, *-ülése*, *-népe*, *-háza* utótaggal ellátva (pl. Köncsögszállása, Csólyosszállás, Törtelszállás, Jakabszállás, Turgonypéterszállás, Bagdasülése, Alonnépe, Bugacháza). A szállásnevek némelyike az írott forrásokból azonosítható személyek nevét őrizte meg (pl. Törtel, Köncsög). Nem kétséges, hogy ezekben az esetekben a nomád téli szállás volt a későbbi falu közvetlen előzménye. Más esetekben a kun szállások korábbi magyar falvak, Árpád-kori egyházak nevét viselik. A tatárjárás idején elpusztult falvak területén megtelepülő kunok gyakran a terepnek ugyanazt a pontját választották állandó szálláshelyül, ahol a templom emelkedett, az újra feléledő falunévek többsége egyházas helyet jelent. Az is előfordult, hogy egy gazdag kun megvásárolt vagy adományként nyert egy üresen álló birtokot, s birtokjogi szempontok miatt használták továbbra is a régi falunévet.

A kun falvak megszilárdulása a XIV. század végére tehető. Gazdálkodásukban egyre nagyobb súlyt kapott a földművelés. Az 1453. évi jövedelmi kimutatás szerint a kunok és a jászok a következő terményekkel adóztak a királynak: búza, zab, árpa, borsó, lencse, köles. A XVI. századi adóösszeírásokban ezt a listát a rozs, a len és a kender egészíti ki. A Kolbáz-széki kunok az 1500-as évek végén az egri várnak a gabonafélcéken (búza, árpa, rozs) kívül 12 vágómarhával, sajttal, túróval, vajjal adóztak.

A középkori kunsági falvak gazdálkodásában az állattartásnak mindvégig nagy szerepe volt. *Lazius* 1570-es években készített Magyarország térképén legelésző szarvasmarhák és juhok rajza jellemzi a Duna-Tisza köze kun pusztáinak állattenyésztését. A külterjes állattartás ekkortájt virágzott fel újra, és a vidék az állatkivitel egyik központja lett.

A nemrég még pogány, nomád életmódot folytató kunok a XV–XVI. század folyamán sikeresen alkalmazkodtak a magyarországi viszonyokhoz. Nyelvüket ugyan még hosszú ideig megtartották – a reformáció korában készült el a Miatyánk kun fordítása –, de a magyarságba teljesen beilleszkedtek. Az egymással szomszédos magyar falvak és kun szállások között már korán megindult az etnikai keveredés. Ez is elősegítette az Alföld lakosságának egységesülését.

Az ország három részre szakadása után a kunok által lakott vidékek is török uralom alá kerültek, a középkori falvak többsége a XVI. század végén vagy a XVII. század folyamán elpusztult. A XVIII. században készített első részletes térképeken már csak a puszták határa, templomromok és *telkek* jelzik, hol álltak egykor a települések. Ezt a korszakot csak néhány nagyobb község és mezőváros élte túl, ahova a környező falvak megmaradt népessége is beköltözött. Több elpusztult szállás – egykori középkori falu – földjeit egyesítve így alakultak ki az Alföld más vidékeihez hasonlóan a Nagykunságban és a Kiskunságban is a nagy határú modern települések.

A kunok régészeti emlékei

A XI. század második felében a kunokkal új régészeti kultúra jelent meg a Volgától nyugatra. Sz. A. *Pletneva* a következőképpen határozta meg a kunokra jellemző temetkezési szokásokat: 1. keleti tájolású sírok; 2. egész ló eltemetése a halottal; 3. külön sírgödör a ló számára; 4. a sír lefedése gerendákkal vagy deszkákkal; 5. kő burkolat vagy földdel kevert kövek a sírhalomban.

A kunok a nomád népekre jellemző lovastemetkezés archaikus formáját hozták magukkal: a hátsólovat egészben helyezték a sírba, míg a megelőző időszakban a steppei népek a lóbőrt a benne hagyott koponyával és lábakkal temették el. A kétfajta lótemetkezés vegyesen fordul elő a XI–XIII. században a kun steppén, a felszerelt lovasok teljes ló eltemetése mindvégig megmaradt, amiből a lóállomány viszonylagos gazdagságára lehet következtetni.

Korabeli szerzők (*Rubruk, Albericus, Joinville*) egybehangzóan arról beszélnek, hogy a kunok halmot emeltek a sír fölé. A régészeti kutatások szerint ezek általában

alacsony, lapos kurgánok voltak, egymástól legalább 10–15 m-re, csoportosan helyezkednek el. Csak az igen előkelőeknek emeltek magas halmokat.

A kunokra jellemző régészeti leletanyag főként kurgánsírokból származik: vaskos szájvasú csikózablák, széles, egyenes talpalójú kengyelek, lószerszámra való csont szíjszorító lemezek, tegezhez használt csont függesztőfülek, réz bográcsok. Ugyanakkor a besenyő korszak egyes tárgyípusai is továbbélnek. A fegyverzet összetétele tükrözi a hadviselésben a XI–XII. században bekövetkezett változásokat, amelyek a nomádok fegyverzetében is éreztették hatásukat. A páncélzat használata a könnyűlovas hadviselésben is egyre inkább elterjedt. A XI. század végétől a steppei előkelők sírjaiban is megjelenik a védőfegyverzet: vassisak és sodronypáncél. A nyilak között gyakoribbak a nagyobb átütő erejű, acélozott típusok. A legfontosabb közelharci fegyverek, a szablyák hosszúsága és súlya is megnő.

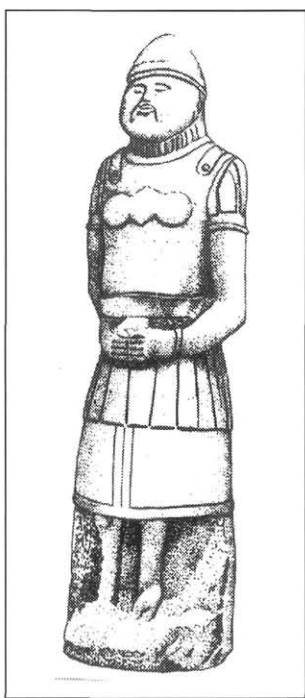
A kun fejedelmek hallatlan gazdagságáról és széleskörű diplomáciai, katonai és kereskedelmi kapcsolatairól tanúskodik az Azovi-tenger partvidékén, a Csingul-pataknál 1981-ben feltárt sírlelet, egy 40–50 év körüli férfi sírja. A halott öltözéke arannyal átszőtt bizánci selyemből készült vörös kaftán volt aranyhímzéses kék rátétekkel a felkaron és az ujjakon. Ezen kívül még öt, aranyhímzéssel és brokátszalagokkal díszített selyemkaftánt helyeztek a sírba, az egyik orosz miseruhából készült. A koponyán aranyozott veretekkel és drágakövekkel díszített kerek sapkát tártak fel. A mellen vastag elektron lánc feküdt, a bal lábnál fonott arany nyaklánc került elő. A lábaknál arany szalagokat is feltártak. A jobb és a bal kézen egy-egy drágaköves arany gyűrűt találtak. A jobb kézben kiegyenesített arany nyakpercc volt, melyet valószínűleg korbácsnyélként használtak. Ezen kívül még aranyozott ezüst csattal és veretekkel felszerelt három selyemöv tartozott a ruházathoz, a csatok nyugati típusúak. A sír bal oldalán feküdtek a fegyverek: szablya, íj aranyozott ezüstlemezekkel borított készenléti íjtartóban, tegez öt nyíllal, aranyozott sísak, páncéling, kerek fapajzs ezüstlemez borítással, három kés. A bal vállnál aranyozott ezüst csésze és füstölő volt, ez utóbbi a XIII. század első felére keltezhető nyugati típus. A fakoporsón kívül a sír végében edények foglaltak helyet: amfora, palack és egy festett fajansz alborello, szíriai edény a XIII. század közepéről. A sírgödör körüli gödrökben öt felszerszámozott lovat tártak fel, a kantárszíjakat aranyozott ezüst veretek díszítették. A leletegyüttes még a tatárjárás előtt került földbe, a kun fejedelmek igen erős orosz, bizánci, nyugati (magyar?) és levantei kapcsolatairól tanúskodik, valamint a steppei fegyvergyártás és ékszer készítés igen magas színvonaláról.

A dél-oroszországi kunok anyagi és szellemi kultúráját a sírleleteken kívül egy másik, reprezentatív emlékcsoport, a halottak tiszteletére emelt kőszobrok is megvilágítják. „A kunok nagy halmot emelnek a megboldogult felett, és szobrot állítanak neki, mely Keletnek néz, és a köldöke előtt serleget tart a kezében” írta Willelmus de Rubruk a XIII. század közepén. A dél-oroszországi steppén régebben ezrével álltak az elhunytat díszes viseletben, álló vagy ülő testtartásban, a messzeségbe révedő tekintettel ábrázoló férfi és női kőszobrok, melyek hasuk előtt összekulcsolt kezükben ivóedényt tartanak. A szobrok többségét az idők folyamán eredeti helyükről elhurcolták, összetörték,

Előkelő kun nő szobra (Kat. 187.)

építőanyagának felhasználták, megsemmisítették. A legújabb gyűjtések 1650-re teszik az ismert szobrok számát, ebből 730 példány maradt fenn. Az újabb régészeti ásatások tisztázták, hogy a szobrokat soha nem a sír fölé, hanem különálló magas halmon, arccal kelet felé, kövekből rakott szentélykerítésen belül állították fel, közelükben áldozati állatok (ló, szarvasmarha, juh, kutya, farkas) maradványait tárták fel. A szentélyek eredetileg az őskultusz színhelyei lehettek, mint korábban a türköknél, akiknél az ilyen jellegű szobrászat kialakult. A dél-oroszországi szobrok közvetlen előzményei a Hétfolyó vidékén, a

Előkelő kun férfi szobra (Kat. 188.)

IX–XI. századi kimekek művészetben fedezhetők fel. A szobrok viseleti ábrázolásai is tanulságosak, a XII–XIII. századi steppei régészeti anyagban találhatók azonos viseleti darabok, tárgytypusok. A kőemlékeken kívül hasonló megjelenésű, fából készült ábrázolások is álltak egykor a steppevidéken, ezek természetesen még nagyobb arányban elpusztultak. A szoborállítás szokása a mongol uralom alatt teljesen kiveszett, mivel megszűnt az a társadalmi réteg, a kun törzsi-nemzetségi arisztokrácia, amely ezt a szokást és a vele kapcsolatos mesterségeket (kőfejtés, kőfaragás, faszobrászat) életben tartotta.

Magyarországon egyetlen hasonló szobor sem maradt ránk, bár XVIII–XIX. századi adatok megengedik azt a feltevést, hogy egy ideig, talán fából készült szobrok állításával a magyarországi kunoknál is továbbélt ez a szokás.

A pogány módra temetkező törzsi-nemzetségi arisztokrácia sírjai Magyarországon is előkerültek, a lovastemetkezés szokása a XIII. században a kunokkal jelenik meg újra. Mindegyik sír magányos, a korabeli településtől és templomtól távol került elő. Néhány esetben feltehető, hogy egykor halom állt a sír fölött (Bánkút, Csólyos, Inoka). A férfi sírok jellemző mellékletei a fegyverek, a védőfegyverzet, a lószerszám, a veretes öv, a vaskés és a fenőkő. A női sírokban jellemzőek a viseleti tárgyak (ruházat fém díszei, ékszerek), egyes használati eszközök (tükör, vaskés) és szintén a lószerszám. A tárgytypusok eredetét kutatva három művelődési réteget kü-

lőnítettünk el. A keleti eredetű, steppei tárgyak fordulnak elő a legnagyobb arányban a leletcsoportban. Jelentős a bizánci stílusú, a Fekete-tenger északi partvidékéről vagy a Balkán-félszigetről származó tárgyak aránya. Viszonylag kis számban fordulnak elő, de jellegzetes tárgyakat jelentenek a nyugati elemek, ezekhez a kunok már Magyarországon jutottak. A kun arisztokrácia pogány temetkezései a XIV. század elején szűntek meg.

A kiskunsági leletek közül kiemelkedik az a három sír, amelyben a steppei viselet tartozékaként arany, illetve aranyozott ezüst veretes övek kerültek elő (Kígyóspusztá, Csólyos, Felsőszentkirály). Az övek nyugati ízlés szerint készültek, a XIII. századi lovagi viselet hatását tükrözik. A kígyóspusztai csaton az ötvös lovagi harci jelenetet ábrázolt, a vereteken latin nyelvű feliratok, lovagi védőszentekhez intézett könyörgések olvashatók. A felsőszentkirályi öv veretsora geometrikus címereket ábrázol. Az övek készítésének idejét európai analógiáik segítségével a XIII. század közepére tehetjük, kun tulajdonosaik királyi adományozás révén vagy diplomáciai ajándékként juthatott hozzá ezekhez az értékes darabokhoz.

A csólyosi sírban teljes védőfegyverzet került elő: sisak, sodronying, páncéllemezek. Ezek a nyílhegyekkel és az ezüsttel tausírozott kengyelekkel együtt még keleti műhelyekben készültek. A felsőszentkirályi sírban szablyát, nyílhegyeket és páncél darabokat találtak.

Szintén a beköltöző kunok első generációjához tartozhatott két előkelő női sír.

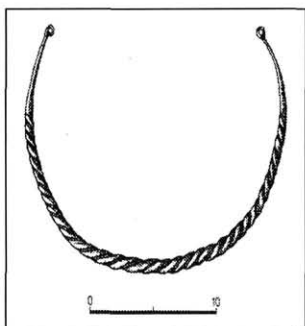
A balotapusztai leletben a steppei kun női viselet egy ritka emléke került elő, ezüst karikákból összeállított, ún. szarv alakú fejdísz, ehhez hasonlók csak dél-oroszországi kurgánsírokban fordulnak elő. A balotai sír csavart nyakperece ugyancsak XII–XIII. századi steppei típus. A sír ékszerei, ruhaveretei bizánci stílusúak. A leletet III. Ióánnész Vatatzész nikaiai császár (1222–1254) arany pénze keltezi. A Békés megyei Bánkúton feltárt lovas női sírban a keleti típusú lószerszámon kívül nyakperec, kés és egy bronztűkör volt, amely a XII. század végére keltezhető észak-kínai munka.

Az eddig ismert egyetlen Békés megyei kun lelet, a bánkúti női sír mellékletei (Kat. 56.)

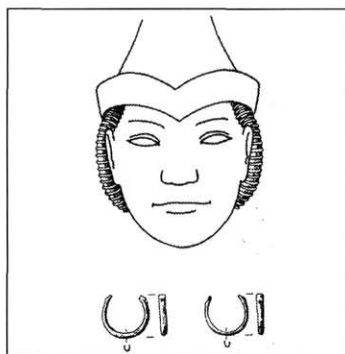
A kun szállások temetői elsősorban a köznép temetkezési helyei, de a XIV. század közepe táján már az előkelő réteg is ide temetkezett. A temetőket vagy korábbi, Árpád-kori templomok köré telepítették, vagy a XIV. század végén–XV. század ele-

jén épült fel területükön a templom. A temetkezések legkorábbi rétegei a félig-meddig még pogány, letelepülő félben lévő lakosság emlékei. A hagyományos viseleti formák és babonás szokások még nyomokban megtalálhatók. A női viselet tartozékai a veretekkel díszített párták (Csengele), a gömböcskével díszített fülbevalók,

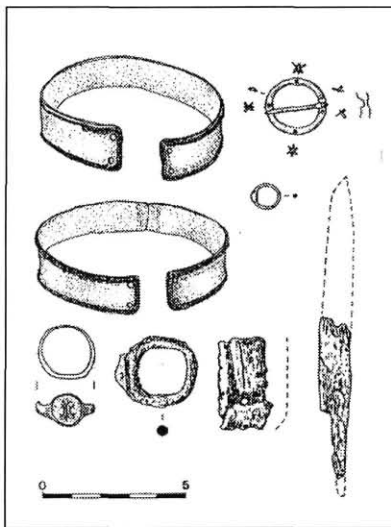
A bánkúti
– a II. világháborúban elveszett –
nyakpérec (Pálóczi, 1994. 151.)

gyöngyök, ruhacsatok, egyes temetőekben a mellrészre varrt üveg-tűkrök, tűtartók. Mindkét nem viselte a gótikus ezüstlemez ruhadíszeket (Ötömös), a fülesgombokat, pártáöveket, gyűrűket. A férfiak övei gyakran egyszerű szíjak, vas- vagy rézcsattal. A XV. században megjelennek a láncos záródású vagy csontkapcsoló-

A balatapusztai női fejdísz
rekonstrukciója (Pálóczi, 80.)

val ellátott övek, valamint a csontveretes övek. A keleti eredetű viseleti darabok lassanként kikoptak a használatból. A XV. század vége alföldi népi iparművészetének szép darabja került elő a csengelei temetőben: a 33. sírban fonatmintás és rozettás bronzveretekkel díszített övet tártak fel, a készségfüggesztő lemezen gótikus „i” betűk sorakoznak, a szíjvégen sárkánylő Szent György ábrázolás van. Hasonló ábrázolásokat a Dél-Alföldről ismerünk. A XVI. századi párták a reneszánsz főúri viselet hatását mutatják, változatos szerkezetűek, gyöngyök, flitterek, rézdrótok díszítik.

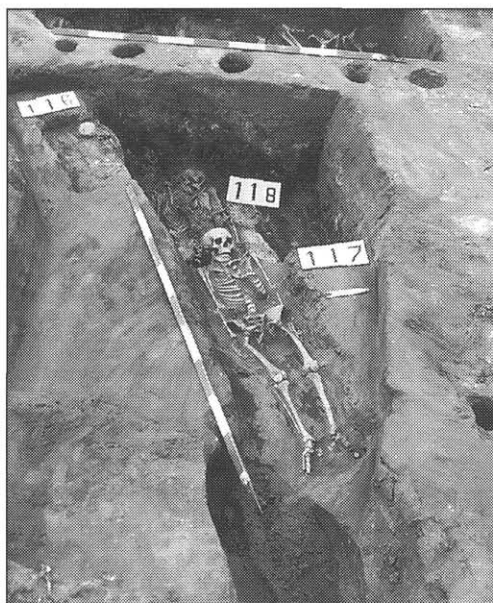

Balatapusztai leletek (Pálóczi, 1994. 159.)

Középkori falvaink, népi építészetünk rendszeres kutatása a Kiskunságban kezdődött az 1920-as években. Kecskemét környékén Szabó Kálmán és Papp László egész sor elpusztult falu területén végzett régészeti kutatást (Baracs, Mizse, Jakabszállás, Kerekegyháza). Hosszú ideig csak ezekből az ásatásokból ismertük az alföldi középkori lakóházak szerkezetét, háztartási eszközeit. A középkori falu kutatási módszereit szintén kun település, a nagykunsági Móric falu feltárása kapcsán dolgozta ki Méri István 1948–1949-ben. E módszerek alkalmazásával folytattunk feltárást 1969–1990 között a Kecskemét melletti Szentkirályon.

A XIV–XV. században az Alföld az ország leggyorsabban fejlődő területei közé számított, a

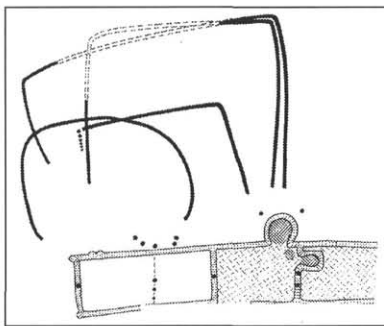
legkorszerűbb falusi háztípust itt találjuk. Magyar és kun falvakban egyszerre jelent meg az ún. középmagyar háztípus, a soros alaprajzzal épített, rendszerint három helyiséges, szoba-konyha-kamra elrendezésű lakóház, melynek jellegzetes alaprajzi eleme a korszerű tűzelőberendezés. A szobában megépített szemeskályhát és a konyha hátsó falából kiugró kerek sütőkemencét a konyhából fűtötték, így sikerült elérni a szoba füsttelenítését. Ennek megfelelően a szobát lepadlósolták. A falak építésének technikája egyszerű, olcsó, tartós és gyors volt: általában karóvázaz sárfalakat építettek, a tető ágasfás-szelemenes szerkezetű volt. A szemeskályha a lakóház ékessége volt, európai viszonylatban is a középkori paraszti lakáskultúra legfejlettebb elemei közé számítható. Népi fazekasságunk művészi darabjai között tarthatjuk számon a gótikus virág- és indadíszes vagy áttört mérműves kályhaszemeket, sarokcsempéket, oromdíszeket. A mázas vagy a figurális kályhaszemek igen ritkák, ilyeneket csak néhány XV. századi nemesi portán lehet találni.

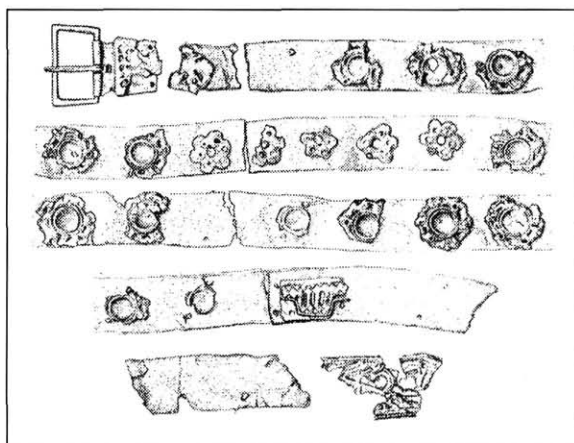
*A szentkirályi Árpád-kori temető 116-118. sírja, fölöttük egy késő középkori épület falával
(Pálóczi Horváth András felvétele)*

A szentkirályi ásatásokon a lakóházak kutatásán kívül célul tűztük ki teljes gazdasági egységek, beltelkek feltárását, valamint a falu gazdasági szerkezetének és ökológiai viszonyainak rekonstrukcióját is. A folyamatban lévő feldolgozás néhány eredményét ismertetjük.

Szentkirály üresen álló királyi birtokot azzal a feltétellel adományozta 1354-ben Nagy Lajos király egy kun nemes családnak, hogy ott megtelepednek és keresztények módjára élnek. A megtelepedés a XIV. század végére valóban megtörtént, a Szent István tiszteletére szentelt templomot újjáépítették, és a tatárjáráskor elpusztult település helyén új falut létesítettek. A falu mintegy 250 évig állt fenn. A templom környékén három beltelek teljes feltárása történt meg, közel 60 épületet tártunk fel, ezek jó része különféle gazdasági épület volt (istálló, ól, veremkunyhó, gödöröl, kárám, kút stb.). A legkorábbi, XV. századi periódus lakóházai már fejlett tűzelőberen-

Szentkirály késő középkori kun falu beltelkének részlete (Kat. 204.)

Csengelei pártaverek (Horváth, 109.)

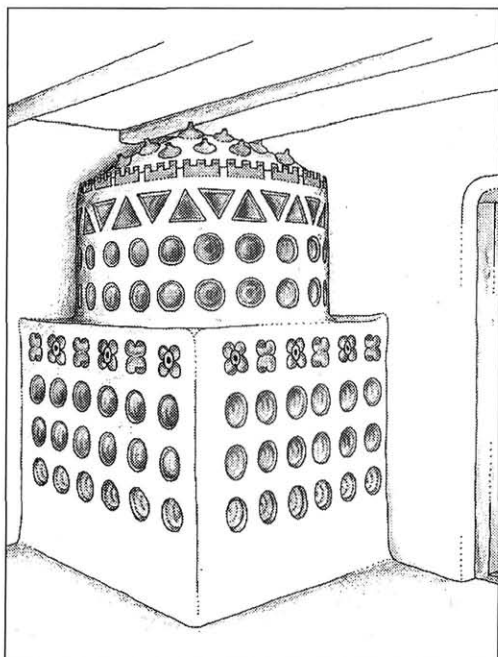
szerkezet figyelhető meg. A korszerűen megépített és berendezett lakóházak mögött a gazdasági udvar nagy részét karámfalakkal elkerítették, ott juhokat és szarvasmarhákat tartottak. A külterjes állattartás teletető építményeinek megléte a falu közepén a kun hagyományokkal és gazdálkodási gyakorlattal magyarázható.

Az állattartás jelentőségét az archeozoológiai vizsgálatok is igazolják. A felárt állatcsont anyag gazdag. A tenyésztett és fogyasztott állatok sorrendje: szarvasmarha, sertés, juh, ló, tyúk, lúd, kacs, galamb, hal (harcsa, ponty, csuka, keszeg). A vadfogyasztás nem volt jelentős: mezei nyúl, őz, szarvas, vadlúd.

A botanikai leletek sokrétű, összetett gazdálkodásról tanúskodnak, amelyben a földművelésnek nagy volt a szerepe, és nemcsak a gabonatermesztésnek, hanem a kerti növényeknek, gyümölcsöknek, szőlőnek is. A fajok listája: búza, rozs, árpa, köles, kender, len, szilva, meggy, cseresznye, kajszibarack, őszibarack, dió, mogoró, kökény, bodza, makk, sárgadinnye, görögdió. Ismert fafajták: kocsányos tölgy, kocsánytalan tölgy, mezei juhar, közönséges boróka. Jelenleg a természetes növénytakaró rekonstrukciójára folynak kutatások.

dezéssel épültek, a két helyiséges alapformához később harmadik vagy negyedik helyiséget is csatoltak. Az ásatási megfigyelések és a kerámia anyag alapos vizsgálata alapján sikerült rekonstruálni a XV. századi népi szemeskályhát (4/a. és 25. ház). Ez négyzetes hasáb alakú alsó részre épített hengeres felső részből állt, felül boltozattal. Egy kályha díszítéséhez nyolc különböző kályhaszem típust használtak fel.

A beltelkeken sajátos település-

A szentkirályi középkori kályha rekonstrukciója (Kat. 140–147.)

Irodalom

- Banner J.*: A bánkúti lovassír. Dolgozatok 7 (1931) 187–204.
BK. passim.
Czeglédy, 43–50.
Daszkiewicz, J. R.–Tryjarski, E.: Baby kamienne stepów nadczarnomorskich. Kolekcja z Askanii Nowej. Wroclaw, 1982.
Fedorov–Davydov, G. A.: Kocsevnikii Vosztocnoj Evropy pod vlast'ju zolotoordynszkih hanov. Arheologiceszkie pamjatniki. Moskva, 1966.
Fodor I.: A sírszobrok kérdéséhez. Folia Arch. 21 (1970) 113–126.
Fodor, 223–242.
Göckenjan, H.: Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden, 1972.
Gurkin, Sz. V.: Poloveckie szvjatiliscsa sz derevjannymi izvajanijami na nizsnem Donu. Szov. Arh. 1987:4. 100–109.
Gyárfás, passim.
Gyóni M.: A paristrioni „államalakulatok” etnikai jellege. Budapest, 1942.
Györffy, passim.
Györffy Gy.: Besenyők és magyarok. Kőrösi Csoma-Archívum I. kieg. köt. (1939) 397–500.
Györffy Gy.: A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez. Antiquitas Hung. 2 (1948) 158–176.
Györffy, I–III. passim.
Györffy, 1965. passim.
Györffy, 1971. 281–288.
Györffy, 1975. passim.
Györffy, 1977. passim.
Hatházi, 1990. 22–60.
Horváth, 91–126.
Jerney J.: Keleti utazása a' magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. I–II. Pest, 1851.
Kirpicsnikov, A. N.: Drevnerusszkoc oruzsie. 3. Doszepeh, kompleksz boevyh szredsztv IX–XIII v. Leningrád, 1971.
Kirpicsnikov, A. N.: Szmarjazsenie vszadnika i verhovogo konja na Ruszi IX–XIII v. Leningrád, 1973.
Knieza I.: A nyugat-magyarországi besenyők kérdéséhez. Domanovszky-émlékkönyv. Budapest, 1937. 323–337.
Kordé Z.: A magyarországi besenyők az Árpád-korban. Acta Univ. Szeged. Acta Hist. 90 (1990) 3–21.
Kossányi B.: Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században. Századok 57–58 (1923–1924) 519–537.
Kovács L.: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI–XIV. századi csillag alakú buzogányai. Folia Arch. 22 (1971) 165–181.
Kring, 35–63., 169–188.
Kumekov, B. E.: Goszudarsztvo kimakov IX–XI v. po arabszkim isztocsnikam. Alma-Ata, 1972.
Ligeti I.: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986.
Makk F.: Megjegyzések II. István történetéhez. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János–Székely György. Memoria Sacculorum Hungariae I. Budapest, 1974. 253–259.
Makkai, passim.
Mándoky, 1993. passim.
Méri, 138–154.
Minorsky, V.: Marvazi, Sharaf al-Zaman Tahir: On China, the Turks and India. London, 1942.
Móra, 18–27.
Móra F.: Szegedvidéki leletekről. Arch. Ért. 28 (1908) 361–371.
Moravcsik Gy.: Byzantinoturcica. I–II. Berlin, 1958.
Nagy G.: A régi kunok temetkezése. Arch. Ért. 13 (1893) 105–117.
Nagy G.: Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. Arch. Ért. 16 (1896) 344–365.
Nagrodzka–Majchrzyk, T.: Czarni Klobucy. Warszawa 1985.
Nagy G.: A régi kunok temetkezése. Arch. Ért. 13 (1893) 105–117.
Németh, 166–178.

- Németh Gy.: Törökök és magyarok. I. Régi törökök. Budapest 1990.
- Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Közzéteszi: Berta Á. Budapest, 1991.
- Otrocsenko, V.-Rasszamaikin, Ju. Ja.: Polovec'kij kompleksz csingul'sz'kogo kurganu. Arheologija (Kiiv) 53 (1986) 14–36.
- Pálóczi, passim.
- Pálóczi, 1969. 107–134.
- Pálóczi, 1972. 177–204.
- Pálóczi, 1988. 106–163.
- Pálóczi, 1994. passim.
- Pletneva, Sz. A.: Pecsenegi, torki i polovcy v juzsnorusszkij szteppah. In: Trudy Volgo-Donszkij Arheologiceszkij Ekszpedicii. I. Red.: Artamonov, M. I. MIA 62. Moszkva-Leningrád, 1958. 151–226.
- Pletneva, Sz. A.: Pecsenegi, torki i polovcy v juzsnorusszkij szteppah. MIA 62. Moszkva-Leningrád, 1963. 216–259.
- Pletneva, Sz. A.: Drevnoszti csernyh klobukov. Moszkva, 1973.
- Pletneva, Sz. A.: Poloveckie kamennye izvajanija. Moszkva, 1974.
- Rásonyi, L.: Les Turcs non-islamisés en Occident (Pécénègues, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapports avec les Hongrois). Phil. Turc. Fund. III. Wiesbaden, 1970.
- Rásonyi L.: Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. Budapest, 1981.
- Rasovskij, D. A.: Polovcy. I–III. Seminarium Kondakovianum 7–11 (1935 1940).
- Sabján T.: Népi cserépkályhák. Budapest, én.
- Selmeczi, 1982. 95–109.
- Ser, Ja. A.: Kamennye izvajanija Szemirecsja. Moszkva-Leningrád, 1966.
- Spinei, V.: Moldova in secolele XI–XIV. Bucuresti, 1982.
- Spinei, V.: Moldavia in the 11th–14th centuries. Bibl. Hist. Rom. 20. 1986.
- Svecov, M. L.: Poloveckie szvjatilisca. Szov. Arh. 1979:1. 199–209.
- Szabó K.: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene. Bibl. Hum. Hist. 3. Budapest, 1938.
- Tocik, A.: Záchranny vyskum v Bajci-Vlkanove v rokoch 1959–1960. Studijné Zvesti AÚSAV 12. Nyitra, 1964. 5–185.
- Tóth Z.: A kigyópusztai csat jelentősége. Turul 47 (1933) 11–18.

Hatházi Gábor

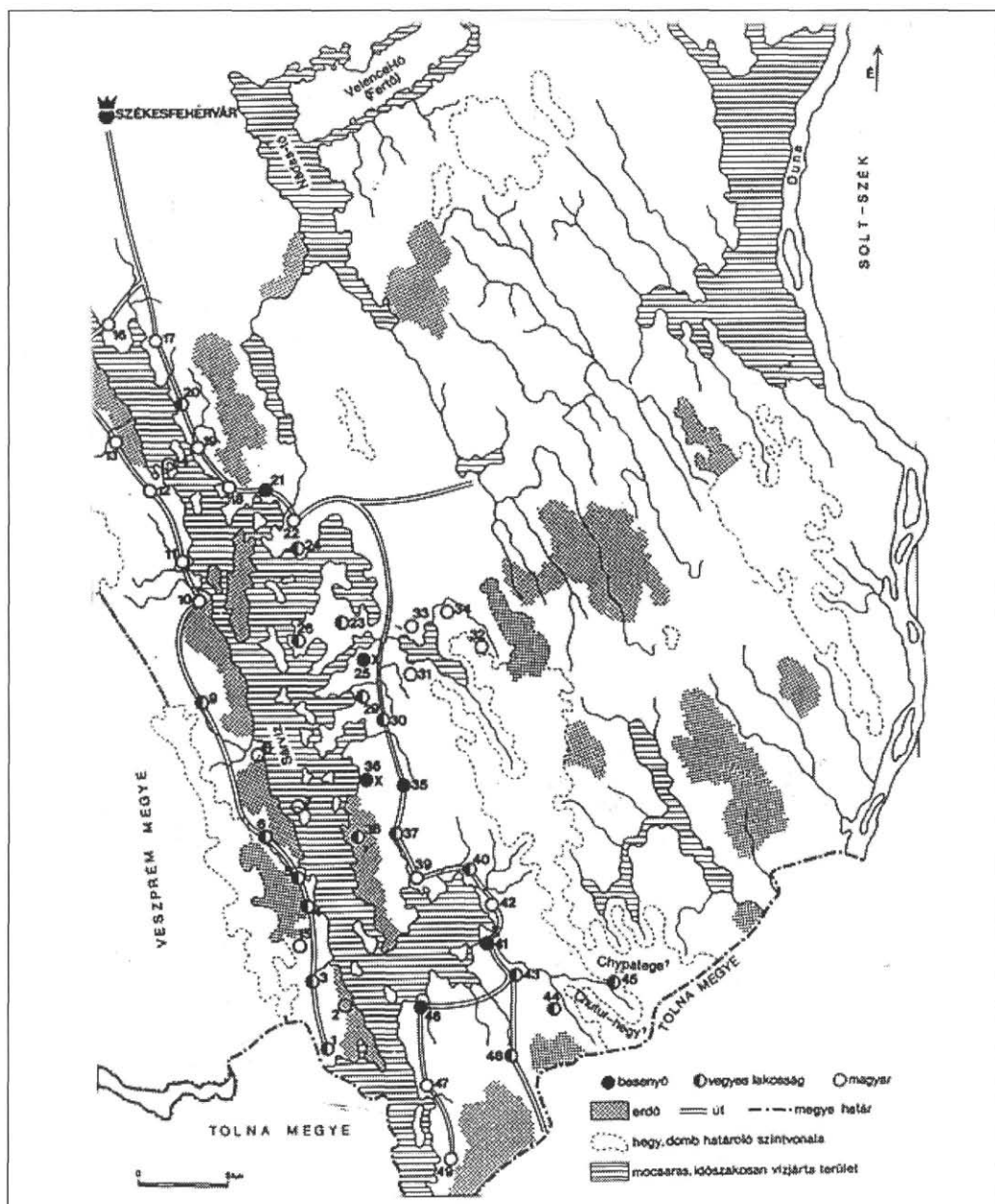
BESENYŐK ÉS KUNOK A MEZŐFÖLDÖN

I. BESENYŐK

A X–XI. század folyamán hazánkba sodródott besenyő töredékek – a Közép-Tisza-vidéki *Kemejt* leszámítva – talán legnagyobb települési csoportja a *mezőföldi Sárvíz-völgyében* alakult ki. Idővel önálló ispánságot alkotó közösségük – többnyire vegyes lakosságú – falvainak és részbirtokainak száma a XIII–XIV. századra meghaladta a harmincat. Ezek a lápvidék szigetszerűen kiemelkedő szárazulatait kihasználva, a *Fejér megyei Abától* kiindulva, többek között *Sárszentágota, Töbörzsök, Hatvan, Zedreg, Szered (Szentmárton), Egres, Cece, Tinód, Szentmiklós, Gerény, Ság, Tölgye, Örs, Alap, Káld, Hard, Rekesztő, Hodos, Pél, Taba, Varsád, Belcs, Kajdacs, Tökösszeg, Végfalu, Középfalu, Kaptáros, Patras-Dorog* településeket magukba foglalva egészen *Tolna megye* közepéig húzódtak le, a folyó mindkét partján.

A besenyők itteni megtelepedésének ideje, körülményei nehezen tisztázhatók. Ittlakásuk első írott bizonyítéka igen késői: 1192-ben, *Bögöd* határleírásában említik a besenyők szomszédos faluját, a mai *Fejér megyei Abát*. A forrásadatok gyakorisága csak a XIII–XIV. századra nő meg, s akkor is csak a birtokadományozási oklevelek, periratok besenyő település-, hely- vagy személynévi említései révén jutunk elszórt utalásokhoz. Ez főként azzal magyarázható, hogy a besenyők magyarországi beköltözése jobbra még írásbeliségünk kezdeti, fejletlenebb és rendszertelenebb időszakára esett (X–XI. század), ráadásul a besenyők – a székelyekhez és kunokhoz hasonlóan – Árpád-kori társadalmunk leglassabban feudalizálódó csoportjai közé tartoztak. Hosszú időn át ősi, nomád szokásjogaik szerint élhettek, s ez szükségtelenné tette az írásbeliséget, így érthető, hogy a feudalizálódás clórehaladta csak a XIII. századra hozta meg számukra az okleveles gyakorlat igényét.

Mindencetre számos bizonyíték jelzi, hogy a besenyők Sárvíz-völgyi jelenlétével a honfoglalást közvetlenül követő időszakban még nem számolhatunk. A Dunántúlt 900 táján elfoglaló magyarság e területet is belakta, ezt jelzik a völgy törzsnévi (*Kér, Keszi, Jenő*), talán kabar eredetű (*Ladány, Káloz, Káld, Örs*) és egyéb korai magyar (*Ság, Szered*) telepítésre utaló helynevei. Szintén a történeti-helynévi anyagra alapozva tételezi föl *Györffy György*, hogy a terület a fejedelmi család szállásrendjének fontos egysége volt, Árpád leszármazottainak: *Jutas, Tarhos, Tevel* majd *Tormás* hercegek legeltető területe, „partvidék”. Bár e helynevek történeti értékét az újabb kutatások megkérdőjelezik vagy legalábbis korlátozottan tartják, jelen esetben összhangban állnak a régészeti eredményeivel. Hajdani besenyő települések helyére avagy környékére esnek *Nagylok-Erdőmajor, Felső-Töbörzsök, Sárbogárd-Forrás-dűlő, -Templom-dűlő és -Örspusztá, Sárszentágota-Óvoda, Kajdacs-Érimalom, Kölesd-Rév-völgy, Nagydorog-Pusztabereg, Sárszentlőrinc-Uzd* honfoglaló, illetve X–XI. századi magyar temetői. Hasonló jelentőségűek *Sárbogárd - Tringertanya* és *Alap-Tavaszmajor* lelőhelyek is, melyeket korábban ásatóik honfoglaláskori besenyő temetőnek vélték. Idővel azonban maguk állapították meg, hogy az erősen törökös embertani anyag és a rituális állattemetkezések (tinó, kutya) ellenére e temetők minden más szempontból tökéletesen megegyeznek az ország többi, „klasszikus magyar honfoglaló”, illetve X–XI. századi temetőjével.

Besenyő szállások a Sárköz-völgy Fejér megyei szakaszán a XII–XIV. században (A térképet Hatházi Gábor tervezte)

1. Egres, 2. Csátár (később Nádassd?), 3. Fáncs, 4. Bacs, 5. Örs, 6. Hatvan, 7. Káld, 8. Hörcsök, 9. Ság, más néven Besenyő-Ság, 10. Káloz, 11. Láng, 12. Soponya, 13. Csősz, 14. Mikófölde (más néven Mikola?), 15. Menyeske, 16. Főveny (és Tác), 17. Pötölle, 18. Szentiván 1., 19. Bögöd, 20. And és Udvarnokfölde, 21. Aba, 22. Keresztúr (korábban Asszonyvására, majd Vásárd?), 23. Szentágota, 24. Alsó-, Középső-, Felső- Gerény (később Csehfalva?), 25. Töbörzsök, 26. Rekesztő, vagy Veres-rekesztő, 27. Szécs vagy Sét(puszt), 28. Telemér(puszt), 29. Szentmárton, 30. Szered, 31. Tarcsa, 32. Erdőhalom, 33. Kenese, 34. Lók, 35. Bogárd, más néven Ampodfölde 36. Tinód, 37. Szentmiklós, Besenyőszentmiklós, 38. Tölgye, más néven Hosszúfal, 39. Szilas, 40. Aján, 41. Alap, 42. Peder, 43. Gálfölde és Csetfölde, 44. Szentiván 2., 45. Zedreg, 46. Cece, 47. Menyőd, 48. Hard, 49. Vajta

E temetők egy részének a XI. században is folyamatos használata kizárja a környék lakosságának X. század végi kicserélődését, így valószínűtlennek tűnik az is, hogy Géza fejedelem (972–997) katonai telepítéséhez kötődne a besenyők Sárvíz menti megjelenése. A beköltözés idejének meghatározásában perdöntő bizonyíték lehet viszont a Szent István (997–1038) által kiépített megyei és egyházmegyei határok viszonya a besenyő szállásterülethez. *A Fejér megyét Tolnától, s a veszprémi püspökséget a pécsitől elválasztó határok ugyanis valósággal kettészelik a besenyő településtömböt.* Ebből következik, hogy a határoknak a besenyők ideérkezésekor már állniuk kellett, hiszen ellenkező esetben a határok megszabásakor döntő szempont lett volna a besenyő szervezeti és területi egység megőrzése. Miután a megye- és egyházmegye-rendszer az 1046. évi pogánylázadás hatására időlegesen összeomlott, s csak I. András (1046–1060) újjáépítő politikája révén szilárdult meg végleg (1055–57 táján), indokoltnak tűnik felvetni: a Sárvíz menti besenyőség megtelepülése legkorábban az 1050-es évek végén következhetett csak be.

Nem mondanak ennek ellent a steppei csemények sem. Épp ekkoriban következett be (1055–59) – *az úzok és kunok támadásai nyomán* – a déloroszországi törzsszövetség összeomlása: jóval nagyobb arányú magyarországi beköltözéssel kell ekkor számolnunk, mint a hatalmuk csúcsán álló, X. századi besenyők esetében. Mint ahogy teljes felőrlődésükig (1120 körül) az őket ért további – főként balkáni – csapások szintén kiváltó okai lehetnek egy-egy töredék nyugati irányú kirajzásának. A Sárvíz-völgyi besenyő megtelepedés szempontjából nem hagyhatók figyelmen kívül a betörési kísérletek sem, hiszen a támadók legyőzése esetenként a fogságba esettek, meghódolók letelepítését is jelenthette.

Hartvik püspök 1100 körül írt István-legendájában hatvan gazdag bulgáriai besenyő beköltözésének emléke maradt fenn. *Györffy György* nyomán mind többen vélik úgy, hogy a szent királynak tulajdonított esemény valójában a XI. század második felében következhetett be. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a besenyők tömeges balkáni megjelenése az 1040-es évek végétől számítható. I. András személye tekintetben különösen fontos: a megvakított Vazul száműzött fiaként egy ideig (1039 tája) a besenyők nyújtottak számára menedéket. Egyes vélekedések szerint a besenyők 1059. évi balkáni betörlését is e jó kapcsolatok tették lehetővé. I. András csapatai – a besenyő támadással összehangolva – szintén betörték a birodalomba (Morava-völgye), így osztva meg sikeresen a bizánci erőket. 1068-ban a Meszes-kapun át benyomuló, kunoktól szorongatott besenyő-úz csoport széthullásáról értesülünk a kerlési vagy cserhalmi ütközet kapcsán. 1071-ben bizánci szolgálatban álló besenyőket vernek le Ján soproni ispán csapatai Nándorfehérvárnál. Az 1080-as években – új haza megszervezése reményében az elűzött Salamont (1063–1074) szolgáló – *Cselgű (Kutesk)* vezér úzokkal kevert besenyőit több ízben is kiverik az országból. Egy kevert besenyő-úz töredék Sárvíz menti megtelepedése szempontjából akár figyelemre méltó is lehet – de kellő óvatossággal kezelendő – a több középkori oklevélből ismert Uzd falu neve. A település a besenyő szállásterület Tolna megyei szakaszán fekszik, *Kajducs, Partasdorog, Hodos, Varság, Középfalu* és *Kaptáros* besenyő lakosságú falvaitól körülvéve. A balkáni besenyők 1074–94 közti Bizánc elleni felkelése során ugyancsak kerülhettek kisebb-nagyobb csoportok hazánkba.

Kunokkal szövetkezve Drinápolynál (1078) és Szilisztránál (1087–88) is ott találjuk őket. 1091-ben már magát Bizáncot fenyegető besenyő sereget zúznak szét a bizánci-kun hadak Levunionnál. A bizánci fennhatóság alatt élő besenyők utolsó nagy vállalkozása a berhoé-i csatában omlott össze (1122). Valószínűleg az itt alulmaradt néptöredékekkel azonosíthatjuk azt a besenyő népcsoportot, melyet II. István (1116–1131) fogadott az országba, s e jövevények soraiból vazallus-jellegű, udvari-igazgatási feladatokat is betöltő, elit testőralakulatot szervezett. Későbbi változatával IV. (Kun) László (1272–1290) környezetében is találkozunk: (az ún. kun „nyögérek”). A Képes Krónika szerint e *besenyő nyögérek* a király utolsó éveiben oly nagy befolyásra tettek szert, hogy az ország közvéleménye szinte egységesen ellenük fordult. A király halálával kiváltságos helyzetük megszűnt, több szó nem esik már róluk a forrásokban.

A fentiekben számbavett besenyő beköltözések bármelyike felmerülhet a Sárvíz-völgy benépesítőivel kapcsolatban, jelen ismereteink szerint az I. András-kori látszik a legvalószínűbbnek. Úgy tűnik, a probléma végleges tisztázásában fontos szerep vár a régészetre.

Déloroszország, Havasalföld és Moldva területéről viszonylag bőséges besenyő emlékanyag ismert, főként az előkelő réteg pogány rítusú, tehát gazdagon ékszerezett nők és felfegyverzett férfiak (a túlvilági léthez szükséges apróságokkal, étellel-itallal, s természetesen lóval ellátott), köznéptől elkülönülő temetkezései. A magyarországi besenyőknél szintén számolhatunk még ilyenekkel: elsősorban a beköltöző „honfoglalók”, legfeljebb a már itt született első-második nemzedék tagjainál. A sírokból előforduló steppei tárgyak (főként fegyverek és lószerszámok) – miután tulajdonosaik közvetlen kapcsolatai megszűntek a steppével – egy ideig azt a kulturális állapotot konzerválják, amely szinten az adott besenyő közösség kiszakadt nomád közegéből. (Ez viszonylag rövid időszakot jelent. A jobban ismert kun régészeti anyag tapasztalatai szerint a magyarságba való betagozódás – asszimiláció, kereszténnyé válás, feudalizálódás természetes hatására – kb. 60–70 esztendő leforgására van szükség, hogy a pogány lovastemetkezések végképp eltűnjenek.) Szerencsés esetben tehát a sírok választ adhatnak arra, hogy tulajdonosaik mikor hagyták el a steppét, s költöztek új hazájukba.

A hazai besenyő lovastemetkezésekre utaló leletekben a Sárvíz-völgye a leggazdagabb.

A *Sárbogárd-tinódi* („*Pintér-Varga család temetője*” vagy „*tinódi szőlőhegy*” néven is ismert) lelet a múlt században került a Nemzeti Múzeumba. Az ezüstberakásos, kovácsoltvas oldalpálcás zabla, az ún. „vállába kovácsolt fülű” (külön függesztőfül nélküli) kerek kengyelpár és két, enyhén ívelt pengéjű, egyenes markolatú, hosszú keresztszerű szablya helybeli, előkelő besenyők kiscsaládi temetőjét jelzi. *Tinódot* (Fejér m.) egy 1269-ből származó oklevél említi besenyő helységként először.

A kengyelpár közeli párhuzamát ismerjük *Kölesd-Itatóhegyről*, mely a besenyő terület Tolna megyei részében található, besenyő szállások egész sorától övezve: *Pél, Hodos, Varsád, Belcs, Tökösszeg, Véghalu és Középfalu*.

Hasonló típusú kengyelpár (a hevedercsat kíséretében) került múzeumba 1966-ban is, az *Alapi Általános Iskola* helytörténeti gyűjteményéből. Alap (Fejér m.) az oklevelek tanúsága szerint szintén besenyő település volt.

A fenti leletek – bár kétségkívül a helyi besenyőség előkelő, pogány lovassírhajhoz kötődnek – a jelenlét bizonyításán kívül egyéb következtetésekre alig alkalmasak. Kivétel nélkül laikusok találták őket, s így a leletegyüttesek csonkán, hiányosan, gyakorlatilag más leletekhez kevert szórványokként kerültek múzeumba. A lelőhely és lelőkörmények pontos ismerete, a szakszerű ásatási megfigyelések hiánya eleve behatárolják a vizsgálati lehetőségeket. Sajnos a tárgyak egyike sem nyújt biztos kronológiai fogódzót a betelepülés pontosabb meghatározásához, jóllehet a magyarországi besenyőség pótolhatatlan régészeti dokumentumai így is.

Éppen ezért lehet meghatározó jelentőségű az a *felsőtöbörzsöki kengyelpár*, melyet kiállításunk bemutat. Felsőtöbörzsök (Fejér m.) egyike az oklevelekkel legjobban adatolt besenyő településeknek. *Kralovánszky Alán* 1961-ben – felsőtöbörzsöki kiszállása alkalmából – egy általa X. századra keltezett, feldúlt sírról, s annak begyűjtött leleteiről (1 kard, vas kengyelpár) számolt be jelentésében. A kard (talán hosszú keresztvasú szablya?) sajnos elkallódott. A két esztendővel később nyomtatásban megjelent rövid ismertetés már csak a „honfoglaláskori” kengyeleket említi meg.

Kengyelpárunk sajátos, köztes úpust jelent a kései nomád (XI–XIII. századi, besenyő-üz-kun) emléanyagban. Tojásdad alapformája, cnyhén ívelt talpalója sokkal inkább emlékeztet arra a XII. századra elterjedő, nagyjából a XIII. század elejéig használatos kengyel-típusra, melyet hazánkban az *erdőtelki* (*Heves m.*) kun harcossír példánya képvisel. Amiben viszont különböznek egymástól: a felsőtöbörzsöki kengyel talpalója csaknem fele olyan széles, mint a kun típusé. Szárkiképzése is inkább a tinódival mutat szoros rokonságot, nem széles lemezzé kalapált, hanem kerek átmetszetű. A kengyelszárak találkozása – ahova a függesztőlyukat ütötték – nem csúcsban fut össze, hanem lekerekített. Ez az átmeneti forma a déloroszországi anyagban is kimutatható, XI. századi előképeként a már említett kun változatnak. Etnikai hordozóiként elsősorban a steppét a XI. század közepén elhagyó besenyők jöhetnek számításba. A felsőtöbörzsöki kengyel tehát perdöntő tárgyi bizonyítéka lehet a Sárvíz-völgyi besenyő megtelepedés idejének, melyet az előző történeti fejtegetésekkel összhangban az 1050-es évek végére valószínűsíthetünk legkorábban. A Sárvíz-völgyébe érkező besenyők – mint láttuk – nem teljesen lakatlan területen kezdték meg új életüket. Szállásaik sorát még a XIII–XIV. században is sűrűn szakítják meg magyar falvak: pl. *Tarcsa*, *Asszonyvására* (ma *Sárkeresztúr*), *Kenese*, *Erdőhalom*, *Lók*, *Vajta*. Helynevek sokasága is bizonyítja, hogy az oklevelekből besenyőként ismert telepek jelentős hányada is eredetileg magyar lehetett, s ezek hálózata kialakult falurendszer formájában élte meg a besenyő „honfoglalást”. Ilyen – vásárlás, házasság vagy adomány útján szerzett – besenyő-magyar vegyes településként jöhet számba *Besenyő-Ság*, *Káld*, *Szered*, *Örs*. Kiemelendő sorukból *Besenyő-Szentmiklós* (ma *Sárszentmiklós*, *Sárbogárd* része), melyet még 1324-ben is a veszprémi püspök birtokaként említ egy oklevél, s csak azt követően (1343) tűnnek fel besenyő birtokosai. A környéken egyetlen besenyő eredetű dűlő, határ-, domb- vagy víznév sem mutatható ki: a jövevények ezeket is a helyi magyar lakosságtól vették át. A „vegyes” falvak mellett azért léteztek tisztán besenyő alapítású szállások is, pl: *Töbörzsök* (*-török teber-tebir méltóságnév + eik képző*) *Aba*, *Cece*, *Alap*, *Taba*, *Kajdacs*. Ezek –

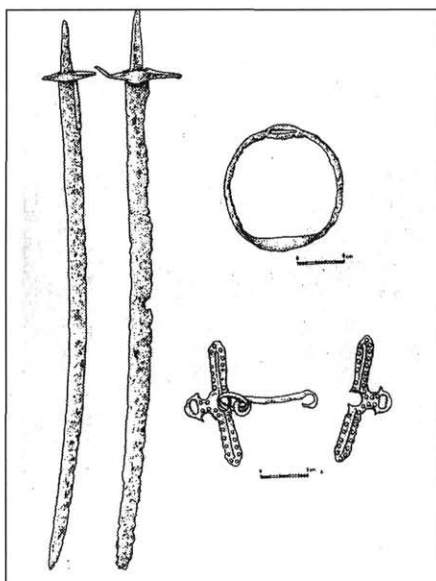
a nomád, török helynévadási szokásnak megfelelően – a foglaló ős, az első szállásfő nevét őrizték meg. A helynévi anyagból ítélve történészeink úgy vélik, hogy a beköltöző besenyők először a Sárvíz keleti partján kaptak csak települési helyet. A túlparti birtokokat már a magyarságba – életforma tekintetében – betagozó besenyők szerezték. Egyik legkorábbi példája ennek egy 1269-évi oklevél, melyben IV. Béla (1235–70) *Máté és Csutur töbörzsöki* besenyőknek adományozza – saját kérésükre – a korábban királyi csőszök által bírt *Fáncs földet* (ma puszta Pusztagegres határában). A besenyők idetelepítése kettős célt szolgálhatott. A száraz homokgátakkal határolt Sárvíz-völgy – kiterjedt mocsarai folytán – viszonylag kevés területet biztosított a középkorban a belterjes földművelésre. Így a honfoglaláskori magyar lakosság – feudalizálódása, letelepült, belterjes földművelésre való áttérése jegyében – a termékenyebb részekre húzódott, legkésőbb a XI. század első felében. Az elsődlegesen nagy állattartó besenyőség viszont éppen azokon a rétes-zsombékos helyeken találta meg hagyományos életmódjához a legmegfelelőbb környezetet, melyekre a magyarság ekkor már nem igazán tartott igényt. Érdekeik tehát találkoztak telepítő királyunk gondjaival, a megritkult lakosságú vagy lakatlan helyek újranépesítését illetően. Így válik igazán érthetővé a Sárvíz-völgy magyar és besenyő telepeinek látszólag esetleges, tarka keveredése. Ebben természetesen közrejátszott az is, hogy a jövevényeket a király nyilván csak saját földjeire telepítette. A besenyő jelenlétet azonban elsősorban katonai-stratégiai szempontok indokolták. Főként a királyi székhely, *Fehérvár* közelsége, ahonnan a besenyő lovasok könnyen hadba hívhatók voltak. Emellett az ország legfontosabb nemzetközi útvonala – a nyugatról Bizáncon át vezető jeruzsálemi zarándokút – Fehérvár és Tolna közti 3 napi útszakasa (amely azonos az 1055. évi *tihanyi alapítólevélben* említett híres „*hadúttal*”) épp a Sárvíz keleti partján, besenyő területen haladt át. Valószínűleg ezen útszakasz ellenőrzése is a besenyőkre hárult. A X. században megtelepedett besenyőség beolvadása már a XII. században befejeződött. E csoportok eredeti életmódjukkal együtt nomád lovasíjász kultúrájukat is feladták. Ráadásul 1120 után az utánpótlás is megcsappant, a keleti lovasnépek beköltözései időlegesen megszakadtak, egészen a kunok tatárjárás utáni betelepüléséig. Mindez érthetővé teszi királyaink azon törekvését, hogy a hagyományaikat még őrző, kései (XI. századi) csoportok felértékelődött haderejét – az eredeti állapotokat némileg konzerváló autonómiát biztosító – privilégiumok révén fenntartsák a maguk számára.

A kiváltságos besenyő területek legjelentősebbike a *Sárvíz menti besenyő ispánság* volt. A többi autonóm csoporthoz képest nagyobb, zártabb és szabályozottabb közigazgatási egységet alkotott. Szerveződésének szintje, jellege csak a majdani *kun székekkel* vethető össze. Az *árpási és Harangod-vidéki* besenyőkéhez hasonló kiváltságlevelük ugyan nem őrződött meg, de egykori meglétét a fennmaradt okleveleik egyértelművé teszik.

A „besenyő” vagy „nemes besenyő” (*bissenus nobilis de... , nobilium bissenorum...*) megnevezés a XIII–XIV. században nem csupán az etnikai öntudat meglétét bizonyítja, hanem – a kunokhoz hasonlóan – jogi megkülönböztetést, kiváltságos különállást kifejező jelző az oklevelekben. A besenyőknek – a királyi udvari népek egyik meghatározott fegyveres csoportjaként – minden bizonnyal hasonlítaniuk kellett (legalábbis közjogi és

össztársadalmi értelemben) e kör más közösségeihez. Pontosabban: királyainknak összhangba kellett hozniuk a jövevények elvárt feladatait, nomád társadalmi-vagyoni belső piramisát az ország normáival. Az autonómiát, kiváltságokat nyert besenyő csoportok okleveles anyagát vizsgálva mindenképpen felvethető: a „besenyő szabadság” lényegében nem más, mint a várnépi, illetve előkelők számára megadott, a királyi *curtis*- illetve *várszervezet*en belül „relatív nemességet” biztosító *várjobbágyi jogállás* adaptációja egy sajátos, nomád gyökerű kultúrával rendelkező közegre. Hasonló konstrukció tételezhető fel egyébként a kunok esetében is, miután 1279. évi nemesi privilégiumuk – IV. (Kun) László (1272–90) halálával – elvesztette realitását. A kunok kapcsán általánosan elterjedt kollektív etnikai nemesség elve, valamint a szállás- és székkapitányok magánföldesúri állapotának vétele – úgy tűnik – revízióra szorul. Ennek pontos jog- és társadalomtörténeti feltérképezése azonban még megvalósításra váró, s főként történetírói feladat. Annyi azonban bizonyos, hogy a királyi *curtis*- és várnépek jogállását jellemző társadalmi rétegzettség, adózási, birtoklási, örökösödési stb. viszonyok rengeteg eleme tűnik fel besenyő, majd kun környezetben, a helyi realitásokhoz igazítva. Nem lehet véletlen az sem, hogy éppen Nagy Lajos (1342–82) 1351. évi törvényének életbe lépése után több kun és besenyő előkelő kéri e *iobagio-jellegű* status országos nemesi jogállásra való cserélését.

Ezzel besenyő környezetben legtöbbet a Sárvíz menti ispánság kapcsán találkozni, melyből egyébként megint csak kései megjelenése derül ki. Hiszen az államalapítás előtti, nomád hagyományokon nyugvó szokásjog időszakában betelepült besenyőknél magától értetődően nem merült még fel az írott jogi szabályozás igénye. Ennek bevett gyakorlata (pl. *hospes* jog, a királyi várszervezet besenyőkhöz hasonló katonai szolgálatot ellátó jobbágy-elemeinek jogállása) a XI. század közepétől, a már kialakult feudális jogrendszer keretei közt jöhetett létre. A besenyő szabadság kiváltságaiban az újonnan érkezettek részesülhettek elsősorban, s ezeknek a régebben itt élő közösségekre való kiterjesztése nem lehetett túl gyakori. Ezt jelezheti az a *Képes Krónika* adat is, mely szerint 1074-ben *Zoltán vezér Fertő-vidéki besenyői* (akiket Anonymus X. századi betelepülőivel, illetve a Bécsei-medencéből visszavont csoporttal azonosíthatunk talán) szabadságjogok megszerzése fejében vállalták csak a harcot Salamon ellen. A X. századi csoportok beolvadását még nem lassították a jogi elkülönülés kötöttségei, feudalizálódásuk együtt következett be a magyarsággal, az államalapítás korában. Ezt sejteti a korai szállásterületek gyors felszívódása, ezek a XI–XII. száza-

Tinódpusztai besenyő sirmellékletek (Kat. 190.)

di forrásokban nem, vagy alig mutathatók ki. A besenyő kiváltságsszerzések kora előtt elmagyarosodók – belső társadalmi piramisuk szintjeinek megfelelő – betagolódására a kemeji besenyők adnak szép példákat.

A kikristályosodott feudális jogrend időszakában, vagyis a XI. század közepétől jelenhettek meg hazánkban a kiváltságokkal rendelkező csoportok, melyek – részben ennek köszönhetően – még a XIII–XIV. században is őrizték besenyő tudatukat. E kései töredékek minden bizonnyal nem rögtön jutottak kiváltságaikhoz. Ennek igénye a már feudális közegben felnőtt, s a közjogi viszonyokat lassan kiismerő második generáció életében fogalmazódhatott meg leghamarabb.

A Sárvíz menti nemes besenyők – az *árpásiakhoz* hasonlóan – hadi szolgálataik fejében jogilag zárt, autonóm közösségekben éltek. Ez már az privilégiumok megszerzésekor sem vonatkozhatott a teljes besenyőiségre, csupán a fegyveres szolgálatnak eleget tenni tudó előkelőkre, s azok fegyveres kíséretére (*nyögér, miles*). Már a steppei korszakban kialakult a szállások jogilag-vagyonilag alávetett köznépe, melynek társadalmi kényszerpályája a XIII–XIV. századra egységszerű jobbágysággá vezetett: szabadságuk utolsó maradványait is elvesztve, 1352 után egykori szállásfőik magánjelleghű földesúri függőségébe kerültek. A folyamat kezdetét jelzi egy 1324. évi perirat. Ebben a veszprémi püspök felpanaszolja, hogy *Miklós fia* *Urkund és Fülöp besenyők* fegyverrel dúlták fel *Szentmiklós birtokát* (ma *Sárbogárd* része). A konfliktus kiváltó okai közt szerepelnek az egyházi birtokra áttelepült, s ott földet művelő, szolga besenyők is. A kiváltságosok körébe tartozók – amint a Fánscot megszerző többörzsöki besenyők 1269. évi oklevele is megfogalmazza – földjeiket a *iobagio*-jellegű, *besenyő szabadság* alapján („*in libertate Bissenorum*”) bírták, s ez nyilván bizonyos adó- és vámkedvezményekkel is együttjárt. Talán korábbi egyházi tized-mentességük feladására vonatkozik az az 1322. évi megállapodás, melyben a *zedregi nemes besenyők* kötelezték magukat, hogy terményeik után tizedet fizetnek a veszprémi püspöknek. Bizonyos adókötelezettségeik azért voltak, behajtásukra 3 évenként került sor, *ispánjuk* beiktatása, avagy megújítása alkalmával. *Comesük* a közjogi és katonai hatalom helyi letéteményese volt, aki *szolgabírái* (*rector*) révén kormányozta az *ispánságot* (*comitatus*), közvetlenül a nádornak alárendelve. Az csak átmeneti intézkedés lehetett, hogy 1321-ben Károly Róbert (1307–42) a Sárvíz menti besenyőkhöz a *visegrádi és budai várnegyot* küldte ki intézkedni, mert 1324-ben *Drugeth Fülöp*, 1328-ban *Drugeth Vilmos nádor* ismét a „*kunok és besenyők bírása*” („*iudex Cumanorum et Bissenorum*”).

A Sárvíz-vidéken ispánként megnevezett első besenyő a *szentágotai* illetőségű *Tudbeigh fia Ilbeigh volt* („*comes Ilbeigh filius Tudbeigh*”) 1328-ban. 1335–39 táján a *többörzsöki* *Zul* nemes besenyő családjának *fáncsi* ágához tartozó *Notyr Máté* említi ispánként. Sajnos nem dönthető el egyértelműen, hogy viselőik tényleges közméltóságot töltöttek be, avagy kiemelkedő tekintélyüket, vagyonukat jelölték csak általa. Annyi bizonyos, hogy 1346–52 között *Zsadányi Besenyő Gergely mester* az *ispánjuk*, aki az országban lakó „*összes besenyők ispánja*” címet is elnyerte. Talán a nomád gyökerű nyögérség intézményének feudalizált változatát örököltette meg egy 1330. évi oklevél, mely előkelő *zedregi besenyők* *Gerényben* élő *servienseit* említi.

Az itteni besenyőknek a többségi magyarságba való betagozódása sokkal hamarabb mehetett végbe, mint a később megjelenő kunok esetében. Kisebb létszámuk, jóval szórtaabb szállásterületük, és így a feljük irányuló kulturális hatásokra is nyitottabbak voltak, végül a mind több egyes település bizonyára már a XII. században éreztette hatását. A két népesség összemosódását gyorsíthatták Szent László (1077–95) és Könyves Kálmán (1095–1116) – újabb településhálózati átrendeződéssel együttjáró – törvényei is. A kor templomépítési hulláma ugyanis közvetett előidézője lehetett az addig elkülönülve élő-temetkező besenyő és magyar közösségek új, gyakran már közös településeinek. A templom körüli temetőkben minden bizonnyal ott találjuk már a besenyőket is, akiknél a kereszténység felvétele szinte a magyarokkal párhuzamosan (alig 60–70 éves késéssel) s békésen történt. Hagyományos sámánhitük nem jelentett a tételes vallásokhoz (pl. iszlám) mérhető, ideológiai-kulturális akadályt. Szállásaik a környező magyar falvaktól semmiben nem különböző agrártelepülésekké fejlődtek, végül feudális örökölheto, cladható, elzálogosítható magánbirtokká váltak: a rajtuk egyttélő, lesüllyedt besenyők és magyar jobbágyok keveredéséből kialakult szolganéppel együtt. A társadalmi-művelődési háttérrel adó életforma e spontán elsorvadásával katonai jelentőségük is megszűnt. Addigi feladataikat a frissen szomszédságukba telepített kunok (*Hantos-szék*) vették át a XIII. század végén.

Ezzel szemben etnikai származástudatuk még ekkor sem enyészett el teljesen. Sajátos, besenyő-magyar kétnyelvűséget tükröz az oklevelek igen gazdag pogány-török névanyaga. Ilyen nével rendelkezett 1300 táján *Tudbegh* (< *tut* „csapat, nép” + *beg* méltóságnév), és fia *Ilbegh* (< *il* „nép” + *beg* méltóságnév) az 1320–30-as években, 1240–50 táján *Zul* (rokon egy 1050 táján bizánci szolgálatban álló besenyő vezér névével), valamint az 1260–80-as években *Chutur* (< *čutur* „rossz ember”). További példák a Sárvíz-vidéki besenyők köréből: *Beke Bichele*, *Bodon*, *Kaydan*, *Inabur*, *Kochobur*, *Ipoeh*, *Omp*, *Theber*, *Tege*, *Urkund*. Eme öntudat mozgatórugója mégsem elsősorban a nyelv és a „dicső múlt” átöröklése, hanem az etnikai jellegű kiváltságok ily módon is való hangsúlyozása, fenntartása volt. Végeredményben a besenyő nemesek társadalmi felfelé törekvése sejtethető mögötte. A XIII. századtól mind többször szerepelnek tárnokként, poroszlóként, pap-orvosként és királyi emberként az oklevelekben. A sárvízi besenyők köréből ismert első *pristaldust* (poroszló), a *hatvanit* (ma pusztá Káloz határában) 1222-ben említik. 1329-ben Veszprémbe költözött, sárvidéki besenyőről tudjuk meg, hogy a Sár vizén malomtulajdonos, 1334-ben a *kajdacsi* nemes besenyők nemzetségéből származó *Bertalan pap* tűnik fel a forrásokban. 1412-ben *Hardi Miklós* besenyő egyik fia, *István pécsi kanonok*, a *fehervári Szent Miklós egyház prépostja*. 1367-ben *Szentágotai Miklós fia Demeter* besenyő írástudó *deáként* (*litteratus*) jelenik meg. (Királyi emberként való működésük bizonyítékait jobb mellőzni, oldalakat töltene meg.)

Úgy tűnik, hogy e folyamatok hatására a Sárvíz-völgyi besenyő ispánság területi és szervezeti egysége is megbomlott, létének utolsó évtizedeire. A „nemes besenyők” azon törekvésük érdekében, hogy kollektív etnikai kiváltságaikat egyéni nemesi státusra váltsák, mindinkább a földrajzilag közelebb eső vármegye felé orientálódtak. Az ispánság „önfelszámolódása” során az északi, *Fejér megyei* előkelő besenyőket – sa-

ját kérésükre – Nagy Lajos emelte országos nemesi rangra 1352-ben. Ugyanez a déli, *Tolna megyei* szakaszon csak 1399-ben, Zsigmond (1387–1437) alatt következett be. Ezzel az aktussal voltaképpen lezárult a Sárvíz-völgy „besenyő korszaka”, további sorsuk eggyé vált a környező magyarsággal.

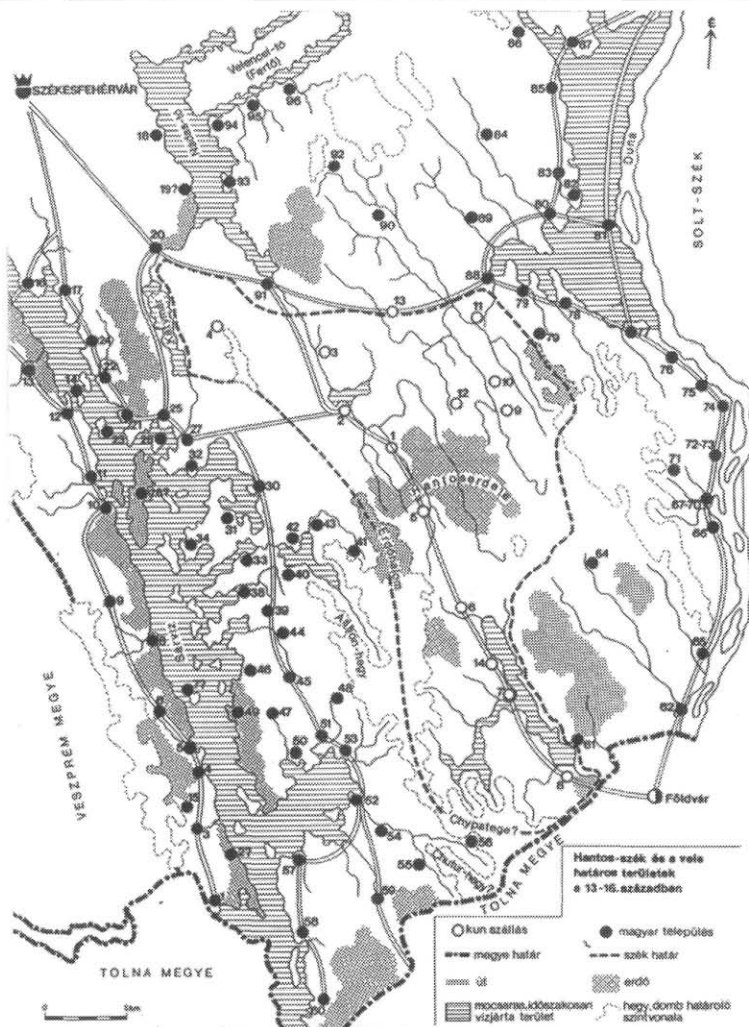
II. KUNOK

Kevesek számára ismert, hogy nemcsak a mai *Nagy- és Kiskunságon* éltek kunok a középkorban, hanem a *Mezőföld Fejér megyei* részén is. A 15 faluból (szállásból) álló településcsoport – központja után – a *Hantos-szék* nevet viselte, és Seregélyestől csaknem a mai Dunaujvárosig lehúzódó, kb. 700 km²-nyi löszhátságot foglalta magába, a XIII. század végétől a török hódításokig terjedő időszakban. A mezőföldi kunok ura, a *Hantoson* élő *székkapitány* fennhatósága alá tartozott még rajta kívül *Sárosd*, *Jakabszállás* (ma puszta *Sárosd* határában), *Újszállás* (ma *Mezőfalva*), *Előszállás*, *Karácsonymiklósszállása* (ma *Nagykarácsony*), *Kajtorszállás* (ma puszta *Aba*, illetve *Külső-Báránd* határában), s még további hét, mai helységgel nem azonosítható kun település (*Ivánkateleke*, *Bajdamerszállás*, *Bezterszállás*, *Csobakszállás*, *Gyolcsapálszállása*, *Nyögérszállás*, *Thobaliszentpéter*).

A *Velencei-tó*tól a *Dunáig* húzódó, apró vízfolyások mocsaras völgyecskéitől tarkított, gyér növényzetű területet a történeti kutatás – írott források hiányában – a kunok megjelenéséig szinte teljesen lakatlannak vélte. Egyedül *Sárosd*ról volt tudott, hogy a XIII. század utolsó negyedéig – mint lovászfalu – egyike volt a királyi szolgáltató falvaknak. Kézfenekvőnek látszott a feltevés: a rossz adottságú térség az Árpád-kor mezőgazdaságának alacsonyabb szintjén kevéssé volt alkalmas a nagyobb közösségeket eltartó földművelésre, annál inkább az állattartásra: vagyis gyér népességű királyi legeltető területről van szó. Azonban a régészeti terepbejárások során feltérképezett, közel 40 lelőhely bizonyítja, hogy a hátrányos földrajzi viszonyok ellenére egyes vízközelí részek állandó megtelepedésre alkalmasnak bizonyultak már az Árpád-korban is. Az viszont kétségtelen tény, s az alföldi kutatási eredmények egész sora bizonyítja, hogy a tatár vihar után betelepült (1244–46) kunoknak – mint „későn érkezőknek” – ugyanolyan „gyengébb” földek jutottak, akárcsak a korábban taglalt besenyőknek. Ez a nagyállattartásra alapozott kezdeti korszakukban még szintén nem tűnt problémának, s a tatárokat túlélő, rejtekhelyeiről visszatért magyarság – a jobb adottságú megürült helyekre húzódván – e térségeket amúgy is üresen hagyta.

A magyarság eltűnése a Mezőföld ezen részén szintén a tatárjárással magyarázható, jöllehet a Dunántúl viszonylagos nyugalomban vészelté át a pusztításokat. Kaydan kán csapatainak elsődleges feladata ugyanis a menekülő IV. Béla kére-
rítése volt: ezért is maradhatott félbe a közeli Fehérvár időigényes ostroma, mint ahogy csak a vonuló tatárok útjába eső falvak hamvadtak el. A Hantos határában (Téglácgéti) clrejtett pénzlelet mindenesetre a környék mongol dülését sejteti.

A kutatások korábbi időszakában csupán annyi látszott bizonyosnak, hogy e vidék

A mezőföldi kun szállásterület és vidéke a XIII–XVI. században (A térképet Hatházi Gábor tervezte)

MAGYAR TELEPÜLÉS: 1. Egres, 2. Csátár (később Nádazsd?), 3. Fácns, 4. Bacs, 5. Örs, 6. Hatvan, 7. Káld, 8. Hörcsök, 9. Ság, más néven , esenyő-Ság, 10. Káloz, 11. Láng, 12. Soponya, 13. Csász, 14. Mikóföldre (más néven Mikola?), 15. Menyeske, 16. Föveny (és Tác), 17. Pötölle, 18. Börgönd, 19. Salamonföldre, 20. Báránd, 21. Szentiván 1., 22. Bögöd, 23. Szentersébet?, 24. And és Udvarnokföldre, 25. Aba, 26. Szentmihály-szigete, 27. Keresztúr (korábban Asszonyvására, majd Vásárd?), 28. Köle, 29. Szentmiklós(pusztá)?, 30. Egyházföldre, 31. Szentágota, 32. Alsó, Középső- és Felsőgerény (később Csehfalva?), 33. Töbörzsök, 34. Rekesztő, vagy Veresrekesztő, 35. Mátyásföldre, 36. Szécs vagy Szét(pusztá), 37. Telemér(pusztá), 38. Szentmárton, 39. Szered, 40. Tarcsa, 41. Erdőhalom, 42. Kenese, 43. Lók, 44. Pázma, 45. Bogárd, más néven Ampodföldre, 46. Tinód, 47. Szentmiklós, Besenyőszentmiklós, 48. Mindszent, 49. Tölgye, más néven Hosszúfalu, 50. Szilas, 51. Aján, 52. Alap, 53. Peder, 54. Gálföldre és Csetföldre, 55. Szentiván 2., 56. Zedreg, 57. Cece, 58. Menyőd, 59. Hard, 60. Vajta, 61. Tolvaj, később Pázmánd(?), 62. Baracs, 63. Szend(?), 64. Venyim, 65. Apostag, 66. Süld (Sild, Sold), 67–70. Pentele és részei (-monostora, halásztanyák, Gáborjánteleke) 71. Csetény, 72–73. Szigetfő és/vagy Tyukos, 74. Almás, 75. Kulcssegház, 76. Szentiván 3., 77. Szentmihály(pusztá), 78. Geberjánháza, 79. (Alsó- és Felső-)Daj, 80. Adony, 81. Tamási, 82. Csibak, 83. Iváncsa, 84. Besenyő 1. (korábban Nagyhalm része ?), 85. Besenyő 2., 86. Széplak, 87. Zapakon, más néven Aggszentpéter, 88. Csikóalja, 89. Szabolcs, 90. Újfalu, 91. Seregélyes, 92. Páli, 93. Szerescseny, 94. Dinnyés-Méd, 95. Agárd, 96. Gárdony

KUN SZÁLLÁSOK: 1. Hantosegyháza, 2. Jakabszállás, 3. Sárosd, 4. Kajtorszállás, 5. Ivánkateleke, 6. Újszállás, 7. Karácsonymiklósszállása, 8. Előszállás, 9–11. Perkáta szállás periódusai és osztódása, 12–14. A kun szállásterülethez tartozó, korabeli, de írott forrással nem azonosítható régészeti lelőhelyek

nem tartozott a kunok eredetibb szállásterületei közé: az ismeretlen nevű nemzetséghez tartozó, foglaló nemzedék a Duna-Tisza közéről, a mai Szabadszállás, Fülöpszállás és Kunszentmiklós környékéről származott ide. Mivel az 1279. évi kun törvényben felsorolt szállásterületek közt a dunántúli nem szerepelt, s itt lakásukat egy 1399-es adat említi először, az a nézet vált uralkodóvá, hogy a beköltözés a XIV. század közepénél korábban nem következhetett be. Ezt azonban nem támasztják alá feltétlenül a források sem. A mezőföldi kun szállások egész sora viselt ugyanis olyan, még steppei szokásokat követő pogány nevet (pl. *Bajdamer-, Bezter-, Csabak-, Kajtorszállás*), melyek a keresztény magyar nevek tömeges átvétele előtti, vagyis a XIII. század vége – XIV. század első harmada közti időkben voltak használatosak. Közülük is kitűnik a legrégebbnek tekinthető *Nyögérszállás*. Neve a besenyők kapcsán már említett, elit-testőrségre vezethető vissza, melyet hazánkban IV. László honosított meg, tatár és előkelő kun elemekből toborozva (*neugerii*). Hasonló eredményre jutunk a család- és birtoktörténet tanulmányozásakor is. Az első ismert *Hantos-széki kapitány*, *Gál* (1417) először 1406-ban tűnik fel a forrásokban. Ekkor még kiskorú, ezért helyette apja, *Pál fia Péter fia Imre csobakszállási kapitány* köt egyezséget rokonaival – hajdan itt élt és birtokolt, közös nagyatyjukra és dédanyjukra („*ab uno avo et prothavo*”) hivatkozva – a közösen uralt *Csobakszállás*, *Nyögérszállás* és *Ivánkateleke* ügyében. Visszakövetkeztetve – generációként 30 évet számolva – úgy tűnik, hogy a közös dédapa a XIII–XIV. század fordulóján élhetett, a foglaló nemzedék egyik vezetőjeként.

A történeti források nyomán felvetődött kérdés tisztázásához fontos adatokkal járultak hozzá Perkáta kun szállás régészeti emlékei is, melyek kiállításunkon a mezőföldi kunság hagyatékát reprezentálják.

Az itteni kunok ma ismert legkorábbi települése valószínűleg a tatárok által elpusztított Árpád-kori falu romjain létesült. A kun sírokban talált egyes gyűrűfélek és a halotti pénzek (*obulus*) egyikének típusos előfordulásai más, alföldi kun és jász temetőkben, továbbá a templom és temető újbóli használatba vételének nyomai (a temető korábbi árkanak és egész területének feltöltése a leégett, bizonyára félig romos templom pusztulási törmelékével, valamint a már kunok által ásott – sok korábbi magyar sírt bolygató – új körárok és az újjáépítéshez szükséges homokot adó gödrök sora) szintén a XIII. század végére valószínűsítik a kunok megjelenését.

Mindez talán összefüggésbe hozható az 1280–82. évi kun felkelés leverésével: ekkorra tehető az utolsó nagy területi változások, népesség átcsoportosulások a középkori kunság történetében. Elképzelhető, hogy a leverett lázadók egy csoportját ekkor telepítik át a Mezőföldre. Talán katonai szerepük s itteni feltűnésük is közrejátszott a szomszédos Sárvíz-völgyi besenyő ispánság megszűnésében (1352). Összhangban állnának vele azok az okleveles adatok is, melyek a környék elnéptelenedett, vagy végsőkéig megritkult lakosságú királyi birtokainak felszámolását és eladományozását *Kun László* idejére teszik: kun telepítés céljára csupán végső esetben használtak uratlanná vált magánbirtokot. Tán az sem véletlen, hogy a Duna-Tisza köze a mi kunjainktól elhagyott részen tűnik fel később *Tatárszállás* (ma Kunszentmiklós), mely nevéből ítélve az ún. második tatárjárás (1285) rabságba esett támadóinak – kutatóink jórésze által feltételezett

– letelepítésével is összefüggésbe hozható. (Mindenesetre e terület nemzeti eredete és XV–XVI. századi kun székhöz tartozása máig nem tisztázott.)

Miután a kunok beléletét – okleveles gyakorlatot nem, vagy alig igénylő – nomád szokásjog uralta még a XIV. század jórészeiben is, írott emlékek e korszakról alig állnak rendelkezésükre, a Mezőföld esetében pedig teljességgel hiányoznak. Éppen ezért megint csak felbecsülhetetlen értékű ismereteket nyújt az ebben a legérdekesebb, átmeneti korszakban lakott, a magyarországi kunság 3–5. generációjának emlékeit őrző, *Perkáta – Kőhalmi-dűlői* szállás régészeti anyaga.

Bizonyos, hogy ezek a kunok már megindultak a magyarságba való betagozódás útján: keleti hagyományaik mind halványabb emlékei és az egyre nagyobb teret nyerő, helyi magyar elemek sajátos keverékkultúrává ötvöződtek. Halottaikat – kiknek ember-tani jellege az alacsony termetű, rövid fejű, ún. „europo-mongolid” típushoz sorolható (*Éry Kinga* meghatározása) – látszólag már keresztény módra, a templom köré temették, gyakran szöggel összecrösztett deszkaporsóban. Karjuk sokszor a mellén vagy ölben összekulcsolva pihent. Viseletükben is egyre több a magyar, gótikus ízlésű divatcikk: a ruhára, pártára süvegre felvarrható, ezüst vagy réz (néha aranyozott) díszlemezkek, a pityke- és csörgősgombok, gyűrűk és csatok. Mindezek arról is árulkodnak – akárcsak a magyar pénzek –, hogy kunjaink már bekapcsolódtak a térség árutermelésébe is, saját (kezdetben főként állattartásukra alapozott) cikkeikért cserében jutottak – a környező falvak, esetleg a marhavásáraitól is híres Fehérvár piacain – ékességeikhez.

Ugyanakkor e tárgyak viseleti módja a steppei divat továbbélését jelzi. A gótikus díszlemezkeket sokszor találtuk a mellkason, gyakran jobboldalt, esetleg váll és csípőtáján. Ez a többi alföldi kun temetőből is jól ismert jelenség a *Képes Krónikában* sokszor ábrázolt keleti kaftán-viselet meglétét bizonyítja. A gombokkal az inget fogták össze nyak- és hastájékon, de előfordultak – a még férjhez nem ment lányoknál – pártadíszként homlokon, vagy néhány díszlemeznél is megfigyelhetően: övről lelógó szalagra varrva. Egyáltalán: az egykorú magyar temetőkhöz képest összehasonlíthatatlanul gazdagabbak a kun sírok. Ez főként a nőkre és gyermekekre érvényes, akiket – a keresztény felfogással szöges ellentétben – teljes pompában, felékszerezve készítették fel a túlvilági útra.

A női sírok kiemelkedő ékszerei a gömbdíszes fülbevalók, azon kevés tárgyak egyikeként, melyek teljes bizonyossággal köthetők a kunok hagyományos viseletéhez. Eredetük a bizánci kultúrkörre, s annak tágabb peremterületeire (Kaukázus, Dél-Oroszország, Balkán) vezet vissza, s a fülbevaló viselését évszázadokra elfelejtő Magyarországon való ismételt feltűnésük a kunoknak köszönhető.

Pogány „csökevény”, hogy útravalóul sokszor ott találjuk a halott mellett mindennapi életük fontos eszközeit: kés, borotva, fatokba bújtatott ár gyűszűvel, ár-szerű szűrőeszközök, tőrként meghatározható, szegecselt végű keskeny pengéféleségek, csont vagy ólom tűtartók, tű, orsógomb, hálókötő tű. Esetenként tűzszerszám is került a sírba: ún. „tűzpatkó”, vagyis csiholóvas, illetve azt helyettesítő sarkantyú töredék kovával. Ezeket többnyire az övükre függesztve, vagy az arra szerelt, néha láncal záródó, gyöngyökkel kihímzett, esetleg – hadi tevékenységüket áttételesen jelző – leselejtezett páncélingek tenyérnyi foszlányaiból vagy bőrből varrt tarsolyokban ta-

láltuk meg. E gyöngyök közé sokszor nyúl, róka bokacsontjaiból, halcsigolyákból faragott „ongonokat”, rontás elleni amuletteket is felvarrtak.

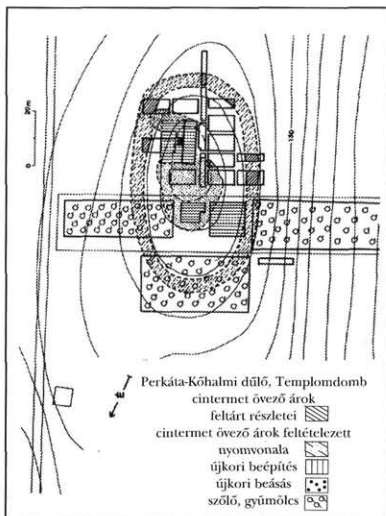
Számos egyéb jel is arra vall, hogy kunjaink csak látszólag fogadták ellenállás nélkül a keresztvizet, s a vékony máz alatt aktívan továbbéltek a pogány hagyományok. Amuletteket – átfűrt kutya, farkas és disznóagarakat, tornyos csigát – nyakba fűzve is találtunk. Többször fordult elő – titokban, a test alá rejtve – étel adására (lő – ennek fogyasztását, mint pogány szokást – már Szent István is tiltotta! és juhhuásra utaló csontok), továbbá a táplálékként és termékenységi jelképként egyaránt számbajöhető tojás, a mellre helyezve. Furcsa babonaság emlékét őrizte meg egy-egy, életében tán „gyanús hírbe keveredett” kun férfi és nő, akiket hasra fektetve helyeztek örök nyugalomra. Néprajzkutatóink szerint a régiek úgy gondolták: a gonosz nézése az élők felé így lehetetlen, másrészt a lélek nem tud visszarepülni a szájon át a testbe, s a megholt képtelen visszatálcálni a falujába.

Felvetődik a kérdés: a szállás itt nyugvó, generációnként kb. 200–240 főre becsülhető népének alig 10–15% -át kitevő, ékszerekben gazdagabb halottak milyen helyet foglalhattak el a helyi kunok társadalmában? Bár éppen erre az időszakra tehető a nemzetségfői, illetve kapitányi családok (kun szóval a bejek, oklevelekben *comes*, *capitaneus*, *nobilis* néven feltűnő, a besenyő előkelőknél már tárgyalt *iobagio*-jellegű helyzetbe került rétege) temetkezési szokásainak megváltozása (steppei vagy bizánci eredetű, ritkábban már helyi ékszerekkel-fegyverekkel gazdagon felszerelt, pogány rítusú magányos lovassírok eltűnése) mégsem azonosíthatjuk temetőnk legvagyonosabb tagjait – az új rend és vallás jegyében – most már népünkkel együtt élő és temetkező előkelőkkel. E társadalmi különállás hangsúlyozására a kereszténység keretei is lehetőséget adtak, ha máképp nem, a templomon belüli, megkülönböztetett temetéssel. Esetünkben az is kizárja a legelőkelőbbekhez való sorolást, hogy Perkáta mindenkori kapitányai egyben hantosi székkapitányok is voltak, így sírjaikat ott kell keresnünk. A perkátai temető tehetősebb halottai – a fennmaradt régészeti emlékeket, periratokat és hagyatéki leltárokat figyelembe véve – vagyon dolgában leginkább az egykorú magyar falvak jobbágyságának legfelső, vagyonos rétegével vethetők össze. Feltehetően ők alkották a szállásfők földesúri hatalma alá még nem eső, szabad, fegyveres középréteg – a szállásfőket a királyi hadjáratokba még elkísérő, de mind szűkebb – legfelsőbb csoportját (az 1279. évi kun törvényben *universitas*, hasonló a várnépek *castrensis* rétegéhez). A fennmaradó többség gyaníthatóan a középréteg szegényebb elemeiből, s a tőlük vagyonilag már nem, csupán a szálláskapitányhoz fűződő jogviszonyukban különböző elemek tették ki. Lényegében jobbágyi állapotba került, már a steppei időkben is létezett szolgarendű kunokról, az egykori hadjáratokban szerzett rabszolgák leszármazottaiból, itt talált s lassanként elkunosodó magyar elemekről, esetleg telepített jobbágyokról van szó, kik fölött a szálláskapitány már földesúrként rendelkezett. Utóbbiak feltűnésével főként a XIV. század második felétől-végétől számolhatunk.

Kutatóink jórésze korábban úgy vélte, hogy a kunság beköltözését követő 100–120 éven át még hagyományos életmódjához idomuló, nomád jellegű szállásokon élt (*aulok*), s csak a XIV. század második felében-végén alakultak ki a külső képükben már a környező magyar falvakhoz hasonló, állandó települések, hiszen forrásaink még ekkor is megemlékeznek sátorlakó kunokról.

A *perkátai* leletek és régészeti jelenségek azonban némileg mást jeleznek. Már a templomdomb körül, kb. 850x300 m kiterjedésben, a felszínen gyűjtött bőséges XIII–XIV. századi kerámia is arról vallott, hogy itt már állandó szállás állt. A többszöri terepbejárás és méterről-méterre való feltérképezés – vagyis a domborzati viszonyok és a leletjelentkezés sűrűsödése-ritkulása nyomán – lassanként ásatás nélkül is felvázolódott a hajdani kun település szerkezete. Egyetlen szabálytalanul kanyargó, helyenként kis elágazásokkal tarkított „utca”, s két oldalán egymástól 80–120 m-re álló – jobb szó híján – „telkek” sora rajzolódott ki. Ezek egyikén feltárássra is mód nyílt. Sajnos az erős felszíni kopás miatt nem kaphattunk képet lakókörülményeikről (házban vagy tartósan felállított jurtákban laktak?), de a korábbi magyar rétegeket, építményeket át- meg át- vágó (bőséges XIII–XIV. századi kerámiát, különféle eszközök töredékeit tartalmazó) hulladékgyödreik, árkaik elárulták: a tatárjárás során elpusztult magyar falut ugyanúgy azonnal használatba vették a kunok, akárcsak temetőjét és templomát.

Mindezek, de az utóbbi évek kutatásai más vonatkozásban is egyre több olyan adatot szolgáltatnak, miszerint az állandó kun szállások kialakulása a beolvadási folyamat többi jelenségénél (viselet- és nyelvváltás, kereszténnyé válás, földművelésre alapozott gazdálkodásra való áttérés) előbb, s némileg azoktól függetlenül ment végbe, mégpedig a környezeti viszonyok kényszeréből adódóan. A kunoknak – honfoglaló elődeinkhez hasonlóan – korábbi életterükhöz viszonyítva igen szűkös, a vándorló legeltetést teljességgel ellehetetlenítő területek jutottak csak, melyeket – főként az Alföldön – időnként még a fennmaradt egyházi- és magánbirtokok szigetei is megszakítottak. Ráadásul a kun településtömbökön belül szintén kialakultak az egyes *aulok* (szállások) határai, rendszerint 4–5 tatárjárás idején elpusztult magyar falu (kb. 40–50 km²-nyi) határát magukba olvasztva (Perkáta esetében ez 3 falut és 3–4 tanyasias kistelepülést, illetve birtokközpontot – prédiomot – jelentett). A jurtatáborok zárt birtokhatárokon belüli vándorlását nem csak lehetetlenné, hanem szükségtelenné is tették a kicsiny távolságok. A déloroszországi, XII–XIII. századi kun káni központokra s állandó téli szállásokra gondolva – ahol már rendszeres földművelés is folyt – az is valószínű, hogy hazánkban nem ismeretlen lét- és települési formát kellett kunjainknak megszokniuk. Az ott tapasztalt fejlődés alapján felvethető az is, hogy a nagyállattartás elsődlegességét az 1224–46 közötti idők állandó menekülései, utóvédharcai, a hontalan bolyongás kényszere hozta csak vissza a kunok életébe: a magyarországi újabb váltás nem jelentett számukra akkora minőségi „ugrást”, mint eddig véltük.

A perkátai kun temető helyszínrajza
(Hatházi, 667.)

A XV. század eleje több szempontból is változásokat hozott a perkátai kunok életében. A kunság magyarrá formálásának első, véres fejezetét (*hód-tavi* csata, *Kun László* halálakor folytatott büntető hadjárat) közel 120 éves békés fejlődés követte. Ennek végpontján a magyarságtól már csak jogi kereteiben s néhány szokásában különböző, letelepült földművessé és kereszténnyé lett nép állt, amely azonban hagyományos életmódjával együtt nomád hadi kultúráját is feladta. Az állandó költségvetési hiánnyal küzködő, ugyanakkor a török veszély miatt hadseregreformot szorgalmazó (telekkatonaság) Zsigmond király számára a kunok már nem jelentettek értékes fegyvernemet (az 1435. évi 30. tc. szerint már csak jelképes, 200 fős csapatot voltak kötelesek kiállítani), a továbbiakban inkább „adóalanyként” számított szolgálataikra. Hadkötelezettségük adózássá alakult át (*ún. „tegzes adó”, proventus pharethralis*), amely a Szent György- és Szent Mihály-napi adók bevezetésével rendszeressé és általánossá vált. A folyamat utolsó fázisának a székrendszer kialakítása tekinthető, amikor az amúgy is névlegcs nemzeti szervezetre és bíráskodásra átadta helyét a feudális területi szervezetnek. A *várszervezetre* emlékeztető viszonyokat lényegében a *curtis*-jellegű királyi birtokrendszer formái váltották fel. Ennek legnagyobb vesztesége a szabadságukat még úgy-ahogy őrző közkunok (ekkor már *ún. „földműves”, ruralis kunok*) voltak: őket az 1467. évi 2. tc. nemesi privilégium nélkülinek, az 1498. évi 47. tc. szolgarendűnek, a Tripartitum (III./25., és 1514. évi 23. tc.) egyenesen királyi jobbágnak minősítette. A *székek* külső irányítóiként ugyan megjelentek a *királyi* *officiálisok*, de az egykori nemzeti előkelők továbbra is megtarthatták – legalábbis az igazgatási egységen belül – vezető szerepüket. Mint *szállás* (*descensus*) és annak nagyobb egysége, a *szék* (*sedes*) élén álló *kapitányok* (*capitaneus*) beépültek az új közigazgatásba. Ez *iobagio*-jellegű, relatív nemesi állapotukat egy ideig még érintetlenül hagyta – most már akár kiskorúra vagy leányra is átorokíthatóan a szállások földjének egy részét, a király hallgatólagos beleegyezésével magánbirtokként kezelve, s arra szolgáló kunjaik mellé magyar jobbágyokat is telepítve – a *ruralis* kunok feletti hatalmukat viszont törvény szabályozta (*pl. Halas-szék*).

A mezőföldi kun terület székké alakulása időben jól behatárolható: 1399-ben és 1406-ban még szék megjelölés nélkül említik szállásaikat. 1417-ben viszont Perkáta, s egyben az egész *Hantos-szék* kapitánya, *Gál* haláláról számolnak be a források. A székké szerveződés tehát e két időpont közé eshetett. A hantos-székiek eredetileg *királyi kunok* lehettek, 1419-ben még a királyi kunok bírása intézkedik ügyükben. 1439-ben és 1465-ben viszont már a *királynői kunok* bírása ítélkezik felettük, s az sem lehet véletlen, hogy 1473-ban, 1481-ben és 1484-ben Szilágyi Erzsébet, majd Beatrix királyné közvetítési kéréseit Mátyás király (1458–90) felé. (Csupán átmeneti állapot lehetett, hogy I. Ulászló király (1440–44) – minden bizonnyal a török elleni hadjáratok folytán előállt átmeneti pénzzavarában – elzárkózította őket Pálóczi László főlovászmesternek.) 1522-ben ismét közvetlen királyi tulajdon – már 1517-ben is II. Lajos (1516–26) ítélkezik itteni perben –, nem szerepel Mária királyné javadalmai között, s 1537-ben Szapolyai János (1526–40) maga intézkedik a szék felszámolásáról.

A perkátai kunok e korszakáról már bőséges írott forrásanyaggal rendelkezünk, miután egyike volt azon szállásoknak, melyek igazgatásáért valóságos „dinasztikus” harcot vívtak a Hantos-szék legnagyobb kapitányi családjai. A 100 éven át tartó per iratai folya-

matában láttatják a szállás birtoktörténetét. Perkáta első kun urai a többször idézett 1406. évi oklevélben tűnnek fel, ekkor azonban a kiskorú Gál nevében még apja, Pál fia Péter fia Imre intézkedik, más szállások ügyében. Perkáta 1417 júniusáig Imre fia Gál hantos-széki kapitány szállásainak egyike. Halálával s magvaszakadtával (fiúutódja nem lévén családja kihalt) ekkor *Ozorai Pipo* temesi főispán – Zsigmond király jóváhagyásával – a székkapitányi hivatalt, a vele járó szállásokkal (így Perkátával) és jogokkal együtt, *Thoban/Thoman Jakabra és fiaira (Miklós és Bertalan)*, nemkülönben *idősebb fivérének Péternek s utódainak (Lőrinc)* adományozta. (A *Thoban/Thoman* egyébként a *Tuman* szóra visszavezethető, jellegzetes kun személynév, jelentése: „kőd”). Ezt Zsigmond király 1419 augusztusában megerősítette. Ugyanazon év őszén azonban – önmagát az egyedüli jogos örökösnek tartva – ellenkeresettel lépett fel a halott *Gál özvegy édesanyja*, valamint *Gál nevelt fia, Bajdameri Jakab fia Péter kun*. Miután azonban a kitűzött tárgyaláson nem jelentek meg, a *Thomanok* viszont bemutatták az őket igazoló dokumentumokat, a pert – Gál édesanyja részleges kárpótlásával (Újszállás hasznélvezete haláláig) – a *Thomanok* nyerték meg. A birtokpert 1455 áprilisában a *sárosdi Gyolcsa Bertalan és Ágoston* (Gállal tisztázatlan oldalági rokonságban álló kapitányi família, nevük a jólői „utas” szóból ered) élesztette fel újra, V. László (1453–57) királyhoz fordulva: elsősorban a már 1439-ben „megcélzott” Sárosd és Gyolcsapálszállása megszerzéséért. Egy hónappal később *Thoman Miklós fia János, Péter fia Lőrinc és Bolthor/Bolthos Márton fia Zsigmond* – ugyancsak László királytól – ugyanezen szállásokra, s még továbbiakra, köztük Perkátára is új adomány címen de lényegében megerősítő oklevelet szereztek, régóta ott kapitánykodó őseikre hivatkozva. A holtpontra jutott ügyet Mátyás király alatt is igyekeztek dűlőre vinni: 1465-ben egyik részről *Thoman Miklós fia János*, másik részről *János fia Bertalan és Benedek fia Ágoston* kívánta Pálóczi László országbíró és Thúróczy Benedek a királynéi kunok bírāja előtt a pert rendezni, melyben Perkáta is szerepelt. A megoldást végül II. Lajos 1517 júliusi döntése hozta meg. Az eddig ismertetett okleveleket – mint bizonyítékokat – mindkét fél bemutatta. A felek végül kiegyeztek: Sárosd és Hantos egyes kapitányi hasznvétele Gyolcsa Bertalannak és Ágostonnak jutott, a többi szállás – köztük Perkáta – *Thoman Imrének és leányának Zsófiának*, valamint fivérének Mihálynak és feleségének Katalin úrnőnek, nem különben fiaiknak (Gergely, György, Lőrinc) jutott. 1537-ben az imént említett Gergely kun már nem székkapitány, viszont jakab-szállási *nemes*. Szapolyai János minden bizonnyal e nemesi adománnyal próbálta kártalanítani a *Thomanokat*, hiszen ugyanczen évben került sor a *Hantos-szék* felszámolására, s hét kun szállás – köztük *Perkáta* – közönséges királyi jobbágyfaluaként való eladományozására, melynek ura ettől kezdve *Sulyok György pécsi püspök s fivérei (István, Balázs)* voltak.

Mindezek az írott források azonban már nem a *Kőhalmi-dűlőben* feltárt szállásra vonatkoznak, annak lakottsága ugyanis – számunkra ismeretlen okból – a XIV. század végén megszűnt. XV–XVI. századi továbbélésük nyomaira a tcrepbejárások során sikerült rábukkannunk: érdekes módon két lelőhelyen is. Kisebbik, kb. 20 ha-t kitevő szállásuk a *kisperkátai* határrészen terült el. Nagyobbik szállásuk kb. 30–35 hára becsülhető nyomait a *nagyperkátai* határban, a XIV. századi falutól északra, alig néhány száz méterre rögzíthettük.

A XV–XVI. századi oklevelekben feltűnő, kun lakosságú Perkáta korabeli elnevezésének ismeretében – „*Kéthperkáta*” (1417/1419: Kelpalkuarth, 1417/1517: Kethpolkart, 1419: Kelpelkuarth, 1419/1517: Kethpolkard, 1455: Kelpolkvarth, 1455/1517: Kethpolkarth, 1517: Kethpolkarth) – okkal tételezhejük fel, hogy az újkorban kialakult kétpólusú települési képnek (*Nagy- és Kisperkáta*) középkori előzményei is vannak. A korszak jól ismert jelenségéről van szó, mely magyar és kun (pl. a nagykunsági Turgonypéterszállásából kialakult Kis- és Nagyturkony) környezetben egyaránt kimutatható. A két, hajdan egymás mellett létező Perkáta érdekes írott bizonyítéka az 1559. évi első török adóösszeírás is. Ebben még két Perkáta adatait vették fel: egyikük adózó rájáék nélküli, lakatlan pusztá Adonyhoz írva (jövedelme 172 akcse, bérője Csalis szpáhi), másikuk apró falu, 6 adózóval (jövedelme 572 akcse, Mira Kulaguz timár-birtoka). Utólag aztán – ismeretlen okból – az elsőként említett Perkátát kihúzták a lajstromból. A XVI. századi egyik Perkáta megszűnésére tán 1517–1537 között kerülhetett sor, a névváltozás ezt jelezheti (1537: *Percath, Perkath, Perkáth*).

Adataink ma még nem elegendőek a kettőződést kiváltó ok tisztázására. Fakadhatott túlnépesedésből, avagy – a kisperkátai szálláshely méretét figyelembe véve – esetleg a közvetlenül a korona hatalma alatt álló kunoktól eltérő jogállású, s a kapitány földesúri hatalma alá eső „szolga” kun, vagy telepített magyar jobbágylemek elkülönítéséből. Éppen Perkáta első ismert kapitányai, *Imre és fia Gál* intézkednek 1406-ban ilyen jobbágyságok kun szállásokra (Nyögérszállás, Csobakszállás, Ivánkateleke) költöztetéséről. Mindezek alapján vélhető az is, hogy az oklevelekben oly gyakran említett, Szűz Mária tiszteletére szentelt perkáti templom (1417/1419: „*Kelpalkuarth, in quo similiter Ecclesia beate Marie Virginis*”, 1417/1517: „*Kethpolkart in quo similiter ecclesia Beate Marie Virginis*”, 1419: „*Kelpelkuarth, in quo similiter Ecclesia beatae Mariae Virginis*”, 1455: „*Kelpolkvarth, in quo similiter Ecclesia beate Marie Virginis constructa esse dicitur*”, 1455/1517: „*Kethpolkarth, in quo similiter ecclesia Beate Marie Virginis*”) a nagyperkáti szálláson állt.

E települések – a felszíni nyomok alapján – már utcás-soros szerkezetűek voltak. Az egykorú alföldi kun szállások feltárási tapasztalatai (Túrkeve-Móric, Orgondaszentmiklós, Szentkirály stb.) nyomán tudjuk: mind a szállások, mind lakói ekkorra szinte tökéletesen hasonultak a környező magyarsághoz. Mindebből világosan kiderül, hogy – a Szapolyai János által, talán Habsburg-párti gyanúba keveredésük okán – Sulyok György pécsi püspök közönséges jobbágyaivá lesüllyesztett (1537) perkáti kunok lényegében végleges magyarrá válásuk előestéjén tűntek el a török pusztítások viharában.

Irodalom

- Hatházi*, 654–674.
Hatházi, 1985. 29–65.
Hatházi, 1987–1988. 106–120.
Hatházi, 1988. 16–21.
Hatházi, 1989. 5–12.
Hatházi, 1989/a. 22–60.
Hatházi, 1994. 12–49.

Selmeczi László

RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK A NAGYKUNSÁGON

Ifj. Palugyai Imre: Jász-Kún Kerületek s Külső-Szolnok vármegye leírása című, 1854-ben megjelent művének első oldalán Garay János egyik versének következő sorait nyomtatta ki:

*„A dús alföld síkjait,
Hol a messze Hortobágy határt hasít,
A Tiszának és a Zagyva nyílt közét,
Új teleplők foglalják el szerteszét.*

*Barna képű, széles, izmos kúnfiak,
A kiket, mert mind újaszok voltak,
Az utókor „Jász-kúnok”-nak nevezett,
S kik maiglan lakják e sík téreket.”*

E „síktérek” része volt a Nagyunság is, amellyel kapcsolatban a történelemtudomány már századunk huszas éveiben eljutott arra a felismerésre, mely szerint akkor, ha a terület egykori történetéről, művelődéstörténetéről, kultúrájáról az írásos források nyújtotta képnél többet akarunk megtudni, a régészet segítségéhez kell fordulnunk. A Nagyunságban eddig végzett régészeti kutatások eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

I. A középkori falusi élet régészeti módszerekkel kiásott rendkívüli forrásértékű emléktárájának mindmáig leggazdagabb összefoglalása *Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei* című műve, mely a szerző és *Papp László* a Kecskeméti környéki, a hódoltság idején elpusztult egykori kun falvak területén folytatott ásatásainak eredményeit teszi közzé. Kettejük munkájának serkentője a karcagi születésű *Györffy István* etnográfus professzor volt, aki a néprajzban elsőként jelentkezett a teljes élet megragadásának igényével. A Nagyunságban *Bartucz Lajos* antropológus segítségével maga Györffy próbálkozott meg az első ásatásokkal. 1923–26 között a kun szállások közül Orgondaszentmiklóson és Ködszálláson végeztek kisebb szondázó ásatásokat, amelyekről a karcagi helyi sajtó rendszeresen tudósított. Az előkerült leletanyag kellő dokumentáció híján majdnem elkallódott. *Bárányné Oberschall Magda*, aki 1942-ben, alig 16 évvel az ásatást követően, többek között az orgondaszentmiklósi leleteket is közölte, a települést tévesen Csanád megyébe helyezte. Bárányné a leletek leírásán és az általa ismert régészeti párhuzamok felsorolásán kívül mindössze ennyit közölt: „Az ásatásokat *Bartucz Lajos* eszközölte 1926-ban s a kiásott csontvázak antropológiai szempontból rendkívüli fontossággal bírtak. Orgondaszentmiklós tiszta kún község volt és a csontvázak jellegzetesen kúnok. Az antropológiai érték mellett a ... mellékletek jelentéktelennnek látszottak...” S hozzátette: „a lete körülményekről jelen esetben sem tudunk semmit.” A karcagi sajtóban megőrzött és *Kaposvári Gyula* által kikutatott adatok, valamint a későbbi feltárások eredményei alapján kétségtelen, hogy a Bárányné által közölt tárgyak, többek között pártav és préselt bronzlemezéből készült veretei, pártav csatja, szíjvége és verete csontból, a Györffy-Bartucz féle ásatásból valók.

2. A Nagykunságban az első szisztematikus régészeti feltárást a magyar középkori régészet módszert teremtő, mindmáig legkiemelkedőbb egyénisége, *Méri István* végezte, és 1948–49-ben folytatott ásatásainak eredményeit az *Archaeológiai Értesítő* 1954. évi kötetében tette közzé. Nem véletlenül választotta a Nagykunságot. „A Tiszaántúlnak ez a része ugyanis a régészeti kutatás szempontjából igen elhanyagolt terület volt, a magyar középkorból pedig úgyszólván semmi hiteles tárgyi anyagunk nem volt innen.”

A lelőhely kiválasztása előtt Méri régészeti terepbejárást végzett az egész Nagykunságban. Igazán csak sajnálhatjuk, hogy terepbejárása csupán az elpusztult és újja nem települt nagykunsági településekre terjedt ki, s abból kimaradtak a ma létező települések, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Túrkeve, Kunhegyes is. Azonban a fel-

Hátrafelé nyilázó kun harcos a szepesmindszenti falfestményen (Kat. 201.)

színi nyomok alapján megvizsgálta a mai kunhegyesi határ részét képező Kolbázzsállása egykori telkét, s megtalálta a késő középkori falu helyét.

Hogy mégsem az egykori nagykun „főváros” Kolbázzsállása feltárásához kezdett hozzá, hanem az elpusztult Móríc faluban ásott, a következőkkel indokolta: „A terepbejárások eredményei alapján azért határoztuk el Móríc falu ásatását, mert ez nemcsak az írott adatok, hanem a felszíni nyomok alapján is rövid életűnek látszott. ... A Móricon megtelepedő kunok a legtovább nomadizáló életet élők közül kerülhettek ki. Ezt látszik bizonyítani, hogy Móríc neve az írott forrásokban a legkésőbb megjelenő nagykunsági falvak között tűnik fel: eddigi tudásunk szerint 1549-ben. Bár az ásatás eredményei azt mutatják, hogy két

évszázaddal korábban is volt már élet ezen a területen, a XIV. századra azonban csak két szóróványosan talált Nagy Lajos pénz és egy-két bizonytalan értékű jelenség (pl. késői edényfenék-bélyeg) utal. A házak és tárgyi emlékeanyag között – legalábbis eddig – egyet sem találtunk, amely határozottan XV. század előtti állandó települést jelezne. Így feltehetjük, hogy ez a keresztény nevű falu a XIV. század második felében – esetleg még pogány nevet viselő – ideiglenes téli szállás volt.”

Az ásatás és a terepbejárás alapján Méri fontos következtetéseket vont le a kunsági, tágabban az alföldi késő középkori települések formájára vonatkozóan. Megalapította, hogy mind Móricon, mind a terepbejárásokon tett megfigyelései szerint a késő középkori falvakban a lakóházak egymástól viszonylag távol – 45–70 méter – épültek, s a települések egy utcával elválasztott 2 házsorból állottak.

Móríc falu templomát a település közepén egy kisebb mesterséges halomra téglából építették. Az egyszerű és igen kisméretű falusi templom szentélye a nyolcszög

öt oldalával záródott. Hossza 12,5 m, legnagyobb szélessége 6,7 m volt. A templom mellett feltárt 39 sírban alig akadt értékelhető lelet.

A móríci feltárás az első megbízható adatokat szolgáltatotta a nagykunsági lakóházak XV–XVI. századi állapotáról, amelyek már ekkor is három helyiségből, szobából, konyhából és kamrából állottak. A házfalakat 40–50 cm mélyre alapozták, 1–1,5 méterenként az alapárokba gödröt mélyítettek, s ezekbe állították a szelementartó ágasfákat, s a többi szerkezeti elemet (fatörzseket, faragott oszlopokat), tehát ágasfákat. Az ágasok közötti hézagokat sárral töltötték ki, s a falat kívül-belül agyaggal tapasztották. A tapasztással együtt a fal vastagsága 25–35 cm volt.

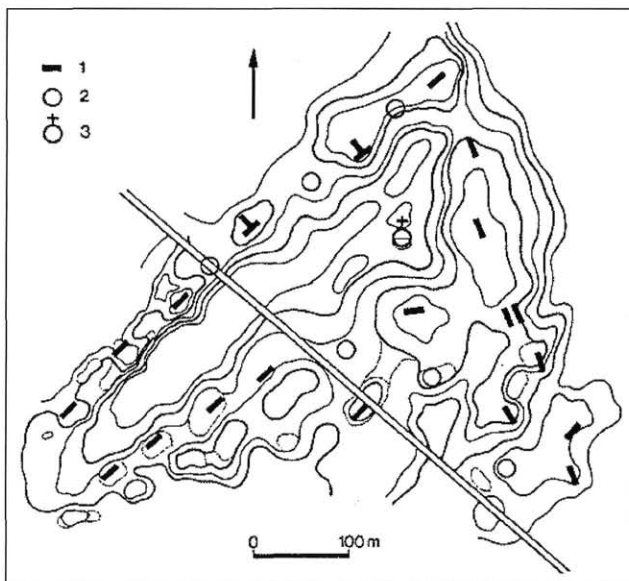
A háztetők váza szelemen-szerkezetű. A tetőt legtöbb esetben náddal fedték, s nádból készült a szoba padlásának héjazata is.

A konyhának a szoba felőli hátsó sarka táján volt az általában kerek nyílt tűzhely. Aljának tapasztása csak néhány centiméterre emelkedett a padló szintje fölé. A tűzhely mellett torkollott a konyhába a szoba felől a szemes („kályhás”) kemence, a konyha bejárattal szembeni fala felől pedig a külső kemence szája.

A konyhából legtöbbször balfelől nyílt a szoba, de ellenkező elrendezésre is akadt példa. Minden szobában benne maradt a konyhából fűtött szemeskemence omladéka. A szobai kemence alja egy szintben volt a szoba földjével. A szemeskemencék nem kerek vagy tojásdad alaprajzúak voltak, mint a Kiskunságban, hanem minden esetben téglalap alakúak.

A konyha falához épített külső kemencéket Méri csupán a település korábbi építész házainál találta meg. Ezek a kemencék formailag megegyeztek a Kiskunságban feltártakkal.

Az ásatás folyamán a korábbi célkitűzésekkel ellentétben a melléképületek feltárására nem vállalkozhattak, így a beltelkeken található egyéb építményekről nem szerezhettünk tudomást. A házak körül, a házakban, részint a házakba utólag beás-va különböző formájú vermek egész sorát tárták fel.

*Turkeve-Móric XV-XVI. századi kun falu alaprajza
1. Feltúrt házak helye, 2. Feltételezett házhelyek,
3. Templom, (Méri, 2. kép.)*

A tárgyi emléktanyag alapján bepillantást nyerhetünk a falu egykori életébe. A leletek a földművelés és állattenyésztés között megoszló gazdálkodásra utalnak, amelyben az állattenyésztés játszhatott jelentősebb szerepet.

A földművelés szerszámananyagából a sarló és sarlótöredékek a leggyakoribbak. Rajtuk kívül néhány ösztöke, kaszaüllő, kaszakalapács, kaszatöredék és ásópapucs darabja került elő.

Az állattartáson belül a legnagyobb részarányt a szarvasmarha képviselte, majd csökkenő arányban következett a juh, kecske, disznó és a ló. De a településen tartottak kutyát, s tenyésztettek tyúkot, ludat és egyéb szárnyasokat is. Az állattartás intenzív formáira utal a telepről előkerült igen sok patkó, néhány béklyó, valamint zablá és egy kolompnyelv. Az állattartással is összekapcsolhatók a szekerezésre valló vasalások is. A lovasélet tanúsága néhány sarkantyú, fokostöredék, s egy lándzsahegy.

A téli fagyok idején a jégen való közlekedést gyorsították meg a csontkorcsolyákkal. Méri hangsúlyozta, hogy azokat nem erősítették a lábbelire, hanem csak ráállottak és bottal taszították előre magukat.

Csaknem minden házból előkerültek különféle balták, szekercék, s néhány kétkézvonó is. A szerszámok élesítésére fenő- és köszörűköveket használtak. A házak felszereléséhez tartoztak az őrlőkövek is.

A háztartásban használtak fémedényeket, valamint sokféle formájú és nagyságú agyagedényt. A főző (és tároló) fazekak közül a nagyobbak karcsú formájúak, feltehetően azért, hogy a nyílt tűzön a láng jobban körüljárhassa őket. A kisebb fazekak zömökebbek, czek – Méri megállapítása szerint – könnyen befértek a kemencébe is. A fazekak, bögrék általában díszítetlenek. Az ásatás során nagy számban kerültek elő finom szürke anyagból készített füles és csecseskorsók.

A házimunka eszközei között igen gyakori a csont ár, s a szövés-fonás munkaeszközei, s a legkülönbözőbb pengéjű kések tömege.

3. A Nagykunság régészeti kutatásában további fontos eredményeket hozott *Pálóczi Horváth András* kisújszállási terepbejárása. Ezeket, A kunok megtelepedése Magyarországon című tanulmánya alapján, a következőkben foglalhatjuk össze:

Amíg Györffy István: Nagykunsági krónika című művében még úgy vélte, hogy a kunokat a magyarok által meg nem szállt, megtelepedésre kevésbé alkalmas területekre telepítették, Pálóczi bizonyította, hogy a Nagykunság az Árpád-korban is lakott volt, s hogy a Méri által terepbejárással megvizsgált elpusztult nagykunsági települések közül 16 Árpád-kori eredetű. Megállapította azt is, hogy Kápolnás, Fábiánsebestyén, Asszonyszállás, Bolchatelek, Hatház, Hegyesbor, Turgonypéterszállása, Marjalaka és Póhamara esetében a kunok az egykori Árpád-kori falu telkét szállották meg, következésképpen a településhelyek kontinuitása igazolható, még ha a lakosság ki is cserélődött vagy elkunósodott a XIII–XIV. században.

Ezt támasztották alá saját kisújszállási terepbejárási eredményei is. A megkutatott területen az Árpád-korban 6, a XVI–XVII. században 5 falu állott.

Pálóczi okleveles adatok alapján elemezte a Nagykunság XIV. századi birtokviszonyait is, s megállapította, hogy Kolbázszállás már a XIV. század végén feltűnik a for-

rásokban az Olas nemzetség arisztokráciájából származó kun család tulajdonában lévő, egy legalább 10 faluból álló birtok keretében, amely minden valószínűség szerint Kolbáz-szék szervezeti credmőnyének tekinthető.

A kunok, így a Nagykunság településtörténetére vonatkozóan alapvető fontosságúnak tartjuk a következő megállapítását: *„A településföldrajz meghatározása szerint a településnek két összetevője van: a munkahely és a lakóhely, s ha az egyik összetevő helyhez kötött, már állandónak tekinthető. A Kárpát-medencében megforduló állattenyésztő népek településmódját ennek alapján differenciáltabban lehet megítélni: ha a legelőterületek a települési egységek között fel vannak osztva, határaikat nyilvántartják, a település állandónak tekinthető, még akkor is, ha a lakóhely az adott határokon belül mozog. A kunok szállásterülete 1279-ben az egyes nemzetségek között már fel volt osztva, a nemzetségeken belüli települési viszonyokról azért nem értesülünk, mert a kunok belső ügyei hosszú ideig nem tárulnak a magyar szervek elé. Az oklevelek, térképek és helynevek segítségével rekonstruálható XIV–XV. századi kun településhálózat sűrűsége az Árpád-kori magyar viszonyokhoz hasonlítható: a tüzetesebben megvizsgált Nagykunságon átlagosan 25–30 km²-t birtokolt egy-egy szállás. Ilyen településsűrűség mellett a hagyományos értelemben vett nomadizálás elképzelhetetlen. Az egymással érintkező kun szállások minden bizonnyal ügyeltek legelőterületük határaitra, valószínűleg korán ki is jelölték azokat. A kunok erősen rétegződött társadalma és katonai szervezettsége megengedi annak feltételezését, hogy elsősorban az előkelők életmódjára lehetett jellemző az aulszerű település (vagyis a mozgó lakóhely), így tudták fenntartani nagy állatállományukat, megadóztatni népüket és ellenőrizni birtokaikat – akárcsak a honfoglaló magyarok vezető rétege. A köznép és a szolgák jelentős része ezzel szemben valószínűleg állandó szállásokon élt, állattenyésztéssel, földműveléssel és kézműiparral egyaránt foglalkozott.”*

4. A Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatóságának szervezésében a Nagykunságban 1967-től három év megszakítással 1979-ig folytak régészeti feltárások Kolbázszálláson, Asszonyszálláson és Orgondaszentmiklóson.

1967-ben leletmentő ásatás hozta felszínre Kolbázszállás templomát. Az egykori Kolbáz-szék központjának kultushelye támpillérekkel megerősített, a nyolcszög öt oldalával záródó apszisú épület volt. H: 17,20, Sz: 8,85 m. Az előkerült pénzermék alapján építése 1440 körülre tehető.

1968–1970 között Asszonyszálláson végeztünk kutatást, amelynek során a falu temploma és a hozzátartozó temető 303 sírja került feltárássra. A templom egyhajós, a nyolcszög öt oldalával záródó apszisú, kívül támpillérekkel megerősített téglapépület volt. Az ásatási megfigyelések szerint a templomot egy már meglévő, még pogánynak nevezhető temető területén építették fel. (A temetőben megfigyelhető jelenségeket az azonosságok miatt az orgondaszentmiklósi temetővel együtt tárgyaljuk.)

1971–73, majd 1978–79 között Orgondaszentmiklós templomkörüli temetőjében, ahonnan 505 sír került elő, és a településen folyt ásatás, amely fontos adatokat szolgáltatott a kun köznép temetkezési szokásaihoz, hitelessé tette a Kiskunságból közölt leleteket, viselettörténeti következtetések levonására adott lehetőséget, árnyaltabbá tette a kunok megtérésének folyamatát és először nyújtott bepillantást egy kun település beltekeinek megkutatásával a középkori települések belső szerkezetébe.

A két szállástemetőből előkerült valamennyi sír aknasír volt. Az elhunytakat koporsóban, általában Ny-K-i tájolású sírokba helyezték. Orgondaszentmiklóson 3 É-D-i irányítású temetkezés is előkerült. A karok helyzetének sokféle variációját figyelhattuk meg. A leggyakoribb tartásmódok, amikor a karok a test mellett nyújtva helyezkednek el, vagy a medencén, illetve a mellkason keresztbe téve (összekulcsolva) fekszenek.

Szinte valamennyi koporsós temetkezés jellemzője a nád megléte, vagy nádból szőtt halotti lepedő formájában, vagy a koporsó alja készül keresztlécekre szőtt nád-szövetből.

Eddig csupán az orgondaszentmiklósi temetőből kerültek elő színesre festett, piros, zöld, feketés-kék motívumokkal díszített deszkakoporsók.

A viseletmaradványok tanúsága szerint az asszonyszállási és orgondaszentmiklósi kunoknál a gyász színe a lila volt.

A két temetőben több olyan sírt találtunk, amelyben a koponya alatt ürömmaradványok voltak. E leletek előkerüléséig az üröm gyásznövényként való használata középkori temetőkből nem volt ismert. Pedig az üröm a középkori kolostorkertek egyik kedvelt növénye volt istenfá néven. Még századunkban is egyéb középkori her-

A kunszentmártoni kun lovassír leletei (Kat. 57/B-E.)

bák mellett nem ritkán előfordult a temető kertekben. A Sárközben népi varázslásra is használták, féleleműző szerepet tulajdonítottak neki. A középkorban orvosságként alkalmazták, hogy füstje elűzze a gonosz szellemeket.

Az Isten fájának üröm elnevezésére 1362-ből találunk először adatot, a későbbiekben pedig a következő előfordulásokról tudunk: 1367, 1371, 1395, 1405, 1416, 1435, 1513, 1592, 1595,

1596. Kérdés, hogy az üröm elnevezés, maga a szó, mikortól és kiktől terjedhetett el a magyar nyelvben. Ha az előfordulás dátumait összevetjük a szó származásával – bizonytalan eredetű, talán török jövevényszó, de feltehető megfelelései csak a Volga-vidéki török nyelvekből mutathatók ki – úgy véljük, közel állunk a valósághoz, ha azt feltételezzük, hogy az istenfá üröm neve a kunoktól terjedt el. Ez a feltételezés nem gyengíti, hanem erősíti a Karcag környéki szállástemetőkben talált ürömléletek információs értékét.

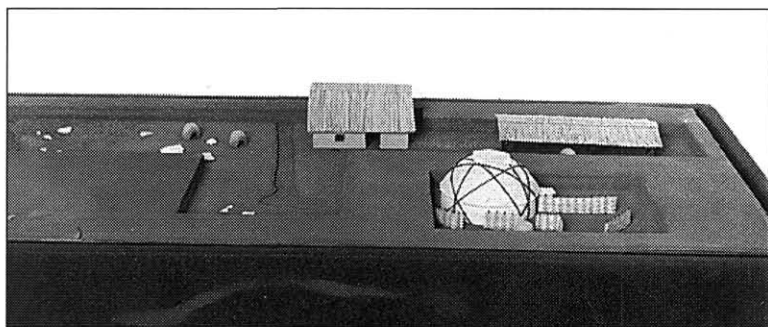
A pogány rítusú és a profán keresztény temetkezési szokásokban egyaránt megfigyelhető jelenség éles (általában vasból készült) tárgy sírbatétele rontás elhárító célzattal. A Karcag-orgondaszentmiklósi temető 42. sírjában a váz lábsontok felőli végénél, a váz alatt, de még a koporsóban keresztbe elhelyezett 20,5 cm hosszú vas-kés volt. A 375. sírban az eltemetett mellkasára egy vas szekercét helyeztek, míg a 379. sírban a koponya alatt borotvakés feküdt.

A szállástemetők sírgödreiből számos esetben hamu, illetve faszén maradványok voltak, ékes bizonyágai az üres sírgödörben vagy a sírgödör mellett történő kultikus célzatú tüzelésnek.

A Karcag környéki szállástemetők leletei hitelesítették a kiskunsági, Szabó Kálmán által közölt leletanyagot, s ezzel lehetővé tették a kun köznépi viselet fő vonalakban történő rekonstrukcióját.

A női viselet jellegzetes tartozéka a párta, melynek formája időről-időre (a divattól függően) változik. Az egyetlen hajmaradvány (Asszonyszállás 56. sír) és a női sírokban a koponya alatt talált hosszú bronztűk arra utalnak, hogy a nők a hajukat befonták. A köznépi női sírok között is találunk olyanokat (pl. Asszonyszállás 239. sír), amelyek keleti viseletre engednek következtetni, ugyanis az egy sírból előkerülő két övcsat csak ebben az esetben értelmezhető. Néhány női sírban a férfi sírokhoz hasonlóan megtalálható a veretes öv. Általában azonban a női ruhák dísztelegek, sokkal kevesebb nyomuk is maradt mint a férfi viseletnek.

A jellegzetes férfi fejfedő a süveg volt, mindkét temető több sírjából előkerültek nemezmardványai. A felsőkabát a XVI. századra kimondottan díszessé vált, gallérja elől nyitott, arany vagy bronzszálakkal plasztikusan hímzett. A kabát válla, háta és eleje rávarrott farkasfogas csipkével díszített. A lábbeli puhatalpú, vasalatlan csizma (Asszonyszállás 28. sír).

Karcag-Orgondaszentmiklós kun falu 1. számú beltelkének makettje (DJM.)

A kunok megterésének folyamata belső periodizációjára éppen a Nagy-kunságban folytatott ásatások tanulságai adtak lehetőséget. Ugyanis a templomok és a szállástemetők viszonyát elemezve a temetőknél két típusát különböztethettük meg, egyfelől a kun csoportok (nemzetségek) a tatárjárás előtt épült Árpád-kori templomok köré kezdenek temetkezni (ilyen Karcag-Orgondaszentmiklós négyszögletes szentélyzáródású egyháza), másrészt a szállástemetőket puszták kurgánjaira nyitják és arra a XV. század folyamán építenek, általában a nyolcszög öt oldalával záródó szentélyű gótikus templomot mint ahogyan Kolbászszállás, Mór és Asszonyszállás példája mutatja.

A Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága szervezésében végzett ásatások folyamán történt először középkori beltelkek feltárására kísérlet. Orgondaszentmiklóson az egyik beltelken felszínre került egy cölöpszerkezetű, 10x4 m-es alapterületű ol-

nak és egy 14 m hosszú, 6 m széles háromosztatú lakóháznak a maradványa, továbbá egy földbe ásott ól, több szabadtéri tüzelőhely és agyagtapasztású kör alakú munkatér. Előkerültek egy kör alaprajzú, 7 m külső átmérőjű épület, valamint földbe ásott nádkerítések (szélfogók) megégett maradványai.

A beltelek központi épülete az akkori Alföldön általánosan elterjedt háromosztatú, zárt tüzelős, így legalábbis a szobában lepadlásolt lakóház volt. A belteleknek

A homoki kun lovassír leletei (Kat. 58.)

azonban volt egy másik centrális épülete is, a kör alapú.

A megtelepedő, de még jurtában is lakó, állattartó népek körében több esetben is megfigyelték, hogy a jurtának, mivel már többé nem mozgatják, szilárdabb alapot készítenek, pl. falpra szerelik vagy körbetapasztják. Az orgondaszentmiklósi kör alakú építménynek a nagysága leginkább egy jurta méretének felel meg. A kunok jurtáiról szóló XIV. századi hír-

adások azt a véleményünket erősítik, hogy ez a feltárt alap egy már állandó szálláson felállított, s így rögzített jurtának a maradványa.

Ez az építmény Orgondaszentmiklóson nem volt egyedi jelenség. Egy másik belteleken két földbeásott építménytől alig 1,5 m-re típusában azonos kör alakú épület maradványai kerültek feltárássra.

Itt kell megemlítenünk, hogy 1967-ben és 1969-ben agyagbányászás, illetve homokkitermelés közben Kunszentmárton-Jaksorérpartról és Homok-Övirághegyről egy-egy, a kunok előkelő rétegéhez tartozó temetkezés is előkerült. Közülük az előbbi a királytól ajándékba kapott kardjával és lószerszámaival temették el valamikor a XIII. század végén, utóbbival együtt temették lovát is, nyakában pedig nyitott bullában végződő, kígyófonású ezüstláncot viselt.

A Nagykunságban folyó régészeti feltárások a régészeti kutatások jelentős perspektíváit tárták fel, s csupán remélhetjük, nem torpannak meg, hanem a jövőben, ha lehet, fokozódó intenzitással járulnak hozzá a Nagykunság, s ezzel hazánk, népünk múltjának jobb megismeréséhez.

Irodalom

Méri, passim.

Pálóczi, passim.

Pálóczi, 1973. passim.

Pálóczi, 1974. passim.

Selmeczi, passim.

Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest, 1937.

Selmeczi László

**A JÁSZOK BETELEPÜLÉSE
A RÉGÉSZETI LELETEK TÜKRÉBEN**

250 évvel ezelőtt (1745), amikor a jászok visszavásárolták korábbi kiváltságait, már mit sem tudtak eredetükről. Bár megkülönböztették magukat a magyaroktól, mégis önmagukat – egy manapság használatos fogalommal élve – a magyarok egyik etnikai csoportjának tartották. Őseiket a XV. század végétől az okleveles gyakorlatban is teret nyert új elnevezésük, a *jazyges* alapján, a szármaták jázig törzsében vélték fellelni.

Nemzedékről nemzedékre öröklődő hagyomány alapján a jászok mégis azt tartották, hogy eleik a kunokkal együtt, 1239-ben költöztek be a Magyar Királyság területére, s lettek maguknak új hazát. Horváth Péter, a jász történetírás atyja minden bizonnyal éppen ezért különböztette meg a „régii *Sarmata Jászoktól* vagy *Metanastáktól* (*Jazyges Sarmatae seu Metanastac*)” a „*Kún Jászokat*”.

1. A jász történet fő vonásainak rekonstrukciós kísérlete során, már amennyiben ez egyáltalán lehetséges, alapvető az etnikai meghatározottság előtérbe állítása, elsősorban az etnikai csoporttudat fogalmának alkalmazása segítségével.

Az etnikus meghatározottságot, mint kutatási norma alkalmazását nehezíti, hogy az etnikai közösségek különféle történeti típusainak, bár az etnikai meghatározottság ott is végeredményben a nyelvi és kulturális közös birtokban gyökerezik, szubjektív elemei nem relevánsak a modern etnológia kritériumaival, vagy ha itt-ott érintkeznek is, az értékhierarchiában máshol helyezkednek el. Ugyancsak egyáltalán nem lényegtelen nehezítő tényező, hogy a döntő ismérvnek tekintett „kultúra”, a történelem folyamán többször is jelentősen változott, mégpedig olyan formában, hogy a kialakuló új kulturális horizontoknak a régebbi kultúrákhoz való viszonya, minthogy a megszakítottság az esetek többségében a különbségtétel alapvető kritériuma, igen nehezen határozható meg. Azonban a mégoly nagy nehézségek ellenére is az etnikai meghatározottság figyelembe vétele az az alapvető szempont, amelynek érvényesítésével juthatunk valóságghűbb képhez.

Az etnikus meghatározottság, mint kritérium, érvényesítését a jászokra vonatkozóan elősegíti az a körülmény, hogy a nép neve a történelem folyamán első említéstől kezdve nem változott, még akkor is megtartották eredeti nevüket ha más politikai keretek között éltek, s a jász etnikum története során bizonyíthatóan nem olvasztott magába más népeket, népcsoportokat, amelyek a későbbiekben felvették volna a jász nevet.

2. A jász történet kutatását a magyarországi jászokra vonatkoztatva *Lamanszkij* nyomán *Melich János* terelte 1912-ben a hazai tudományosságban helyes irányba az etnikum jelzésére használt *jász* szó eredetének megfejtésével. Melich kimutatta, hogy a régi alánok egy töredékének a neve, amely *oszet* néven ma is a Kaukázusban él, a grúzok *osebi*, illetve *oset'i* néven említik, az arabok és részben a törökök pedig *as*-nak mondják őket, a magyar nyelvbe szláv közvetítéssel került.

3. Az *as*-ok sorsa, amint azt jó néhány adat bizonyítja, az időszámításunk évszázadai alatt összefonódott az alánok történetével, olyannyira, hogy a XIII. században egy adott etnikumot egyaránt illették mind az *alán*, mind az *as* névvel. Például *Plano Carpini* szerint Alani sive Aasi. *Rubruk* 1255-ben hasonlóképpen vélekedett: Alani sive Aas; Alan: qui ibi dicuntur As.

Következésképpen ha a jász etnikumról valóságosabb képet kívánunk rajzolni, meg kell próbálnunk felgöngyölíteni mind az *as*, mind az *alán* szálat.

4. A történeti és a régészeti adatok szerint az eurázsiai sztyeppen iráni nyelvű nomád törzsek éltek. Közülük a *szkiták* az i. e. VIII–III. század között tartották birtokukban a sztyeppe nyugati, európai szakaszát, sőt mi több hatalmuk (szállásterületük) kiterjedt a kazak sztyeppe nyugati és középső részére, valamint az Aral-tótól és a Szir-Darjától északra levő vidékekre is. A szkíta korban távolabb keletre, a Pamír völgyében és a Tiensan-vidéken is iráni nyelvű nomád törzsek, név szerint *szakák* laktak. Szaka törzsek, közöttük a *szakaraukák* tartózkodtak az óperzsa feliratok adatai, a Nagy Sándor hadjárataira vonatkozó görög tudósítások, később pedig a Han-dinasztia évkönyveinek tanúsága szerint a Szir-darja középső folyásától keletre, a mai Taskent és az Iszig-köl között, valamint a nyugati Tiensan-vidéken.

Az eurázsiai sztyeppen az i. e. IV–III. századtól más iráni nyelvű etnikumok, a szauromaták, majd a velük közeli rokon szarmaták vették át a szkítáktól a politikai meghatározó szerepet. Ezen a Döntől a Tiensanig húzódó hatalmas területen az i. e. II. század közepétől az i. sz. I. század közepéig a szarmaták által felülrétegzett szkíták és szaka maradványok, s különféle szarmata törzsek, köztük az aorsok és alánok éltek.

Taskenttől északnyugati irányban, a Szir-Darja és az attól északra elhelyezkedő Kara-tau hegység táján terült el az Aveszta által *Kangha* néven említett ország. Ennek az országnak a területe keleten a Talasz és Csu folyó, valamint az Iszig-köl-vidékét is magába foglalta, s az i. e. II. századtól kezdve a kínaiak is gyakran leírták és *Kangkü*-nek nevezték. Fővárosa ugyancsen források alapján valahol Taskenttől északnyugatra, a Szir-Darjától északra feketett. A kínaiak azt is feljegyezték, hogy Kangkü déli határa időnként elérte az Oxust (Amu-Darját) is, és ilyenkor e nomád államalakulat fennhatósága alá került a szogd föld.

Ha a kérdéses terület, szélesebb értelemben véve az eurázsiai sztyeppe, szűkebben Kangkü és környéke történetét régészetileg kívánjuk nyomon követni, azt tapasztaljuk, hogy csaknem az egész sztyeppe, a Kárpátoktól (végső soron a Tiszától) a Minuszinszki-medencéig terjedő hatalmas terület művelődésére az i. e. III. évezred végétől az volt a jellemző, hogy a temetés során a földbeásott sírgödör fölé földet halmoztak fel, azaz kurgánt (sírhalmot) emeltek. Ha a halottat egy már meglévő kurgánba, családi sírdombba temették, akkor a temetés után megmagasították a halmot.

A kurgán emléktárgy helyben való fejlődését legalább két évezredig lehet nyomon követni az igazi anyaterületen, a sztyeppen, s a kultúra megszakítások nélküli fejlődése kimutatható egészen az i. e. VIII–VII. századig, majd minden törés nélkül folytatódik a királyi szkíták halmos temetkezési formájában, sőt a kontinuitás még ezután is fennáll a szintén iráni nyelvű szarmatákig.

A kurgán kultúra gazdasági formációja főleg a közel-keleti civilizációk másodlagos peremének, azaz Közép-Ázsia korai oázislakó földműveseinek közvetítésével alakult ki. Népei fejlett mezőgazdaságot mondhattak magukénak, nagyállattartók, de nem nomádok voltak, főleg szarvasmarhát és lovat tartottak. A művelődéskor csoportjainál jól meg lehet figyelni a helyhez való ragaszkodást.

Az erős helyhez kötöttséggel és a kontinuitással ellentétben a kurgántömb egyes részei nagy mozgékonytságot tanúsítottak.

Az i. e. XVI–XV. századokra, a katakombás szakasz életének közepére kialakult andronovói művelődés dél felé terjeszkedett és elfoglalta a földművelő paraszti területeket a mai Afganisztán, Türkmenia, Baktria, a Ferganai-medence és Taskent egész térségében. Ennek következtében került iráni nyelvű hódítók fennhatósága alá az Amu-Darja mellett fekvő Khorezm is, mint a nomád gazdaság élelmetermelő bázisa. Khorezm nevét azért is meg kell említenünk, mert a kutatók egy része Kangkűvel azonosította.

A kiindulópontunkban megfogalmazott etnikai meghatározottság szempontjából alapvető kérdés, hogy bár az előbbiekben vázoltak alapján egyfajta „egységesnek tűnő” indoiráni nyelvi alap feltételezhető, mely „nép”, törzsszövetség, törzs hozhatta létre Kangkű nomád államát.

A választ az i. e. kb. 174–129 között lejátszódó *jüecsi* vándorlásra vonatkozó források alapján tudhatjuk meg. Ezek szerint: mivel a Kína nyugati szomszédságában élő jüecsik nem tudtak ellenállni a *hiungnu* (*hun*)-támadásoknak, régi szálláshelyeik feladására kényszerültek, majd a hozzájuk csatlakozó szaka törzsekkel együtt nyugatra vonulva elfoglalták a Szir-Darjától délre eső Szogdiát, továbbá az Amu-Darjától szintén délre levő északkelet-afganisztáni Tahiát, a görögök Kelet-Baktriáját, és ott meg is telepedtek. A Kangkűre vonatkozó forráshelyeket elemezve, *Czeplédy Károly* arra a következtetésre jutott, hogy a kínai forrásokban a Szogdia és Baktria nomád hódítóiként szereplő három nép: Kangkű népe, a szakák és a jüecsik nevének a nyugati forrásokban az (*Asii, Asiani*) *ászi vagy ásiáni*, a (*Sacaraucae*) a *szakarauka* és a (*Tochari*) a *tohar* név felel meg. *Trogus Pompeius*-nál egy olyan utalás is található, hogy a Szogdia és Baktria meghódítását követő időben a toharok, azaz a jüecsik az *asiani* (*asi*) fennhatósága alatt állottak. Kangkű önállóságának 350 táján az uar-hunok törzsszövetségének az Oxus (Amu-Darja) környéki országokban történő uralomra jutásával örökre vége szakadt.

5. A sztyeppének az Aral-tó és a Kaukázus közötti része az i. e. IV. századtól a szarmata törzscsoportok uralma alatt állott. Ezen a területen 30–50-ig az aors törzs (egyes vélemények szerint az aors-sirak törzsszövetség) volt a szarmata törzsszövetség vezető creje.

50–60 körül azonban a Don és az Aral-tó közötti hatalmas területen az aors nevet az alán etnikai megjelölés váltotta fel. Ennek a változásnak a kiindulópontját Közép-Ázsiában kell keresnünk. A kínai források szerint az Aral-tótól északra az I. század táján egy *Jencaj* (Jen-ca'i) nevű nomád birodalom volt, amely a késői Han-dinasztia korában *A-lan*-ra változtatta nevét. A Hou-Han-su tudósítása szerint Jencaj „területével és városaival Kangkű alattvalója”. Egy későbbi időpontban a Wei-lió erről az országról azt írta, hogy „régén Kangkűnek volt alattvalója, most azonban független.” Egy 260 táján, valamivel régebbi források alapján készült tudósítás azt is megjegyezte, hogy az alánok nyugaton a Római Birodalommal voltak határosak. A nyugati források is tudtak arról, hogy egy bizonyos időpontban a sztyeppe középső szakaszának valamennyi törzse az alán nevet vette fel.

Az alán birodalom és Kangkū viszonyáról források híján meglehetősen nehéz világos képet rajzolni. Kínai forrásokra hivatkozva Czeglédy és vélhetően az ő nyomán *Vásáry István* is úgy vélekedett, hogy az Aral és a Don közötti alán szállásterület már időszámításunk I. századának folyamán Kangkū fennhatósága alá került, mely egészen a III. század közepéig tartott. Ezt a vélekedést más szerzők nem osztják, pontosabban minthogy ez ellentétben áll az alán törzsszövetségre vonatkozó kínai forráshelyekkel, az I. századtól a hun invázióig egy egységes alán törzsszövetséggel számolnak. Pedig e kérdés tisztázása nagyon fontos volna abból a szempontból, hogy a Kangkū területéről elvándorolt ási törzsek, nemzetségek, csoportok új szállásterületre, azaz új hazába kerülésére történetileg hitelesebb magyarázatot adhassunk. Az alánok és Kangkū viszonya alapvető fontosságú az alán és az ász etnikum lehetséges kapcsolatai szempontjából is. Mindenesetre a rendelkezésünkre álló források ahhoz elégségesnek bizonyulnak, hogy az ászik és az alánok szoros kapcsolatát már időszámításunk első századától joggal feltételezzük.

Az *alán*, mint önálló etnikai és politikai egység, az i. e. III–II. századi aors törzsszövetség keretein belül formálódott ki. Erre utal az is, hogy az első források, amelyek az alánokról szólnak, ugyanazokon a helyeken említik őket, mint amelyekre korábban az aorsok hatalma terjedt ki. Az alánok hatalomra jutását követően az aorsok többé egyetlen egy forrásban sem szerepelnek. *Harmatta János* álláspontja szerint, bár az alán törzsszövetség szerkezete, etnikai összetétele nem ismeretes, s így azt sem lehet megállapítani, hogy mennyiben következett be változás az aors törzsszövetség etnikai állományában, feltehetően új etnikai elemek is érkezhettek az Aral-tó vidékéről Kelet-Európába. Lehetséges, hogy ezek az új elemek hozták magukkal az alán nyelvet is. Az alán nyelv II. századi feltűnésével kapcsolta össze Harmatta az *ász(i)* nép megjelenését a Fekete-tenger északi partvidékén. *M. P. Abramova* legutóbb a régészeti anyag elemzése segítségével Harmattával lényegileg azonos következtetésre jutott. Ugyanis a kelet-európai sztyeppén, a Volga és a Don között, valamint a Kaukázus északi előterében a II. században terjedt el az a későszarmata kultúra, amely az alánokhoz köthető. Abramova Harmattával ellentétben az aszikat nem említi. Az Araltól a Donig terjedő alán „birodalom” önállóságának a hun invázió vetett véget a 370-es években.

6. Minthogy a Kangkū nevű birodalom nemcsak a sztyeppéi területekre terjedt ki, hanem jelentős kézműiparral rendelkező és öntözéses földművelést folytató oázisvárosokat is magában foglalt, következésképpen a lakosság egy része képtelen volt a továbbvándorlásra, mindenképpen szükséges annak áttekintése, hogy maradtak-e, maradhattak-e ási csoportok Kangkū területén 350, Kangkū önállóságának megszűnése után is.

Az adatok azt bizonyítják, hogy maradtak. A türk birodalom fennállásának idején (552–659, majd 687–745) a nyugati türk törzsek között szerepelt egy nem türk eredetű *tuhsz* törzs, amelynek neve egybeesik a kaukázusi alánok vezértörzsének *duhsz-ász* nevével. A nyugati türk birodalomban fontos szerepet játszó tuhszok szálláshelyei az Iszig-költől nyugatra voltak, tehát a régi Kangkū területén. Erre a föld-

rajzi adatra, továbbá a tuhsz és duhsz nevek egyezésére való tekintettel Czeplédi Károly megalapozottnak vélte azt a feltevést, hogy a tuhszok, ugyanúgy mint a kaukázusi duhsz-ászok, a régi Kanghü iráni törzseinek maradványai voltak. A nyugati türköknél azonban fennmaradt az ász név is, mégpedig az orkhoni feliratokon.

A türkök által meghódított áz nép szállásterületét Györffy György a Kögmenhegység területén vélte megtalálni, Vásáry István pedig Tuvába helyezte. Czeplédi Károly annak alapján, hogy az *áz* nevű nép egy X. századi anonim perzsa földrajzi műben, többesszámú *aziján* formában mint a nyugati türkök egyik törzsének a neve a tuhszokéval együtt szerepel, úgy vélte, hogy a türk feliratokban szereplő *áz* népnév nem más, mint az *ászik* nevének türk változata, s hogy a nyugati türkök törzsei között az egykori Kangkü területén említett tuhszok és *áz*-ok ugyanúgy Kangkü régi iráni törzseinek leszármazottai, mint a kaukázusi duhsz-ászok. Minden bizonnyal az *áz* nép hovatarozása ügyében Szűcs Jenő Czeplédy álláspontját vallhatta, mivel következetesen *ász* néven említi ezt a népet.

Az, hogy visszamaradt ási törzsek leszármazottai *ász*, *ási* néven később is éltek Kangkü területén még további adatok is alátámasztják. Így például Maszúdi arab író szerint a kazár kagán testőrségét „Hvárezm környéki” *arsi* nevű muzulmán zsoldosok alkották. A 764-ben szereplő egyik kazáriai zsoldosvezért As-tarhan al-Hwarizmi néven említették.

Ugyancsak a kangküi *ászik* továbbélésére utal a türk feliratokban szereplő *kengeresz* nép, amely ellen nyugaton harcoltak a türk kagánok. Ez a név a *kangar* és az *asz* népnevet foglalja magában. Vásáry a *kengeresz* névvel kapcsolatban nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a Szir-Darjának Taskenttől lefelé húzódó alsó folyását *Kankar*, *Kangar* néven is illették, ami arra utal, hogy a kangarok eredeti lakóhelye az Aral-tó és a Szir-Darja középső folyása között lehetett, s ők pedig minden bizonnyal Kangkü egykori iráni nyelvű *ási* népességéhez tartozhattak.

7. A hunok által meghódított alán törzsszövetség a hun birodalom részévé vált, s az alán katonáskodó réteg részt is vett a hunok hadjárataiban. A népkötelék azonban, amely a maga törzsi-nemzetségi szervezetében jóformán érintetlenül illeszkedett be a birodalomba, mint láttuk, részben Kangkü területén maradt, részben az alán törzsszövetség kiformálódásának területén, a Kaukázus előterében, illetve a Kaukázus hegyci közé húzódva vészelt át a kényszerű hunná válás összes következményét.

Az arab földrajzi irodalomban először Dzsajháni khorászáni emír 870-es évek körüli állapotokra vonatkozó elveszett művében bukkant fel újra az *ász* nép neve. Dzsajháni szerint a kaukázusi alánok négy nagy törzse közül a vezértörzs neve, mint már a nyugati türk törzsekkel kapcsolatban említést nyert, a *duhsz-ász*, de emellett még egy másik törzsük, a *tuval-ász* nevében is felbukkant az *ász* név.

A XIII. századi nyugati utazók leírásai alapján már említést nyert, hogy az Aranyhorda időszakában az *ász* név az *alán* szinonímjaként volt ismert. Azonban az alán és az *ász* nevek Dzsajháni működését követően, a későbbi muzulmán forrásokban is mindvégig felváltva szerepeltek a kaukázusi alánok nevéként. Mindezek alapján jog-

gal feltételezhető, hogy Kangkū ász népének bizonyos csoportjai vagy alán néven, vagy az alánokkal szimbiózisban eljutottak a Kaukázus vidékére és ott megtelepedve az alán „államalakulat” szerves részévé váltak.

Ezt a feltételezést további adatok is alátámasztják. Egy VII. századi örmény földrajzi leírás, amely a kaukázusi törzseket is felsorolja, megemlíti egy *astigor* nevű törzset, amelyet ugyancsak a forrás egy másik helyen *digor*-ként nevezett meg. V. A. Kuznecov összefoglalva az orosz kutatók eredményeit, arra a következtetésre jutott, hogy a nyugati oszétok önelnevezéseként ismert *digor* (*tigor*) név, azaz a digor törzs két etnikai komponensből tevődött össze. A nyelvészeti analízis szerint a digor szó nem iráni, hanem helyi, kaukázusi eredetű, s jelentése adyge. Az *astigor* elnevezés az *aszdigor* örmény változata, s a szó előtagja nem más, mint az eurázsiai sztyepp iráni nyelvű csoportjainak *ász* neve. Mindezek alapján jogos az a megállapítás, mely szerint az alánokról szóló források e népcsoport egyik etnikai komponenseként az *ászokat* tüntetik fel. Az *ász* népnév maradt fenn a kaukázusi oszétek nevében is. A grúz eredetű elnevezés, *os-ethi*, annyit jelent mint az *oszok* (vagyis az *ász*-ok) országa. Azonban az oszéteken kívül az *ász* népcsoportok más kaukázusi kisépek etnikai komponenseként is szerepelnek. Például az oszétek a Kubán mentén őket nevezik *ászoknak*. Az *abházok* szintén a tőlük északra, a Kubán mentén élő *adygéket* nevezik *azuhonak*, amely szintén azt jelenti: *ász*-ok. Egy 1425-ben keletkezett perzsa történeti munka Tamerlán kaukázusi hadjáratáról szólva említi az *asz* népet. Az *asz* etnikum megtelepedése a Krím-félszigeten is bizonyítható, legalábbis erre utalnak az erről tanúskodó helynevek, mint pl. As (falu), As (dőlőnév), Terekli As, Tabuldy As, Temeš As, Böyük As, Küçük As, stb. Mindez azt is bizonyítja, hogy az *asz* etnikai komponens az i. sz. X. századot megelőzően sokkal nagyobb területen volt jelen a Kaukázus környékén, mint manapság, s kétségtelen, hogy az *asz* név az indoiráni eredet megjelölésére szolgált.

Ugyancsak lényeges kérdés, vajon mikor költözhettek az *ász(i)* népcsoportok a Kaukázus és a Kubán környékére, s van-e ennek régészeti nyoma?

Kuznecov az Észak-Kaukázus alán törzsei régészeti leletanyagának elemzése során arra a nézőpontra jutott, hogy az i. e. I. évezred végének *későkobáni kultúráját* létrehozó népesség leszármazottai alkotják az oszétek *iron* törzsét. E kultúra hordozóinak nyelve a kaukázusi *ibér* nyelvek közé tartozhatott. Az ironok a szarmata törzsekkel időszámításunk első századaiban kerültek kapcsolatba, mégpedig már akkor vélhetően az alánokkal, amelyek velük érintkező csoportjai a Kaszpi-tenger északi partmellékéről húzódtak az Észak-Kaukázus előterébe. A kínai forrásokban Jencajként emlegetett alán őshazát Kuznecov az Aral-tó és a Kaszpi-tenger között lévő területre helyezi. Az alánok és az ironok kapcsolata ebben az időben azonban még legfeljebb laza politikai függés lehetett. Jelentős népmozgásra a hun vándorlás következményeként került sor. A IV. század végén a Kaszpi-tenger és a Volga környékéről nagytömegű alán népesség, köztük az *ász*-ok is, költözött át a Kaukázus előterébe. Vagyis az adatok azt mutatják, hogy a régészeti kultúrákban gyökeres, mindent átalakító fordulat a hunok európai megjelenése előtt nem történt. Csupán ekkor és ennek

hatására szűnt meg egycsapásra létezni a Volgánál, az Urál mellékén és Nyugat-Kazahsztánban a szarmata, az ukrainai sztyeppen, Moldvában és a Duna menti síkságon pedig a csernyahovi kultúra, s foglalta el helyüket – a leletanyag tanúbizonysága alapján – egy egészen más jellegű régészeti kultúra. A hun uralom véget vetett az iráni nyelvű törzsek dominanciájának és az eurázsiai sztyepp periferiájára szorította ezeket a törzseket. Az Uráltól a Kárpátokig húzódó dél-európai sztyeppen az irániak helyét török nyelvű törzsek és törzsszövetségek: az avar, a szavír, az onogur, a nyugati türk, majd a kazár vették át.

8. A nyugati türk törzsszövetségen belül vezető erővé vált és a törzsszövetségnek új nevet adódó kazárok a különböző alán (ász) maradványokat is érdekkörükbe és politikai fennhatóságuk alá vonták. A kazár birodalom területén belül a Don mentén, az Azovi-tenger környékén és az Észak-Kaukázus előterében húzódó sztyeppen alakult ki az i. sz. VIII. századra az ún. *szaltovó-majaki régészeti kultúra*, amelynek két variánsát lehetett elkülöníteni: az erdős sztyeppen az alánt, a sztyeppen pedig a bolgárt.

Közismert történeti tény, hogy a VIII. század folyamán a kazár birodalom a terjeszkedő arabokkal súlyos háborúkat vívott. A kutatók azt feltételezik, hogy az arab pogromok elől menekülve nagy tömegű alán költözött át a Donyec felső folyása, az Oszkol és a Don felső folyásának környékére.

A honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott alánok neve a magyarban az *Eszlár* (*Oszlár*) és *Varsány* helynevekben maradt fenn. Az eszlár, oszlár név is az alánok *asz* nevének a török többes *as-lar* alakjára vezethető vissza. Minden bizonnyal amiatt, mert a X–XI. században így nevezték el a török nyelvű környezetbe vagy szomszédságba került alánokat. Györffy György figyelemre méltó elemzéssel bizonyította, hogy a török környezetben élő as-larokkal szemben a *varsány* név a magyar nyelvű környezetben élő iráni nyelvű népek megnevezésére szolgált, eredetileg *asian-nak* (aszian), illetve *osián* (*oszián*)-nak hangzott, s ebből vezethető le egy csuvasos török nyelv közvetítésével a magyar *vossián*, *Vassán*, majd *Varsány*. Kétségtelen, hogy a honfoglaló magyar kötelékekkel együtt a Kárpát-medencébe beköltöző alán töredékek minden bizonnyal a Kaukázus előteréből a VIII. században északabbra húzódó alánok (ászok) közül kerültek ki, s ennek nem mond ellent a magyar nyelvbe bekerült egyik elnevezésük sem. Történelmi bizonyítékokkal rendelkezünk ugyanis arra vonatkozóan, hogy egyes alán (ász) csoportok a XI–XIII. században is erdős sztyeppi szállásterületeiken maradtak, és betagozódtak a kun birodalomba.

9. A jászok a magyar középkori írásos forrásokban 1318-tól szerepelnek. Ekkor tűnik fel a *Jazonicus* népnév először. 1323-ból pedig a jászok nemzetségéről van adatunk: *Jazones et tota generatio ipsorum*. Ebből a két adatból az etnikai meghatározottság szempontjából arra lehetett következtetni, hogy a XIV. század elején a jászoknak a magyarok által feljegyzett nevében az iráni nyelvű törzsek egy meghatározott csoportjának a korábbiakban megismert *asz* neve őrződött meg.

A magyarországi jászok etnikus meghatározottsága szempontjából döntő kérdés, hogy a betelepülők mikor és honnan érkezhettek a Kárpát-medencébe. Györffy úgy vé-

li: „A jászok Magyarországra telepedésének időpontja továbbra is megoldatlan kérdés. Kerülhettek be kisebb számban a kunok beköltözésekor (1239, 1243), ide települhettek egy részük Moldva és Havasalföld területéről 1283 körül, amikor a bizánci császár az utóbbi helyről 10 000 jászt (alánt) telepített a birodalomba a határok védelmére, s költöztek be ezt követően Moldvából. Moldva egész területét Angelino Dulcertnek az 1330-as években készített térképe Alania néven jelöli, pontosabban a Krím felett beírt CUMANIA és Erdély közötti országot... Egy időben azzal, hogy Bogdán román vajda népével „Alániába” költözött (1342 után), ez az országnév a jászok zömével eltűnt Moldvából, csak fő helyük, Jászvásár, a mai Iasi neve maradt meg. Jászok tehát költöztek Moldva (török nevén Bogdan) románok által történt megszállása idejétől, de jöhettek az Al-Duna bulgáriai oldaláról is, mint ahogy Kont Miklós nádor 1365-ben Vidin várában jász harcosokat fogott el, akiket Nagy Lajostól adományba kapott azzal, hogy bárhová telepítheti őket.” Szabó László viszont annak a véleményének adott hangot, hogy a magyarországi jászokban a szaltovói kultúra Don-Donyec-vidéki alánjait kell keresnünk.

Magunk ebben a kérdésben a következő álláspontot alakítottuk ki. Angelino Dulcert térképe alapján, amely Moldva egész területét Alania néven jelöli, nem tudunk olyan következtetésre jutni, hogy Moldvában a lakosság zöme jász lett volna. Erre ugyanis semmi sem utal. Például *Lükő Gábor*, számbavéve a havasalföldi és moldvai helyneveket, megállapította, hogy közülük 16 becnyőkre, 17 úzokra vagy torkokra, 12 berendiekre, 45 kunokra (komán), 44 tatárookra utaló név található, és csupán 4 vonatkozik a jászokra. Azaz 134 helynév utal török nyelvű populációra és mindössze 4 jelez iráni nyelvű lakosságot.

A Don-Donyec környéki, kun fennhatóság alá tartozó jász népességgel az orosz fejedelemségek a XII. század folyamán állandó érintkezésben voltak, amely még dinasztikus kapcsolatokban is kifejezésre jutott. *M. I. Artamonov* úgy vélte, hogy a XII. századi doni jászok a szaltovói alánok erősen kevert és eltörökösödött leszármazottai. Ezt a véleményt támasztotta alá *Pletneva* is, sőt utóbbi véleményét cáfolni igyekezvén *Fedorov-Davydov* is a törökös jelleget hangsúlyozta.

Györffy György a XII. század közepe Magyarországnak alán népességét számbavéve *Abu Hámid al-Garnáti* alapján, aki 1150–1153 között Magyarországon élt, többek között azt írta, hogy ott „ezerszámra élnek a magrebi származásúak, és szintén megszámlálhatatlanul sokan vannak a hvárezmieek. A hvárezmi származásúak a királyt szolgálják, kereszténynek tetteik magukat, s titokban tartják, hogy muszlimok. A magrebi származásúak ezzel szemben csak háborúban szolgálnak a keresztényeket, és nyíltan vallják az iszlámot”. Györffy a forrásokat elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a magribita névvel a XII. században a Kijev környéki, (tehát a Don-Donyec-vidéki – SL) jászokat (alánok) jelölték. A jász emléktanyag feltárására irányuló hazai kutatások egyértelműen arra az eredményre vezettek, hogy a Jászság területére beköltöző iráni nyelvű népesség a betelepüléskor már egyértelműen és bizonyíthatóan a keleti kereszténység befolyása alatt állott, eddig egyetlen egy régészeti lelet, egyetlen egy megfigyelt jelenség, szokás nem utalt az iszlám befolyására. Vagyis a rendelkezésünkre álló adatok nem erősítik meg azt a feltételezést, miszerint a magyarországi jászok a Don-Donyec-vidéki alánok leszármazottai lennének.

Kuznecov meggyőzően bizonyította, hogy a XIII. század kezdetén a kun-alán (jász) viszony nyugodt, szinte szövetségi volt.

Khorezm 1219-ben történt bevétel után Dzebe és Szübecej vezetésével a mongol expedíciós hadsereg az Észak-Kaukázus ellen fordult. Itt 1222 őszén az egyesült kun-alán seregek vették fel velük szemben a küzdelmet. Majd miután a mongolok csellel leválasztották a kun seregrészeket az alán csapatokról, először az alánokra (jászokra), majd a kunokra, hiszen külön-külön jóval gyengébb erőt képviseltek, mértek súlyos vereséget. A telet a mongol inváziós sereg a Krímben töltötte, majd 1223-ban, a Kalka menti csatában súlyos csapást mért az egyesült kun-orosz seregekre, ezt követően pedig visszavonult Belső-Ázsiába.

A közös ellenségtől, a mongoloktól való félelem arra kényszerítette a jászokat, hogy a kunokhoz csatlakozzanak, amint arról *Ibn al-Athír* /+ 1234/ említést is tett. Az 1222–1223. évi mongol támadás irányából kiindulva, minden bizonnyal a Fekete-tengertől északra fekvő, a tatárok által erősen elpusztított és Theodor alán püspök által 1240 körül Kis-Alániának nevezett terület jász (alán) lakosságának egy része csatlakozhatott a kunokhoz, s menekülhetett az 1237–1238. évi újabb mongol támadás következményeként Kötöny kunjainak maradékaival együtt 1239-ben a Magyar Királyság Kárpátok övezte területeire. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a Kiskunság elnevezéssel kapcsolatban Györffy meggyőzően bizonyította: a kis jelző nem a terület nagyságára (hiszen a Kiskunság jóval nagyobb kiterjedésű, mint a Nagykunság), hanem a gyér lakosságra vonatkozott. Hasonló lehetett a helyzet Kis-Alániában is.

A Kötöny menekülésével jellemezhető, nyugatra irányuló migrációs folyamat – amelynek a végpontja a Jászság volt – eredménye lehetett egyes jász csoportok megjelenése Moldvában és Havasalföldön. Utóbbinak legékeesebb bizonyítéka a Jászvásár helynév. A moldvai jászok egy 1323–1330-ra keltezhető adat alapján azonban még szállásterületeiken tartózkodtak. Ugyancsak a Fekete-tenger mellékéről nyugatra irányuló migrációs folyamatnak a része lehetett 1283 körül annak a 10 000 jásznak (alánnak) a Bizánci Birodalomba történő áttelepítése, amelyet *Nikephoros Gregoras* jegyzett fel. A leírás szerint néhányan a masszagéták közül, akik a Dunán túl /a Dunától északra és keletre – SL/ éltek, titokban követséget küldtek Bizáncba, s kérték, hogy a birodalom szolgálatába állhassanak. Őket (ti. ezeket a masszagétákat) alánoknak nevezik, már régen fölvették a kereszténységet, s bár később kényszerűen engedve az erőszaknak, a szkíták (értsd mongolok) alattvalói lettek, azonban állandóan táplálták a lelükben a szentül őrzött álmodat az önállóságról. A császár kegyesen fogadta őket és több mint 10 000 alán költözött át Bizáncba feleségeivel és gyerekeivel együtt. Minden bizonnyal ekkor ürültek ki szinte teljesen a Fekete-tengertől északra fekvő területek, s így már érthető, hogy miért költözhetett Bogdán román vajda népével akadálytalanul Moldva területére.

A magyarországi források a jászok betelepítéséről egyáltalán nem tudnak, csupán 1318-tól említik őket. Azonban az 1279. évi kun privilégiumokkal egyenértékűnek tartott 1323. évi szabadalomlevél, amelyben 18 név szerint felsorolt jászt roko-

naikkal együtt a király kivett Keverge fiainak uralma alól, arra utal, hogy a megnevezett jászok már régebben a Kárpát-medencében tartózkodtak. Jelentős igazságmag lehet Szabó László azon felvetésében, hogy ezeket a jászokat a kunok katonai segédnépként, azaz általuk megszervezett népkötelékként kezelték, következésképpen, addig, amíg a jászok a kunoktól nem függetlenedtek, nem is szerepelhettek önállóan a forrásokban.

Köztudott, hogy törvényeink, kivéve a két 1279. évi privilégiumot, a jászokat mindig a kunokkal együtt említik, s mindig azonos elbírálásban részesítik őket. Soha nem volt semmiféle oka annak, hogy a két népet jogilag megkülönböztessék egymástól. Ez közvetve szintén arra utal, hogy együtt és egyidőben költözhettek be a Kárpát-medencébe.

Többek között a fentebb említett megoldatlan történeti probléma miatt folytatta a szerző ásatásokat a Jászságban. Négyszálláson megásta az ún. I. és II. számú temetőt és feltárást végzett a középkori Jászágó temetőjében is. E temetőkben sikerült olyan sírokat feltárni, amelyek a korai, közvetlenül a tatárjárást követő betelepülésre utalnak a négyszállási I. sz. temető már ismert sírjai mellett pl. a négyszállási II. sz. temető egyik keleti eredetű tárgyakkal eltemetett sírjából V. István dénáryja, míg a jászágói középkori temető egyik korai sírjából pedig a felsőszentkirályi kun sírlelettel azonos kronológiai horizontba tartozó, azzal párhuzamba állítható brakteáta került elő. Vagyis az eddigi jászsági ásatások tanúsága szerint inkább a kunokkal együtt történő egyszeri betelepítés ténye állhat közelebb a történeti igazsághoz.

Tehát a régészeti leletek is egy XIII. század derekára keltezhető beköltözést valószínűsítünk. A korai jász régészeti leletek párhuzamai nem a kun sztyeppről, hanem a Kaukázus környékéről, illetve a Fekete-tenger északi előteréből induló migrációt feltételeznek. Ezt valószínűsítik a bizánci kereszténység meglétére utaló, a sírokban talált tárgyak is. Vagyis a királyi Magyarország területére beköltöző jászok nagy bizonyossággal a Kaukázus előterének, a Fekete-tenger mellékének ász lakosságából kerültek ki, noha feltehetően nem az oszét etnogenezisben résztvevő törzsek, hanem az oszét szállásterülettől északra, illetve nyugatra élő ász népcsoportok közül.

A kunokkal együtt beköltöző jászok újabb migrációs hullámmal történő felülrétegződése a XIII. század végén – XIV. század elején nem kizárt, de nem is valószínű, ti. annak ezidáig sem írásos, sem régészeti nyomára nem sikerült rábukkanni.

Irodalom

Abramova, M. P.: Nekotorye osobennosti vzaimootnosenij iranoâzychnyh kočevnikov i osedlyh plemen Predkavkaz'â. Russkaâ Arheologija. 1992.

Abu-Hámíd al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. Közzétette O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Budapest, 1985.

A mongolok titkos története. Mongolból fordította Ligeti Lajos. A verscket fordította Képes Géza. Budapest, 1962.

- Boulnois, L.: A selyemút. Budapest, 1972.
- Bromlej, J. V.: Etnosz és néprajz. Budapest, 1976.
- Czeglédy K.: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok. Antik Tanulmányok II. Budapest., 1955.
- Czeglédy, 1969. passim.
- Czeglédy K.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest, 1985.
- Fedorov-Davydov, G. A.: Kočevniki vostočnoj Evropy pod vlast'u zolotoordynskiyh hanov. Moszkva, 1966.
- Gorbunova, N. G.: O podbojno-katakombnyh pogrebeniah rannih kočevnikov Srednej Azii. Sovjetskaâ Arheologija. 1991.
- Györfly, passim.
- Györfly, 1953. passim.
- Györfly, 1965. passim.
- Györfly, 1975. passim.
- Györfly Gy.: Julianus barát és Napkelet felfedezése. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györfly György. Budapest, 1986.
- Györfly, III. passim.
- Harmatta J.: Az alánok Kelet-Európában a korai középkorban. Antik Tanulmányok. 1975.
- Horváth P.: Commentatio de initiis, ac maioribus jazygum et cumanorum eorumque constitutionibus. Pest, 1801.
- Horváth P.: Értkezés a kúnoknak, és jászoknak credtekrül, azoknak régi és mostani állapotjokrul. Pest, 1823.
- Istoria Severo-Osetinskij ASSR. Tom. I. Ordžonikidze, 1987.
- Jankó J.: A XI. orosz archaeologiai kongresszus Kievben II. Archaeologiai Értesítő. 1900.
- IA Jász, Nagy és Kis Kún Kerületeknek földleirai /geographiai/ ismérte. Tudományos Gyűjtemény. 1838. IX.
- Kaloev, B. A.: Osetiny. Moszkva, 1971.
- Kuznecov, V. A.: Alanskije plemena Severnogo Kavkaza. Moszkva, 1962.
- Kuznecov, V. A.: Očerki istorii alan. Ordžonikidze, 1984.
- Kuznecov, V. A.: Alano-osetinskie etudy. Vladikavkaz, 1993.
- Ligeti L.: Attila és hunjai. Szerk.: *Németh Gyula*. Budapest, 1940.
- Ligeti L.: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. Magyar Nyelv LXXII. 1976.
- Ligeti L.: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpádkorban. Budapest, 1986.
- Lükő G.: Havaselve és Moldva népei a X–XII. században. Ethnographia XLVI. 1935.
- Magyarország története tíz kötetben. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest, 1987.
- Makkay J.: Az indoeurópai népek őstörténete. Budapest, 1991.
- Melich J.: A jász népnévről. Magyar Nyelv VIII. 1912.
- Németh, J.: Eine Wörterliste der Jassen, der ungarlandischen Alanen. Berlin, 1959.
- Phillips, E. D.: The Royal Hordes Nomad Peoples of the Steppes. London, 1965.
- Pletneva, S. A.: Pečenegi, torki i polovcy v uznorusskikh stepáh. In: Materialy-i issledovaniâ po arheologii SSSR. 62. Moszkva-Leningrád, 1958.
- Pletneva, S. A.: Reč. na knigu: Artamonov, M. L. Istoria Hazar. Sovetskaâ Arheologija 1963/3.
- Pletneva, S. A.: Ot kočevij k gorodam. Saltovo-maackaa kul'tura. Moszkva, 1967.
- Pletneva, S. A.: Hazary. Moszkva, 1976.
- Pletneva, S. A.: Kočevniki Srednevekov'â. Moszkva, 1982.
- Selmeczi, passim.
- Selmeczi L.: A négyszállási I. számú jász temető. BTM Műhely 4. Szerk.: *Havassy Péter*. Budapest, 1992.
- Selmeczi L.: A jászok társadalma a 13–15. században. Jászkunság XL/5. 1994.
- Spinei, V.: Moldavia in the 11th – 14th centuries. Bukarest, 1986.
- Stepi Evrazii v epohu srednevekov'â. Otvetstvennyj redaktor toma: Pletneva, S. A. Moszkva, 1981.
- Szabó L.: A jászok magyarországi betelepődése. In: Jubileumi Évkönyv a Jász Múzeum alapításának 100. évfordulójára. Szerk: *Tóth János*. Jászberény, 1974.
- Szabó L.: A jász etnikai csoport 1–II. Szolnok, 1979–1982.

Szabó L.: Kőhalmi Horváth Péter nádori alkapitány a jászkunok első történetírója. In: *Horváth Péter: Értekezés a kúnoknak, és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról*. Pest, 1823. (Reprint kiadás.)

Szűcs J.: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Szeged, 1992.

Talbot Rice, T.: *Ancient Arts of Central Asia*. London, 1965.

Vásáry I.: A régi Belső-Ázsia története. Szeged, 1993.

Világtörténet II. Szerk.: Gruber A. Budapest, 1962.

Zgusta, L.: *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*. Prága, 1955.

Selmeczi László

**A MAGYARORSZÁGI JÁSZOK
RÉGÉSZETI KUTATÁSA**

A késő középkori régészeti kutatások jelentőségét Magyarországon csak az elmúlt évtizedekben kezdtük felismerni. Egyre inkább megnőtt az igény azon történeti és művelődéstörténeti információk iránt, amelyeket a régészet nyújt a történelem számára. Különösen fontossá vált a régészeti kutatások szerepe a kunok és a jászok esetében, ugyanis a rájuk vonatkozó, a múlt században még eredetiben tanulmányozható írásos források jelentős része azóta elpusztult, s a korábbi történeti munkákban fennmaradt adatok kiegészítésre szorulnak.

Az írásos források által megőrzött, viszonylag korlátozott mennyiségű adatok játszhattak szerepet abban is, hogy a jászok eredetéről, a Kárpát-medencébe történő beköltözésükről oly sok téves elképzelést tartalmazó vita folyhatott egykoron. A történelemtudományban ma is folyik a vita arról, hogy a jászok 1239-ben a kunokkal együtt költöztek-e be az országba, vagy akkor csak kisebb csoportjaik érkeztek, s azt újabb beköltöző hullámok követhették 1283 körül, sőt még azután is.

A jász emléktárgyak régészeti feltárásának megkezdéséhez az elmúlt másfél-két évtized megélnélkül és többé-kevésbé szisztematikusnak mondható kun kutatásai törvényszerűen adták meg az impulzust. A kunok és a jászok Magyarországra történő beköltözésének ismert történeti problémái miatt kézenfekvőnek látszott a két Kunságban feltárt leletanyagnak a jász emléktárgyakkal való szembesítése.

Korábban a kun települések és temetők feltárásánál egyértelműen pozitív eredménnyel járt az a lelőhely kiválasztási módszer, mely szerint a hódoltság időszakában elpusztult és a későbbiekben újra nem települt falvak területén folytattuk az ásatásokat. Ezt az eljárást követtük az egykori Négyszállás kiválasztásánál is. A kutatásra kijelölt lelőhely meghatározásánál fontos szerepet játszott az a körülmény is, hogy éppen Négyszálláshoz köthetők a jászok régészeti kutatásának első kísérletei.

Prückler (Pörteleki) József a Jász Múzeum 1937. évi évkönyvében a „Négyszállási gyűrű lelet” címmel rövid cikket közölt, és a lelőhelyet helyesen azonosította az egykori Négyszállással, de kételkedett abban, hogy jász lelőhelyet talált volna. *„Cikkem vég-eredménye – mint írta –, hogy előkerült egy XIV. századbéli ezüst gyűrű, mely a régi Négyszállás telephelyét és az ott lévő templom fennállását igazolja. De egyszersmint igazolja azt, hogy Négyszállás magyar falu volt eredetileg, mely körül helyezkedhetett el a jászok téli szállása.”*

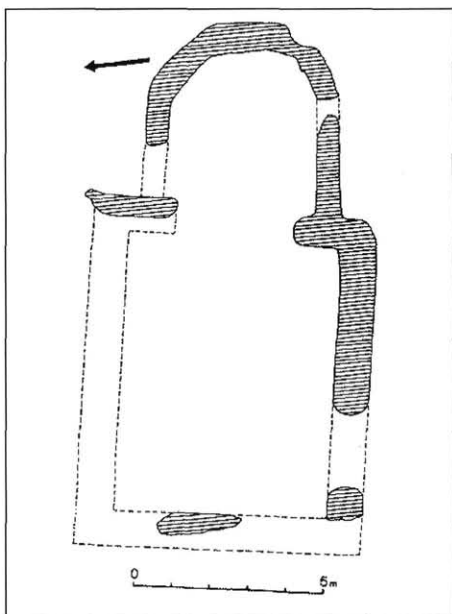
Prückler második közleménye a Jász Múzeum 1938-1943. évi évkönyvében „Újabb Jászberény-négyszállási leletek” címmel jelent meg. Ekkor a szerző 12 különféle leletet közölt Négyszállásról. Korábbi véleménye ebben az írásában csak erősödött. Hangsúlyozta: a *„Négyszálláson előkerült leletek azt igazolják, hogy nem a keleti kultúrkörbe tartozó jászoké volt ez a hagyaték, hanem a magyaroké.”*

Prücklerrel egyidőben Komáromy József is végzett kutatásokat, sőt 1936 szeptember 1-4 között ásatást is folytatott a lelőhelyen. Eredményeit legteljesebben a Jászszági Könyvtár II. kötetében tette közzé. Az ásatás – Komáromy szerint – sajnos alig néhány tárggyal gyarapította a Jász Múzeum gyűjteményét, *„de ezen túlmenőleg azzal az érdekes eredménnyel szolgált, hogy rátaláltunk az Anjou- és Zsigmond-korabeli Négyszállás leletétjére, a dűlőútól délre pedig, a Bartal-földön későközépkori településnyomokat tártunk fel.”*

A templomkörüli temetőben szokatlan jelenségek, pl. a 3. sírban a csontváz jobb oldalánál 13 cm hosszú nyelű, 53 cm hosszú pengéjű egyélű egyenes kard volt, medencéjén „kettős”, összetett elliptikus alakú „ezüstcsat” feküdt, a 4. és 5. sírban, egy közösen eltemetett felnőtt és gyermek sírjában a gyerekcsontváz „jobb hónaljába négy szegeccsel ellátott 20 cm hosszú egypengéjű kés volt szorítva” és a településen talált „félíg földbevált kunyhó” nem keltették fel Komáromy figyelmét. Véleményét a következőképpen foglalta össze: *„Valószínű tehát, hogy a most lefolyt próbaásatás Négyszállás közösségnek azt a részét fedte fel, mely a legelső magyar települést rejtí környékén, azt a részt, mely a honfoglalás utáni időktől körülbelül a XV. század elejéig élte életét.”*

Négyszálláson a Prückler és Komáromy által felfedezett lelőhelyen 1980–84 között folytak ásatások. Itt egy árokkal szegélyezett, a XIII. század közepétől a XV. század harmadik harmadáig használt templomkörüli temető (Négyszállás I.) 454 sírját tártuk fel. A templom kb. 13 m hosszú, 7,5 m széles, egyhajós, a nyolcszög öt oldalával záródó szentélyű, gótikus épület volt, amely egy korábban megnyitott és használatban lévő temető területén épült fel, az alaprajzból levonható következtetések és más közvetett kronológiai támpontok alapján a XV. sz. középső harmadában. Megépítése cáfolhatatlan bizonyossága a négyszállási jászok közötti római rítusú térítés befejeződésének.

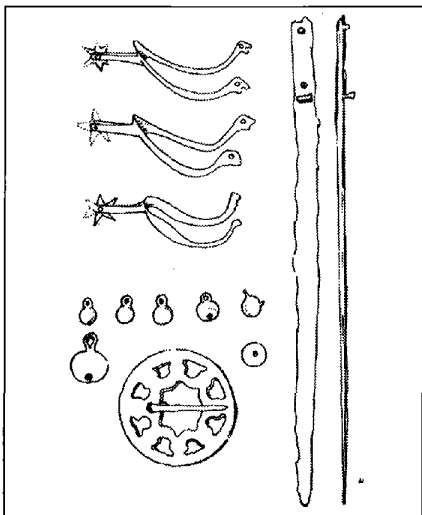
Már 1980-ban megállapítást nyert, hogy az a templomkörüli temető, amelynek régészeti ásatása megkezdődött, a település nyugati végpontján feküdt. A település ettől keletre kb. 1–1,5 km hosszan húzódott, mintegy kettévágta azt a Tarnába folyó Csákó-ér. Négyszállás keleti végpontján egy alacsony halom földje szintén templomkörüli temetőt rejtett magában. A későbbi terepbejárások igazolták, hogy ettől a halomtól keletre a Tarnáig egy nem nagy kiterjedésű avar, majd Árpád-kori település feküdt. Ebben a templomkörüli temetőben végzett ásatások azt bizonyították, hogy a jászok Négyszálláson is egy, a tatárjáráskor elpusztult Árpád-kori település telkén telepedtek meg. A római kereszténységre a betelepedést követően rövidesen áttérő csoportjuk temetkezés és minden bizonnyal hitéleti célokra is birtokba vette a még a XI. században megépült, félköríves apszisú, Árpád-kori egyházmegyei templomot (illetve a templomkörüli temető területét), s nem sokkal később, a megromlott templom helyébe a XIII. század végén, a XIV. század első felében négyszögletes szentélyű templomot emelt, s ebbe, illetve e köré temetkezett, a temető területét pe-

A négyszállási templomnak az alapárok megmaradt részleteiből rekonstruált alaprajza (Selmeczi, 143.)

dig fallal vette körül. A Négyszállás keleti végpontján lévő temetőben (Négyszállás II.) 568 sírt tártunk fel.

Jelenlegi tudásunk szerint kellő alappal feltételezhetjük, hogy a település nyugati végpontján fekvő temetőbe temetkezőket a ferencesek térítették meg, s ferences elvek alapján építették ide a XV. században a templomot is. Korabeli írásos adatokkal rendelkezünk a térítő ferencesek és az egyházmegyei papok viszályára, ugyanis

A Prückler által Négyszállásról összegyűjtött leletek (Selmeczi, 1992. 16.)

utóbbiak többek között a ferencesek által megtérítetteknek nem engedték meg, hogy a rend templomai köré temetkezzenek. Minden bizonnyal egy ilyen folyamat játszódhatott le Négyszálláson is, ahol a XVI. század folyamán már csak a falu keleti végpontján fekvő egyházmegyei templomot övező temetőt használta a lakosság.

A négyszállási jászok új hazájukba érkezésükkor már nem voltak pogányok. A feltárt temetőben tömeges jelenséggént megfigyelt rituális kéztartás a bizánci kereszténységre jellemző. Ezt támasztja alá pl. a két sírból is előkerült bizánci kereszt (Négyszállás I. 161. és 236. sír), a gyűrűkön ábrázolt kereszt (Négyszállás I. 73., 76., 180., 198., 254., 281., 338., 370., 373., és 429. sírok) vagy a kis korong alakú ruhadíszeken ábrázolt kereszt (Négyszállás I. 176. és 222. sír) és a nyakba

függeszthető, vasból készült kereszt (Négyszállás I. 87. és 454., Négyszállás II. 305. sír). Jellemző, hogy a négyszállási jászok a temetésnél a római térítés befejeződése után, a XVI. század folyamán végig megtartották a keleti kereszténységre jellemző rituális kéztartást.

A keleti kereszténységnek a pogány képzetekkel szembeni toleranciája, vagy a jászok eredetileg is gyenge lábakon álló keleti keresztény hite megőrzött néhány történetileg jóval korábbi szokást, illetve annak hitvilágbeli gyökereit.

A két négyszállási temető nem egy sírjának feltárásakor a sírfenéken faszén maradványokat lehetett megfigyelni. Előfordult, hogy a megszenesedett maradványok összefüggő sávban jelentkeztek a sírgödör alján. Mint korábban, az alánok viszonylatában említettük, a sírgödörben, vagy annak szélén azért raktak tüzet, hogy abból ily módon űzzék el a gonosz szellemeket. A magyarországi jászok kaukázusi őshazájában a Kárpát-medencébe költözést megelőző időszakban általánosan ismert volt és funkcionált ez a szokás.

A négyszállási temetők több sírja azt bizonyította számunkra, hogy a beköltöző jászok között még jelentős szerepe volt a halál utáni, túlvilági életben való hitnek. Erre azok a tárgyak utalnak, amelyek nem a viselet tartozékaként, hanem harci-, illet-

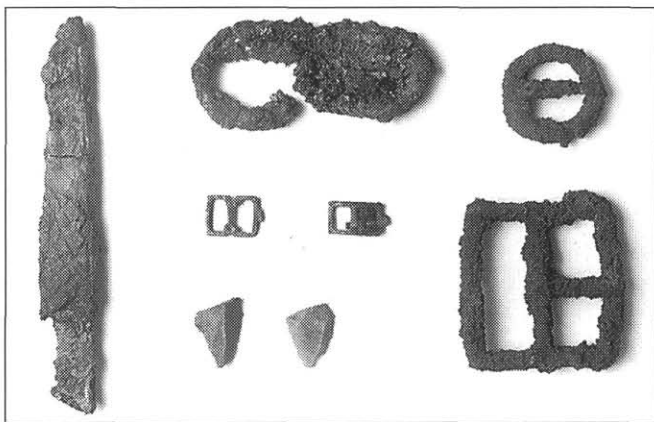
ve munkaeszközként, valamint gyerekjátékként kerültek a sírokba. Ilyenek pl. az általában egyélű, keresztvas nélküli markolatú rövid kardok (kindzsál): Négyszállás I. 24., 241., 330., Négyszállás II. 122. és 312. sír. Itt szeretném megjegyezni, hogy a kardok a sírokban a jobb felkarcsont mellett feküdtek, ami arra utal, hogy ezeket a Zichy-expedíció múlt századi leírásával egyezően a vállon átvett szíjon hordták.

A női sírokban található tűtartók (Négyszállás I. 1., 64., 70., 76., 117., 157., 160., 179., 185., 197., 215., 251., 286., 334., 340., 346., 362., 379., 395., 397., 421., 440., Négyszállás II. 560. és 576. sír), vastűk (Négyszállás I. 64., 70., 197., 215., 281., 286., 334., 346., 362. és 379. sír), esetleg bronzgyűszűk (Négyszállás I. 76. és 323. sír) is alapvetően arra utalnak, hogy az eltemetettek hitük szerint a túlvilágon is folytatták evilági rendszeres tevékenységüket.

A sírba gyerekjátékként a juh (bárány) astragalos csontjai kerültek (Négyszállás I. 77., 420., 439., Négyszállás II. 345. sír). A hasonló csontokkal való játék ma is ismert az oszétoknál, s attól függően, hogy a 2–5 csont mely oldalára esik, más-más, kisebb, illetve nagyobb az értéke.

A négyszállási jáász temetőkből előkerült leletek alapján határozottan állíthatjuk, hogy a jáások között igen nagy jelentőségük volt az óvó-, védő talizmánoknak, amuletteknek. Közülük a legrejtelmesebbek azok az állatcsontdarabkák, amelyeket nyakba függesztve viseltek, azonban ékszerként, használati tárgyként nem értelmezhetők.

Ilyenek pl. a hal csigolyája (Négyszállás I. 1. sír), a nyúl lábközépcsontja (Négyszállás I. 87. és 185. sír), átfúrt állatcsont (Négyszállás I. 337. sír) és a kauri kagyló (Négyszállás I. 1., 66.,

Négyszállási jáász férfisír leletei (Kat. 73., 77–78., 84., 128., 181.)

84., 86., 118., 127., 174., 180., 222., 243., 251., 256., 267., 334., 337., 340., 352., 363., 373., 375., 393., 395., 417., 447., Négyszállás II. 517. sír). E csontdarabkák amulettként való viselése a keleti eredetű népeknek: az avaroknak, a dunai és volgai bolgároknak, a szaltovói műveltség népeinek, részben az alánoknak és a honfoglaló magyaroknak ősi szellemkultuszát, burját-mongol kifejezéssel élve ongon-kultuszát idézi, amely századunkig élő hit maradt Szibériában. Az állat alakú szellemlényt testének valamely darabja, pl. csontja, karmai vagy éppen farka, stb. jelenítette meg, amelyben a jáások hite szerint is az illető állat szelleme lakozott. Az amulettnek legnagyobb részének termékenységvarázsló, a könnyű szülést elősegítő szerepe lehetett (pl. a nyúl lábközépcsontja, a kauri kagyló). Az eddig előkerült anyag áttekintése

alapján jogosan állíthatjuk, hogy a gyógyító-segítő szellemek tisztelete a jász nők között egy totemisztikus eredetű hiedelemvilágnak még a XIII–XV. században is megélvő, funkcionáló maradványa.

Ez a hagyomány olyannyira szívósan élt, hogy még a XVIII. századból is rendelkezünk egy rá vonatkozó kései adattal. A hódoltságot követően Négyszállás megmaradt lakosai a jelenlegi Jászdózsa helyén hoztak létre új települést, s itteni templomuk építéséhez felhasználták mindkét korábbi templom köveit. A XVI. század folyamán végig működő temetőjük (Négyszállás II.) területére a XVIII. században keresztetlen gyerekeket temették el. Az egyik sírban útravalóul Mária Terézia rúdzénárja mellett két db átfűrt állatcsontot, óvó-, védő talizmánt temettek.

A négyszállási jász temető az egykori hitvilágra utaló két fontos tárgyat őrzött meg. Az alán kultúra jellegzetes emlékeiként ismertük meg a rituális tánc kéz- és lábtartásával ábrázolt férfi alakokat. Ezeknek a bronzból készült amuletteknek a X–XII. századi változatai a férfit keretben (napkorong?) ábrázolják. A négyszállási I. sz. temető 309. és 340. sírjai hasonló tárgyakat tartalmaztak. A teljesen stilizált antropomorf figurákat kör alakú keret fogja körbe, s mozdulatuk az Alániából ismert póz időben legkésőbbi, XIII–XIV. századi variánsa.

A négyszállási jász temetőkből előkerülő viselet nem pusztán keleti nomád jellegű, hanem azon túl is archaikus vonásokat mutat. A férfi sírok legfontosabb jellemzője, hogy bennük általában két övcsat található (pl. Négyszállás I. 51., 52., 66., 91., 100., 123., 140., 177., 233., 248., 283., 310., 409., 418. és 442. sír).

A sírok gyakori melléklete a fülbevaló. Egyaránt előfordul női és férfi sírokban is. A fülbevalók között több olyan típus található, amelynek párhuzamai az egykori, déloroszországi kun birodalom, illetve a Kaukázus és Irán területén kerülnek elő. Köztük a legjellegzetesebbek az ún. szőlőfűrt díszű fülbevalók (Négyszállás I. 86., 180., 226., 340., 393., 411. sírok). A temetőkből ezen kívül is több olyan tárgytípus került elő, pl. tetraoktaéder alakú gyöngyök, nagyméretű díszes pasztagyöngyök, a juh astragalos csontjából készült gyerekjátékok, háromkaréjos levél alakú veretek, többféle gyűrű és övcsat-típus, melyeknek közvetlen párhuzamai a tatárok által szétzúzott alán birodalom Kaukázus környéki területein találhatók meg.

V. A. Kuznecov szerint a négyszállási temető anyagi kultúrája jellegzetes észak-kaukázusi és kelet-európai jegyeket mutat, és ez is kétségtelenné teszi, hogy a temetőt kaukázusi eredetű jászok (alánok) hozták létre.

Irodalom

Komáromy József: Adatok Jászberény múltjából. Jászberény, 1939.

Pálóczi, passim.

Prückler József: Négyszállási gyűrű-lelet. A jászberényi Jász Múzeum évkönyve. Jászberény, 1937.

Prückler József: Újabb jászberény-négyszállási leletek. A jászberényi Jász Múzeum évkönyve. Jászberény, 1938–1943.

Selmeczi, passim.

Selmeczi, 1992. passim.

Havassy Péter
KATALÓGUS

EZÜSTTÁRGYAK

1. Medál

XIII. sz. II. fele
Ovális ezüsfoglatban domború felületű csi-
szolt, áttetsző hegyikristály.
Átm.: 1,75 cm v.: 0,4 cm
Négyszállás, 180. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül
Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

2. Kun előkelő ezüstlánc bullával

XIII. sz. vége–XIV. sz. vége
Ezüst, a kígyófonású sodrony két végét henger
alakú tubusok zárják le, melyek fülcscsihez nyí-
tott bulla illeszkedik. A bulla szélén kétsoros
fonott szegélydísz közepén 7 köralakú rátétdísz.
A „bűvös hetes számot” erősíti, hogy a körök
átmérője és a bulla nyakának díszítés nélküli
felülete is 7 mm. A nyitott bulla feltételezi, hogy
tulajdonosa amulettként viselte.
Sodrony h.: 72 cm a tubusokig, átm.: 1 cm;
tubus h.: 3,3 cm, átm.: 1,2 x 1,3 cm; bulla átm.:
4,6 cm, v.: 1 cm
Tiszaöldvár – Homok-Óvirághegy (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül
Irod.: *Selmeczi*, 9.; *Selmeczi*, 1973. 107.

3. Korongpár

XIII. sz. II. fele
Aranyozott ezüst lemezből préselt, hólyagos
díszítésű, az egyik korong középső mezéjében
Dávid csillag ábrázolással. Sérült.
Átm.: 5,6 x 6,1 cm
Négyszállás, 180. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül
Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

4. Korongpár

XIII. sz. II. fele
Aranyozott, préselt ezüstlemez, pontsorral kere-
telt, plasztikus lépő oroslán ábrázolással.
Sérült.
Átm.: 2,7 cm
Négyszállás, 180. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül
Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

5. Korongpár

XIV. sz. vége
Aranyozott ezüst lemezből préselt, hólyagos
díszítésű, az egyik korong hátlapjára kör alakú
kapcsolófelület, a másik hátoldalára négyszög-

letes lemezzel borított horgot forrasztottak.

Átm.: 4 cm

Négyszállás, 323. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 61.

6. Ruhadísz

XIV. sz.

Préselt, aranyozott hatkaréjos ezüstlemez, köze-
pén külön ráerősített hatszögletű dísz csillag
rozettával. A Képes Krónika miniatúrái és a régé-
szeti leletek szerint az ehhez hasonló ruha-
díszeket a XIV. században a vállon, a melltájé-
kon vagy néha a süvegben viselték a kun előkelők.

Átm.: 6 cm

Kiskunhalas-Alsóbodoglárpusztá (BK m.)

MNM. Ltsz.: 1941.9.1. (Másolat)

Irod.: *Oberschall*, 14–16.; *Pálóczi*, 123.

7. Pitykegombok

XIII. sz. II. fele

Két-két ezüstlemezéből préselt félgömbből össze-
forrasztott, szalagfüllcel, a kisebbik alján granu-
látummal.

Átm.: 0,9 x 1,3 cm

Négyszállás, 180. sír (Jászdózsza, JNSZ m.); Sel-
meczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

8. Pitykegomb

XIV. sz.

Ezüst lemezből préselt, füle kerek átmetszetű
huzalból hajlított. A gömbtest alsó felét csöke-
vényes gömböcske díszíti.

Gömb átm.: 0,8 cm, fül m.: 0,6 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 10. sír (Fejér m.); Hat-
házi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 89.7.1.

Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

9. Pitykegomb

XIV. sz.

Ezüst, gömbalakú, alsó felét apró, csökevé-
nyes gömböcske díszíti. Füle lemezes.

Gömb átm.: 0,9 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 161. sír (Fejér m.); Hat-
házi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.28.4.

Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

10. Pitykegomb

XIV. sz.

Ezüst, enyhén lapított gömbalakú. Szalagfüle
finoman bordázott.

Gömb átm.: 1,1 x 0,9 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 161. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása
IKM. Ltsz.: 91.28.5.
Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

11. Pitykegomb

XIV. sz.
Ezüst, gömbalakú, alsó felét apró, csökevényes
gömböcske díszíti.
Gömb átm.: 0,8 cm
Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 161. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása
IKM. Ltsz.: 91.28.6.
Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

12. Pitykegomb

XIV. sz.
Ezüst, gömbalakú, alsó felét apró, csökevényes
gömböcske díszíti.
Gömb átm.: 0,8 cm
Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 161. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása
IKM. Ltsz.: 91.28.7.
Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

13. Pitykegomb

XIV. sz.
Ezüst, lapított gömbtestű, szalagfüllel.
Gömb átm.: 1,2 x 0,9 cm
Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 161. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása
IKM. Ltsz.: 91.28.8.
Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

14. Pitykegomb

XIV. sz.
Ezüst, lapított gömbtestű, bordázott „csörgős-
gomb”, alsó felén áttöréssel.
Gömb átm.: 1,5 x 1,3 cm
Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 161. sír (Fejér m.); Hat-
házi Gábor ásatása
IKM. Ltsz.: 91.28.9.
Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

15. Pitykegomb

XIV. sz.
Ezüst, gömbalakú, alsó felét apró, csökevényes
gömböcske díszíti. Töredékes.
Gömb átm.: 0,7 cm
Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 161. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása
IKM. Ltsz.: 91.28.10.
Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

16. Pitykegomb

XIV. sz.
Aranyozott ezüst, finoman bordázott szalagfüllel.

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 73. sír (Fejér m.); Hat-
házi Gábor ásatása
IKM. Ltsz.: 91.14.1.
Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

17. Süvegdisz

XIV–XV. sz.
Aranyozott préselt ezüstlemez, lándzsaszerű
kiképzésén sisakforma három félgömb alakú
domborulattal.
H.: 5,6 cm
Karcag-Orgondaszentmiklós, 490. sír (JNSZ
m.); Selmeczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül
Irod.: *Selmeczi*, 44.; *Selmeczi*, 1974.

18. Fejesgyűrű

XIII. sz. II. fele
Kerek metszetű ezüstszálból formált karika,
korong alakú fejfel, rajta stilizált, vésett lilium.
Átm.: 2,3 cm, fej átm.: 1,4 cm
Négyszállás, 180. sír (Jászdózsza, JNSZ m.); Sel-
meczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül
Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

19. Fejesgyűrű

XIII. sz. II. fele
Ezüst, lemezkarika, korong alakú fejfel, a fej szélén
vésett, körbefutó sordisz, közepén kettőskereszt.
Átm.: 2,1 cm, fej átm.: 1,7 cm
Karcag-Orgondaszentmiklós, 25. sír (JNSZ
m.); Selmeczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül
Irod.: *Selmeczi*, 104.; *Selmeczi*, 1974.

20. Fejesgyűrű

XIII–XIV. sz.
Két ezüstszálból sodort karika, korong alakú
fejfel, szélén körbefutó bástyaszerű vésett motí-
vum, közepén vésett egyenesszárú kereszt x
alakú díszítéssel és négy csillaggal.
Átm.: 2,1 cm, fej átm.: 2,7 cm
Négyszállás II. (Jászdózsza, JNSZ m.); Selmeczi
László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül

21. Fejesgyűrű

XIII–XIV. sz.
Kerek keresztmetszetű ezüstszálból készült
karika, korong alakú fejfel, vésett stilizált
gázlómadár és vízínövény ábrázolással.
Átm.: 2,4 cm, fej átm.: 2,2 cm
Karcag-Orgondaszentmiklós, 389. sír (JNSZ
m.); Selmeczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül
Irod.: *Selmeczi*, 56.; *Selmeczi*, 1974.

22. Fejesgyűrű

XIII–XIV. sz.

Kerek keresztmetszetű ezüstszálból készült rovátkolt karika, korong alakú, felpöndörödött szélű fejjel, vésett geometrikus és növényi motívumokkal.

Átm.: 2,4 cm, fej átm.: 2 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

23. Fejesgyűrű

XIII–XIV. sz.

Kerek keresztmetszetű ezüstszálból készült karika, korong alakú fejjel, vésett, egyenlő szárú kereszt, közepén x alakú díszítéssel, a száruk végén ék alakú motívummal. Sérült.

Átm.: 2,2 cm, fej átm.: 1,8 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

24. Fejesgyűrű

XIII–XIV. sz.

Lapított ezüstszálból készült karika, korong alakú fejjel, vésett, kalapács, fogó és betűjel motívummal. Sérült.

Átm.: 2,4 cm, fej átm.: 1,9 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 58.; *Selmeczi*, 1974.

25. Fejesgyűrű

XIII–XIV. sz.

Ezüst, a vésett díszű, kerek, lemezes fejét rovátkolt zsinórdísz keretezi, a középmezőt fenyőágak (stilizált fák?) között kettős kereszt tölti ki.

Átm.: 2,1 cm, fej átm.: 1,9 cm,

Perkáta–Kőhalmi-dűlő, 4. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 89.4.1.

Irod.: *Hatházi*, 651–674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

26. Fejesgyűrű

XIII–XIV. sz.

Ezüst, karikája lemezes, a fejjel egyben kikalapált. A fej vésett kettős kereszt díszű, a fej és karika találkozásánál finoman rovátkolt.

Átm.: 1,9 cm, fej átm.: 1,5 cm

Perkáta–Kőhalmi-dűlő, 65. sír (Fejér m.); Hat-
házi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.10.4.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

27. Fejesgyűrű

XIII–XIV. sz.

Ezüst, karikája lemezes, a fejjel egybe kalapált. A zsinór keretezésű fej vésete: repülő madár, egyik oldalán hold és csillag, másik oldalán stilizált fa motívumával. A fej és karika találkozásánál finoman rovátkolt.

Átm.: 2,1 x 2 cm, fej átm.: 1,4 cm

Perkáta–Kőhalmi-dűlő, 140. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.23.12.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

28. Fejesgyűrű

XIV. sz.

Aranyozott ezüst. A kerek, lemezes fejhez a kerek átmetsetű huzalkarikát utólag forrasztották. A fej kettős keretezésű (külső zsinóros, belső sima vonal) középmezőjét négyszirmú rozetta díszíti, a szirmok közül felület finom bevagdalsókkal kitöltött.

Átm.: 2,1 x 1,3 cm, fej átm.: 1,5 cm

Perkáta–Kőhalmi-dűlő, 130. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.22.3.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

29. Fejesgyűrű

XIV. sz.

Ezüst, kerek, a lemezes fejhez a lemezes karikát utólag forrasztották. Fej vésett díszítése: egyszerű vonalkeretezésű mezőben madáralak, egyik oldalán stilizált fa, másik oldalán kivehetetlen ábrák (talán hold és csillag motívum).

Átm.: 2,1 cm, fej átm.: 1,6 cm

Perkáta–Kőhalmi-dűlő, 161. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.28.2.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

30. Fejesgyűrű

XIV. sz.

Ezüst, karikája lemezes, korong alakú fejét vésett leveles ágak osztják négy mezőre, melyeket csigavonal díszítés tölt ki.

Átm.: 2,1, fej átm.: 1,6 cm

Öttömös-Templomhegy, 35. sír (Csongrád m.); Móra Ferenc ásatása

MFM. Ltsz.: 17/1905.u.

Irod.: *Móra*, 23.

Kat. 30.

31. Fejegyűrű

XIV. sz.

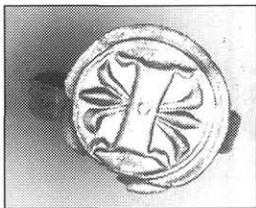
Ezüst, lemezes karikáján két hosszanti borda fut, korong alakú préselt fejét széles „I” betűből jobbra és balra kinövő liliom díszíti.

Átm.: 2,1 cm, fej átm.: 1,6 cm

Öttömös-Templomhegy, 23. sír (Csongrád m.); Móra Ferenc ásatása

MFM. Ltsz.: 17/1905.í.

Irod.: *Móra*, 22.

Kat. 31.

32. Fejegyűrű

XIV. sz.

Ezüst, rovátkolt lemezes karikájú, korong alakú fején vésett növényi motívumok. Hátlapja egykorú javítással, 4 mm-es pánttal össze-forrasztott.

Átm.: 2,1 cm, fej átm.: 1,6 cm

Öttömös-Templomhegy, 45. sír (Csongrád m.); Móra Ferenc ásatása

MFM. Ltsz.: 17/1905.29.

Irod.: *Móra*, 24.

33. Fülbevaló

XIII. sz. II. fele

Kerek metszetű ezüstszálból formált nyitott végű karika, szalagfonat mintás függőleges pálcátaggal, végén ezüst granulátum, középső részén granulátum kötegekből összeforrasztott kocka.

H.: 3,8 cm

Négyszállás, 180. sír (Jászdózsa, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

34. Fülbevaló

XIII. sz. II. fele

Kerek metszetű ezüstszálból formált nyitott vé-

gű karika, alsó harmadában függőleges, vas-tagodó pálcátaggal, végén négy granulátumból összetett ún. szőlőfürt.

H.: 4,4 cm

Négyszállás, 180. sír (Jászdózsa, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

35. Fülbevaló

XIII. sz. II. fele

Kerek metszetű ezüstszálból formált nyitott végű karika, függőleges nyúlvánnyal meghosszabbodó részére spirálfonatú ezüstszálat tekertek, végére négy granulátumot ún. szőlőfürtöt forrasztottak.

H.: 3,3 cm

Négyszállás, 393. sír (Jászdózsa, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 69.

36. Fülbevaló

XIII–XIV. sz.

Ezüst, karikája ovális, kerek átmetszetű huzalból, végén hurokká visszahajlított. Bordával tagolt, ráhúzott lemezgömb díszíti.

Átm.: 3,7 x 3,2 cm, gömb átm.: 1,8 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 45. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 89.13.5.

Irod.: *Hatházi*, 670; *Hatházi*, 1987. 29–65.

37. Fülbevaló

XIII–XIV. sz.

Ezüst, ráhúzott lemezgömbös (bordázott, ket-tős kúpos), karikazáródása akasztóhorgos.

Átm.: 3,1 x 2,9 cm, gömb átm.: 1,5 x 1,2 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 65. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.10.3.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

38. Fülbevaló

XIII–XIV. sz.

Ezüst, ráhúzott lemezgömbös, karikazáródása akasztóhorgos. Töredékes.

Átm.: 2,6 x 2,3 cm, gömb átm.: 1,1 x 0,9 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 64. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.9.6.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

39. Fülbevaló

XIII–XIV. sz.

Ezüst, ráhúzott lemezgömbös, bordázott, karikazáródása akasztóhorgos.

Átm.: 2,7 x 2,5 cm, gömb átm.: 0,8 cm
 Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 66. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása
 IKM. Ltsz.: 91.11.1.
 Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

40. Díszlemez (tükör ?)

XIV. sz.
 Öntött, aranyozott, téglalap alakú ezüstlemez. Hálós díszű szegélyén belül gyöngysor keretelés, közepe sima lap, négy sarkában szárnyas emberfejek. Középső része indokolatlanul maradt üresen, mely alapján feltételezhető, hogy esetleg tükörként használták.
 5,4 x 4,5 cm
 Kiskunhalas–Alsóbodoglárpuszt (BK m.)
 MNM. Ltsz.: 1941.9.2. (Másolat)
 Irod.: *Oberschall*, 17.; *Pálóczi*, 123.

41. Díszlemezek

XIV. sz.
 Ezüstlemezéből préselt, kerek, peremes keretezésű, hatágú csillaggal és a csillag szárjai között 6 rozettával díszítettek. Peremükön a felvarrást szolgáló négy lyukkal. Sérült.
 Átm.: 3,5 cm
 Karcag–Orgondaszentmiklós (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása
 DJM. Ltsz.: nélkül
 Irod.: *Selmeczi*, 1974.

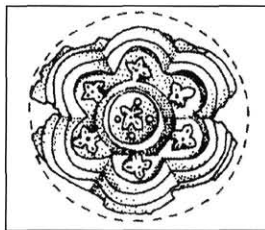
42. Díszlemez

XIV. sz.
 Aranyozott ezüstlemezéből préselt, kerek. Az alig tagolt zsinórkerettel övezett középmézöt ugyancsak zsinórozott, a lemez síkjából plasztikusan kiemelkedő, hatágú csillag díszíti. Az ágak közti felületeket 3–3 négyágú csillag tölti ki. A csillag közepén és a peremen a felvarrást szolgáló lyukak.
 Átm.: 3,7 cm
 Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 45. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása
 IKM. Ltsz.: 89.13.2.
 Irod.: *Hatházi*, 651–674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

43. Díszlemez

XIV. sz.
 Aranyozott ezüstlemezéből préselt, hatkaréjos. A karéjakat hármass bordakeret övezi. A középmézöt egyszerű keretbe foglalt négyszirmú rozetta (ágai közt gömböcskék) díszíti, azonos rozetták sorával övezve.
 Átm.: 2,4 cm
 Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 45. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 89.13.3.
 Irod.: *Hatházi*, 651–674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

Kat. 43.

44. Díszlemez

XIV. sz.
 Ezüstlemezéből préselt, szögletes. A gyöngysoros keretezésű középmézöt a síkból plasztikusan kiemelkedő, elcsavarodó kanellurás félgömb díszíti, melyből 4 irányban gótikus liliomok hajtanak ki. Sarkokon a felerősítő lyukak csomjai.
 2,1 x 2,1 cm
 Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 51. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása
 IKM. Ltsz.: 91.6.3.
 Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

45. Díszlemez

XIV. sz.
 Ezüst, áttöréssel kombinált hatkaréjos veret. A finom, többszörös zsinórkeretezésű középmézöt dús növényi ornamentika (makk motívum) tölti ki.
 Átm.: 2,2 cm
 Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 64. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása
 IKM. Ltsz.: 91.9.2.
 Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

46. Díszlemez

XIV. sz.
 Aranyozott ezüstlemezéből préselt, kerek. A gyöngysorkeretezésű középmézőben heraldikus motívum: kiterjesztett szárnyú madár. Erősen töredékes.
 Átm.: 2,8 cm
 Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 64. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása
 IKM. Ltsz.: 91.9.3.
 Irod.: *Hatházi*, 651–674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

47. Díszlemezek

XIV. sz.
 Aranyozott ezüstlemezéből préselt, kerek. A kettős (kívül vonal, belül gyöngysor) keretezésű középmézöt heraldikus alak, a cseh ágaskodó, koronás oroszlán díszíti. Az alak körüli

teret apró, ötszirmú rozetták töltik ki. A perem négy pontján felerősítő lyukak, töredékes.

Átm.: 3,4 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 183. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.12.1-3.

Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29-65.

48. Díszlemez

XIV. sz.

Aranyozott ezüstlemezről préselt, négyzet alakú. A kettős (kívül gyöngysor, belül vonal) keretezésű középmezőt heraldikus alak, ágaskodó oroszlán díszíti. Peremén és sarkain felerősítő lyukak, töredékes.

Átm.: 2,3 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 183. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.12.4.

Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29-65.

49. Díszlemez

XIV. sz.

Aranyozott ezüstlemezről préselt, kerek. A gyöngysor keretezésű középmezőt a lemez síkjából plasztikusan kiemelkedő, hatágú csillag díszíti, az ágak közti tereket apró ötszirmú rozetták töltik ki. A perem négy pontján és az egyik csillag-ágon felerősítő lyukak. A perem csorba.

Átm.: 2,7 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 183. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.12.5.

Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29-65.

50. Díszlemez

XIV. sz.

Aranyozott ezüstlemezről préselt, kerek. A gyöngysor keretezésű középmezőt a lemez síkjából plasztikusan kiemelkedő hatágú csillag díszíti, az ágak közti tereket apró ötágú csillagocskák töltik ki. A perem hat pontján felerősítő lyukak. A perem töredékes.

Átm.: 2,5 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 183. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.12.6.

Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29-65.

51. Díszlemez

XIV. sz.

Aranyozott ezüstlemezről préselt, kerek. A gyöngysor keretezésű középmezőt a lemez síkjából plasztikusan kiemelkedő hatágú csillag díszíti, az ágak között hat apró háromszirmú

levél látható. A perem négy pontján felvarrásra szolgáló lyukakkal.

Átm.: 3 cm

Lászlófalva (Szentkirály)-Református templom (BK m.); Pálóczi Horváth András ásatása

MNM. Ltsz.: 75.52.3.C.

Irod.: *Pálóczi*, 1976. 275-309.

52. Övgarnitúra

XIII. sz. II. fele

Aranyozott ezüst, a csat és a szíjvég két-két egymást fedő, geometrizált indás-virágos poncolt díszítésű préselt lemezről áll, a veretek kerek alakúak, középső részük félgömb alakúra domborított. A csatkarika öntött.

Csat h.: 12,6 cm, szél.: 3,6 cm; szíjvég h.: 9,2 cm, szél.: 3,6 cm; csatkarika szél.: 3,6 cm; veretek átm.: 2,6 cm

Csölyospálos-Csölyospuszt (BK m.)

MNM. Ltsz.: 63.11.13.B., 63.11.11.B., 63.11.12.B. (Mátsolat)

Irod.: *Fodor*, 239.; *Pálóczi*, 119.

53. Csatpár

XIV. sz. vége.

Ezüst, négyszög alakú, rovátkolt mezőben gótikus betűvel díszített, négy ponton átlukasztott, az egyik csat hátoldalára kör alakú kapcsolófület, a másikra horgot forrasztottak.

1,9 x 1,6

Négyszállás II. (Jászdózsza, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992.

54. Övcsat

XIII-XIV. sz.

Ezüst csatkarika közepén csattüskével, a karikán négy virágzirommal. Sérült.

Átm.: 1,9 cm

Négyszállás II. (Jászdózsza, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

55. Pecsétygyűrű nyomólapja

XIV. sz.

Aranyozott kerek ezüstlap, a gyűrű karikája hiányzik, a korong peremén körbefutó gótikus felirat, közepén egy kisebb madárra lecsapó sas ábrázolással.

Átm.: 2,1 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

VASTÁRGYAK

56. Bánkúti kun női lószerszám

XIII. sz. II. fele – XIV. sz.

A/ *Kengyelpár*

Kovácsolt vas, kerek, széles talpalójú, a talp közepe gerinccel, széle peremmel megerősített. A két szár laposra kalapált részén egy-egy függesztő lyuk.

Átm.: 11,2x11,8 cm, talpalók szél.: 3,7x3,9 cm

B/ *Csikószabla*

Kovácsolt vas, széles szárú, lapos oldalkarikával (az egyik karika hiányzik)

Szárak h.: 8,4 x 8,9 cm, karika átm.: 5,5 cm

C/ *Hevedercsat*

Kovácsolt vas, négyszögletes alakú, ívelt elejű, egyenes, csuklós csattüskével, rovátkolt díszű.

5,6 x 4,5 cm

D/ *Kés*

Egyélű, ívelten hegyesedő, nyéltüskés vaspengé. Erősen sérült.

H.: 8,9 cm

Bánkút-Rózsamajor (Békés m.). Békés megye területéről az egyetlen biztosan kunnak mondható lelet.

JARI. Ltsz.: 9290-9294.

Irod.: Fodor, 224-225.; Pálóczi, 120.

57. Kunszentmártoni kun lovassír leletei

XIII. sz. utolsó negyede–XIV. sz. első negyede

A/ *Kétélű kard*

Kovácsolt vas, egyenes kereszttavassal és kerek markolatgombbal, vércsatornájában kétoldalt vörösréz berakásos magyar és pajzsában rovásjeles családjegyes (tamga) címerrel. Az Árpád-ház pólyás címere királyi adományt sejtett

H.: 114,6 cm

DJM. Ltsz.: 66.8.1.5.

B/ *Kengyelpár*

Kovácsolt vas, enyhén lapított kör alakú, ívelt talpalójú, füle egybefügg a kengyel testével, a talpaló közepén hosszanti borda fut végig.

Átm.: 12,5 x 12,9 és 12,2 x 13 cm, talpalók szél.: 4,7 cm

DJM. Ltsz.: 66.8.2.1-2.

C/ *Zabla*

Kovácsolt vas, széles szárú, lapos oldalkarikákkal.

Szárak h.: 9,4 x 9,9 cm, karika átm.: 5,3 cm

DJM. Ltsz.: 66.8.3.

D/ *Csat*

Kovácsolt vas, négyszögletes alakú, ívelt elejű, egyenes, csuklós csattüskével.

4,3 x 4,7 cm

DJM. Ltsz.: 66.8.5.

E/ *Kés*

Egyélű, ívelten hegyesedő, nyéltüskés vaspengé.

H.: 16,3 cm

DJM. Ltsz.: 66.8.4.

Kunszentmárton-Jaksorérpart (JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

Irod.: Selmeczi, 7-8.; Selmeczi, 1973. 107. és I. tábla.; Pálóczi, 69.

58. Homok-Óvirághegyi kun lovassír leletei

XIII. sz. vége–XIV. sz. vége

A/ *Kengyelpár*

Kovácsolt vas, enyhén lapított kör alakú, ívelt talpalójú, füle egybefügg a kengyel testével, a talpaló közepén hosszanti borda fut végig. Széles szárain vasszegecsekkel kiert díszítés.

Átm.: 12,5 x 13,6 és 12,9 x 14 cm, talpalók szél.: 5 cm

B/ *Zabla*

Kovácsolt vas, széles szárú, lapos oldalkarikákkal.

Szárak h.: 9x9 cm, karika átm.: 5,3 x 5,4 cm

Tiszaföldvár – Homok-Óvirághegy (JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 9.; Selmeczi, 1973. 107.

59. Rakamazi hakasz (jenyiszeji kirgiz) lószerszám szerelékek

1241

(Nem tartozik kifejezetten tárgyunkhoz, de keleti eredete és érdekessége miatt mégis bemutatjuk – A Szerk.) A leletek kovácsolt vasból készültek, aranyozott ezüstművel díszítettek. A fűlét rátették a vásra és egy poncolóval kb. 1 mm-es szakaszokat beütve kialakították a minta szélének körvonalát. Ezután az ezüstművel a fűlét és a hátsó csúcsú poncolóval pontsorokat („csepp alakú szálkák”) ütögettek be, melyekkel a fűlét a vashoz „szegezték”. A felesleges részeket ezután eltávolították.

A/ *Csikószabla*

Átm.: 4,6 cm, szájas h.: 11,5 cm

B/ *Pofakorongos zablák*

Átm.: 9,8 x 10 cm

C/ *Kantárveretek*

9 x 3 cm, 6,4 x 3 cm, 7,5 x 3 cm, 6,9 x 3,1 cm, 8,3 x 3,2 cm

D/ *Nyeregveret*

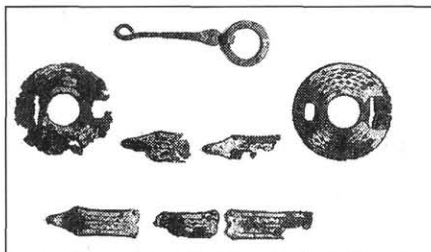
Átm.: 3,3 x 3,3 cm

E/ *Hevedercsat*

6,2 x 5,2 cm

Rakamaz (SZSZB m.); Bajnok Jusztin ajándéka

JA. Ltsz.: 64.1265.1-2., 64.1266.1., 64.1267.1.
Irod.: *Mesterházy Károly*: Hakasz (jenyiszeji kirgiz) leletek Rakamazról. Arch. Ért. 111 (1984) 225-235.

Kat. 59.

60. Kengyelpár

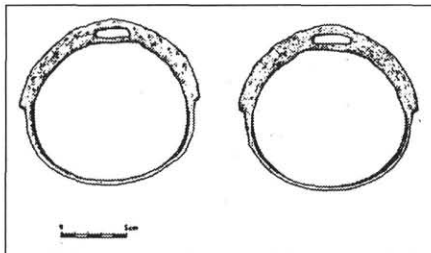
XI–XII. sz.

Kovácsolt vas, aszimmetrikus tojásdadforma, függesztő füle vállába kovácsolt, keskeny, ívelt talpalója kiszélesedő.

Átm.: 13,7 cm, talpaló szél.: 4,2 cm

Sárszentágota-Felsőtőbörzsök, lovassírból származó szórvány (Fejér m.)

IKM. Ltsz.: 61.117.1.

Kat. 60.

61. Kengyel

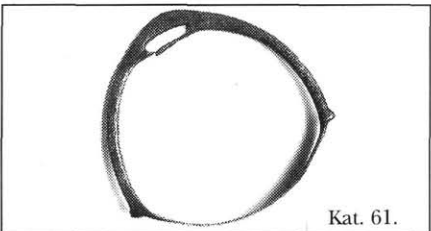
XIII. sz.

Kovácsolt vas, kivágott fülnyílással, a száruk tövébenél kisméretű szemölcsessel, kiszélesedő ívelt talpalóval.

Átm.: 14 cm, talpaló szél.: 3,3 cm

Vétel Mihályfi Jánostól

MNM. 52.557.

Kat. 61.

62. Kengyelpár

XIII. sz. II. fele

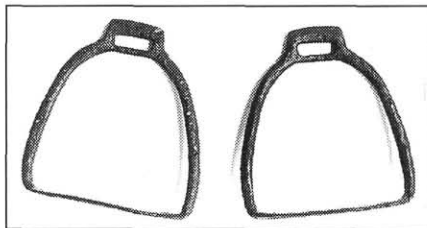
Kovácsolt vas, aranyozott, egyenes talpalóval, fülén és szárán szegecsket utánozó ezüstdrót berakással.

M.: 13,6 cm, talpaló szél.: 4,5 x 4,6 cm

Csölyospálos-Csölyospuszt (BK m.)

MNM. Ltsz.: 63.11.9-10.B. (Másolat)

Irod.: *Fodor*, 239.; *Pálóczi*, 119.

Kat. 62.

63. Szablya

XII–XIII. sz.

Kovácsolt vas, egyélű, markolat nyúlvánnyal, töredezett.

H.: 82 cm

MNM. 53.232.

64. Kard

XIV. sz.

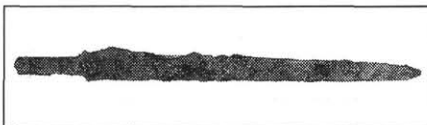
Kovácsolt vas. Egyélű, nyélnyúlványos, erősen korrodált.

H.: 78 cm

Négyzállás II., 172. sír (Jászdózsa, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 153.

Kat. 64.

65. Fokos

XIV–XV. sz.

Rezezt kovácsolt vas, ívben meghajló, oválisan átmetszett testű.

H.: 17,4 cm, lyukát: 1,8 x 2,1 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós, 480. sír (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

66. Fokos

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, ívben meghajló, négyszögletesen átmetszett testű, egyik vége felé csákány-

szerűen kiképzett, fokozatosan vékonyodó csúcsban végződő.

H.: 15,8 cm, lyukátm.: 2,2 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása
MNM. Ltsz.: 56.5.230.C.

Irod.: Méri, 1954.

67. Szekerce

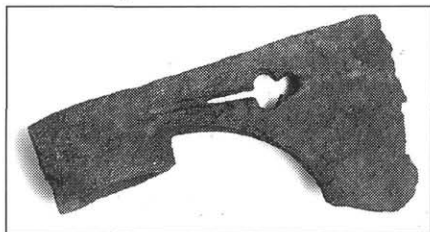
XIII. sz.

Kovácsolt vas, hosszú köpűjű, oválisan átmetszett testű, ívelt élű szakállas pengével, foka téglalap alakú. Pengéjén háromkaréjos, hegyben végződő áttörés.

H.: 21,5 cm, lyukátm.: 4,5 x 2,4 cm

Demecser (SZSZB m.); Elek Dezső ajándéka
JM. Ltsz.: 65.426.2.

Irod.: Németh, 1983. 85.

Kat. 67.

68. Szekerce

XIII. sz.

Kovácsolt vas, hosszúnyakú, széles köpűjű, oválisan átmetszett testű, enyhén ívelt élű szakállas pengével.

H.: 17,5 cm, lyukátm.: 4,2 x 4,3 cm

Demecser (SZSZB m.); Elek Dezső ajándéka
JM. Ltsz.: 65.428.1.

Irod.: Németh, 1983. 85.

69. Szekerce

XIV–XV. sz.

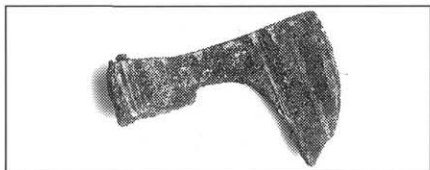
Kovácsolt vas, oválisan átmetszett testű, enyhén ívelt szakállas pengével, foka téglalap alakú, textil és fa maradványokkal.

H.: 17,5 cm, lyukátm.: 3,1 x 2,6 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós, 375. sír (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 43.; Selmeczi, 1974.

Kat. 69.

70. Szekerce

XIV–XV. sz.

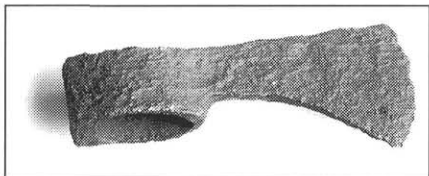
Kovácsolt vas, oválisan átmetszett testű, enyhén ívelt szakállas pengével, foka téglalap alakú.

H.: 16,5 cm, lyukátm.: 4,8 x 2,9 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós, 375. sír (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 43.; Selmeczi, 1974.

Kat. 70.

71. Páncéling

XIII. sz.

11 mm átmérőjű zárt vaskarikából áll. Összeégett.

21 x 19 cm

Demecser ? (SZSZB m.); Elek Dezső ajándéka
JM. Ltsz.: 68.258.1.

Irod.: Németh, 1983. 87.

72. Nyílhegyek

XIII. sz. II. fele

A/ Acél, páncéltörő, köszörült élekkel. Sérült.
9,1 x 3,4 cm

B/ Acél, közepén gerincelt, köszörült élekkel. Sérült.

5,6 x 1,8

C/ Kovácsolt vas, közepén gerincelt, köszörült élekkel. Sérült.

7 x 1,8

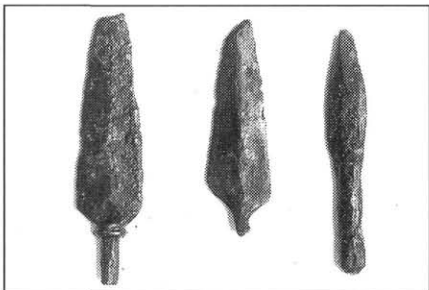
D/ Kovácsolt vas, közepén gerincelt, köszörült élekkel.

6,4 x 1,2 cm

Csólóypálos–Csólóypusztá (BK m.)

MNM. Ltsz.: 63.11.6–8.B. (Másolat)

Irod.: Fodor, 239.; Pálóczi, 119.

Kat. 72.

73. Kés

XIII–XIV. sz.

Kovácsolt vas, egyélű, nyélnyúlványos, rajta egykori bőrtokjának rozsdában konzervált maradványaival.

H.: 14,5 cm

Négyszállás II. (Jászdózsa, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 41.

74. Kés

XIV. sz.

Egyélű, ívelten hegyesedő, nyéltüskés vaspenge, rátapadt famaradványokkal.

18,8 x 2,4 x 0,2 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 192. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.16.4.

Irod.: *Hatházi*, 651-674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

75. Kés

XV–XVI. sz.

Vaspenge bronz nyéllal. Erősen korrodált.

H.: 12,2 cm

Lászlófalva (Szentkirály)–Református templom (BK m.); Pálóczi Horváth András ásatása

MNM. Ltsz.: 75.51.41.C.

Irod.: *Pálóczi*, 1976. 275-309.

76. Borotvakés

XIV. sz.

Egyélű vaspenge, hegy nélkül, lezárása egyenes, végén kis bevágással. Nyéllemezén rátapadt famaradványok és a fanyél felerősítő szegece.

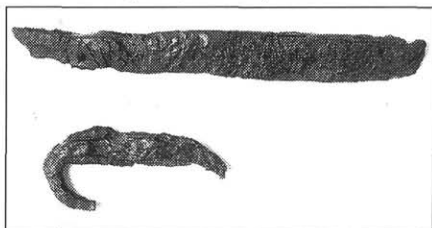
19 x 2,2 x 0,7 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 123. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.19.1.

Irod.: *Hatházi*, 671.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

Kat. 76., 85.

77. Övcsat

XIII–XIV. sz.

Kerek metszetű vasszálból formált, középpüth keresztengellyel kettéosztott, lekerekített sarkú szögletes keret. A keresztengellyel pár-

huzamos oldalai enyhén íveltek. A keresztengelyre erősített csattüskével. Erősen korrodált.

H.: 5 x 5,5 cm, szél.: 4,9 cm

Négyszállás, 177. sír (Jászdózsa, JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 41.

78. Övcsat

XIII–XIV. sz.

Kerek metszetű vasszálból formált karika, egyenes csattüskével. Erősen korrodált.

Átm.: 2,9 cm

Négyszállás, 177. sír (Jászdózsa, JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 41.

79. Övcsat

XIII–XIV. sz.

Kerek metszetű vasszálból formált karika, egyenes csattüskével. Erősen korrodált.

Átm.: 4,6 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

80. Övcsat

XIII–XIV. sz.

Vas, szögletes, négyzetes átmetszetű, egyenes csattüskével.

3,4 x 2,9 x 0,5 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 49. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.4.1.

Irod.: *Hatházi*, 651-674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

81. Övcsat

XIV. sz.

Vas, kettős-ovális karikájú kerete lemezesre kalapált, a felerősítő szegecsek számára két ponton félgömbös kiképzéssel. Csattüskéje bronz.

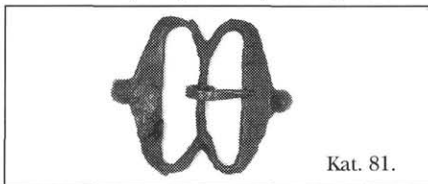
7,3 x 6,2 x 0,2 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 81. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.15.1.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

Kat. 81.

82. Övcsat

XIV. sz.

Vékony vaslemez, préselt, kör alakú, áttört, csuklós pecek maradvánnyal, rovátkolt, apró körökkel díszített.

Átm.: 3,7 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 1974.

83. Tarsoly részei

XIV. sz.

Vas tarsolyfüggesztő/-záró lánc, szemei „8”-as alakúak, közepükön azonos anyagú és méretű félszemekekkel (karikákkal) lezárva. A zárópecek egyik vége elhegyesedő levél-forma, másik felerősítő karikává kiképzett. Díszítő gyöngyök: lapított gömbtestű, barnás-lila, szürke üveggyöngyök.

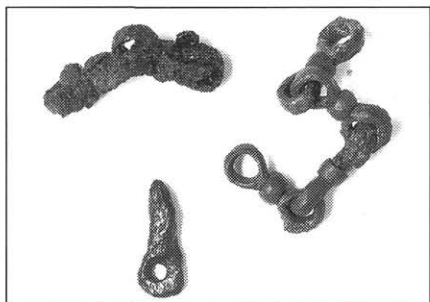
láncszem: 3x1x0,4 cm, pecek: 3x1,2x0,1 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 192. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.16.3. a-b.

Irod.: Hatházi, 672.; Hatházi, 1987. 29–65.

Kat. 83.

84. Csiholóvas

XIII–XIV. sz.

Kerek metszetű vasszálból formált, fekvő nyolcas alakú. Erősen korrodált.

8,3 x 4,1 cm

Négyzállás, 177. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 1992. 41.

85. Csiholóvas

XIV. sz.

„Tűzpatkó”, egyik vége letörött.

8,5 x 4,1 x 2 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 170. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.5.2.

Irod.: Hatházi, 671.; Hatházi, 1987. 29–65.

86. Csiholóvas

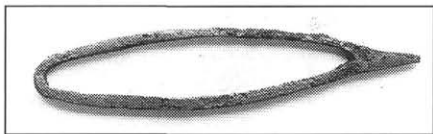
XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas. H.: 9,8 cm, szél.: 2,2 cm, v.: 5x3 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.20.197.C.

Irod.: Méri, 1954.

Kat. 86.

87. Ár, fatokban

XIV. sz.

Vas, kerek átmetszetű, markolattüskéje hurkos kiképzésű. A tok rátapadt famaradványaival.

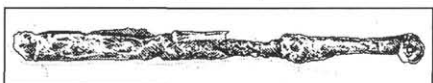
Ár h.: 13,3 cm, átm.: 0,5 cm, tok átm.: 1,4 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 65. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.10.1.

Irod.: Hatházi, 671.; Hatházi, 1987. 29–65.

Kat. 87.

88. Mérleg

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, vékony pálcikából való szárai lemez foglalatúak, közepén csuklós, hegyes mutatóval.

Szárak h.: 9,2 x 9,5 cm, foglalat h.: 4 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.5.236.C.

Irod.: Méri, 1954.

89. Kaszaüllő

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, kúpos, hegyesedő alsó részén négyszögletes átmetszetű keskeny fejrész.

H.: 10,7 cm, szél.: 4,2 cm, v.: 2 x 4,5 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.33.2.C.

Irod.: Méri, 1954.

90. Késnyél

XV–XVI. sz.

Vas pengenyúltványon fanyél, mely rézlemez és szaru borítású. Középe táján bevéselt virágmustrával díszített rezes (aranyozott) borítás, végein hasonló átmetszetű, szélesedő lemez bevéselt díszítéssel.

H.: 10 cm, szél.: 2 cm, v.: 1,5 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.22.5.C.

Irod.: Méri, 1954.

91. Ösztöke

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, rövid, két oldalról összehajtott, nem záródó köptüvel.

H.: 11,2 cm, szél.: 4 cm, köpü átm.: 2,5 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.20.200.C.

Irod.: *Méri*, 1954.**92. Lápmetsző**

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, hosszúszerű, felfelé erősen vastagodó köpűjű.

H.: 30 cm, szél.: 6,7 cm, köpü átm.: 3,6 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.23.4.C.

Irod.: *Méri*, 1954.**93. Tengelyszeg**

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, középen kiszélesedő testéből egyik oldalon vastkosabb, lekerekített szélű hegy, a másik oldalon hosszabb, vékonyabb hegy nyúlik ki.

H.: 18 cm, szél.: 2,4 cm, v.: 1,1 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.28.50.C.

Irod.: *Méri*, 1954.**94. Patkó**

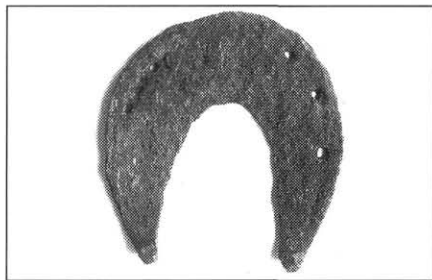
XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, lekerekített széles lemezű, ívelt belső kivágású, végén visszahajlított erős sarkú.

H.: 12 cm, szél.: 12,6 cm, v.: 0,6 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.26.33.C.

Irod.: *Méri*, 1954.

Kat. 94.

95. Rövid kasza

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, szélesedő pengéjű, rövid keskeny nyakú, erre derékszögben álló lapos makkal.

H.: 34 cm, szél.: 3,6 cm, v.: 0,6 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.27.17.C.

Irod.: *Méri*, 1954.**96. Sarló**

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, töredékes élén helyenként fogazás nyoma látszik. Töredék.

H.: 19,8 cm, szél.: 1,3 x 1,6 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.28.47.C.

Irod.: *Méri*, 1954.**97. Lakatkulcs**

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, szabálytalan hengeres fejéhez hosszégszög átmetszetű, fokozatosan hegyesedő szár csatlakozik, melynek két szélesebb oldalához alul hozzákovácsolt, felül szétálló lemez ízesül.

H.: 10,3 cm, v.: 1 cm, fej átm.: 2,2 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.26.51.C.

Irod.: *Méri*, 1954.**98. Sasszeg**

XVI–XVII. sz.

Kovácsolt vas, szögletes, hosszúka, ovális fejű, keskeny lyukú.

H.: 13,5 cm, szél.: 3,6 cm, v.: 0,9 x 1 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.26.43.C.

Irod.: *Méri*, 1954.**99. Kolompnyelv**

XV–XVI. sz.

Kovácsolt vas, szája kerek átmetszetű, egyik végén kampósan visszahajtott, másik végén körte formájú fejjé szélesedik.

H.: 10,4 cm, fej átm.: 2 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.2.112.C.

Irod.: *Méri*, 1954.

BRONZTÁRGYAK

100. Bronztükör

XII. sz. vége–XIII. sz. eleje

Kínai, öntött fehérbronz, hátoldalán a peremen belül két egymást kergető hal, vízililiom és szitakötő ábrázolása örvénylő hullámok között. A nyél letörött, vájata megtöri a széles peremet.

Átm.: 9,35 cm

Bánkút-Rózsamajor (Békés m.)

JARI. Ltsz.: 9295.

Irod.: *Fodor*, 225-228.

101. Bizánci kereszt

XIII. sz. II. fele

Bronz, öntött, a keresztszárakon plasztikus korpusz, a keresztszárak végein alul és oldalt ovális keretben egy-egy apostol ábrázolás. A kereszt felső szára letörött, melyet egy vaspánttal helyettesítettek. A vasrozda textílmарadványokat konzervált.

6,8 x 5,7 cm

Négyszállás, 161. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

102. Ereketartó mellkereszt előtagja

XIII. sz. II. fele

Bronz, öntött, felső és oldalsó szárai egyenlő nagyságúak, alsó szára hosszabb. Közepén kezeit áldásra emelő Krisztus, körülötte négy ovális medailonban egy-egy apostol ábrázolás. Feltehetően kijevi műhelyben készült.

7 x 5,3 cm

Négyszállás, 236. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 50.

103. Fejességűrű

XIII. sz. vége

Kerek keresztmetszetű, rovátkolt bronzszál korong alakú fejfel, vésett Agnus Dei ábrázolással.

Átm.: 2,1 cm, fej átm.: 1,4 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós, 1. sír (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 103-104.; *Selmeczi*, 1974.

104. Fejességűrű

XIII. sz. vége

Lemezes bronzkarika az ovális fej felé haladva kiszélesedő, a fejen átlós rovátkolt és az átlók között négy íves vésett díszítéssel.

Átm.: 2,5 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

105. Fejességűrű

XIII. sz. vége

Lemezes bronzkarika az ovális fej felé haladva kiszélesedő, a karikán ék alakú és rovátkolt vésett díszítés, a fejen rovásírásra emlékeztető vésett jelek.

Átm.: 2,4 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

106. Fejességűrű

XIV. sz.

Bronz lemezkarika oldalán rátett szegéllyel és hullámdíszrel, rombusz alakú fejfel, a rombusz négy csúcsán felpöndörödő hat vékony huzalból álló díszszel, közepén négy karommal befogott féldrágakő.

Átm.: 2,1 cm, átló h.: 1,2 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

107. Fejességűrű

XIV. sz.

Bronz lemezkarika, korong alakú fejfel, szélén 9 féldomború karom, közepén henger alakú kitüremkedés.

Átm.: 2,1 cm, fej átm.: 1 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

108. Fejességűrű

XIV. sz.

Aranyozott bronz. A kerek, lemezes fejhez a lemezes karikát utólag forrasztották. Fej vésett díszítése: egyszerű vonalkeretézésű mezőben egyenlő szárú, talpas kereszt.

Átm.: 2 cm, fej átm.: 1,4 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 192. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.16.1.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29-65.

109. Pántgyűrű

XIII. sz. II. fele

Bronz, két körbefutó kanellúrával tagolt.

Átm.: 2,1 cm, szél.: 0,5 cm

Négyszállás, 180. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

110. Korong

XIII. sz. II. fele

Bronzlemezről préselt, kerck, a korong peremén körbefutó keleti írásjellek (?), közepén nyolc szirmú virág (nap?) motívum. Erősen kopott.

Átm.: 2,6 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);
Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

111. Fülbevaló

XIII–XIV. sz.

Kerek átmetszetű bronzszálból készült ovális hurokká visszahajtott karikát, ráhúzott, pitykegombhoz hasonló préselt bronzgömb díszíti. A gömbön két lyuksor.

Átm.: 2,8 x 2,1 cm gömb átm.: 1 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

112. Díszlemez

XIV. sz.

Bronzból préselt, áttöréssel kombinált, S formájú veret, négy ponton a felerősítő lyukakkal.

2,2 x 2,2 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 64. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.9.1.

Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

113. Díszlemez

XIV. sz.

Bronzlemezről préselt, kerek. A rovátkolt peremű középmezőben gyenge kidolgozású heraldikus díszítés: az Anjouk 1329 után feltűnő címere (oromdíszes csőbőrsisak, tetején két strucc toll között a csőrében patkót tartó struccfej, a sisak alatt a döntött címerpajzs). Peremén felerősítő lyukak, töredékes.

Átm.: 3,1 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 64. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.9.4.

Irod.: *Hatházi*, 669.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

Kat. 113.

114. Díszlemez

XIV. sz.

Bronzlemezről préselt, rossz megtartású és kiviteli, szögletes. A kettős pontsor keretezésű középmezőt azonos kiviteli poncolt csigavonal tölti ki. Peremén felerősítő lyukak, töredékes.

3,4 x 2,7 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 64. sír (Fejér m.); Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.9.5.

Irod.: *Hatházi*, 651-674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

115. Buzogányfej

XII–XIII. sz.

Öntött bronz, csillag alakú, négy nagyobb és nyolc kisebb lekerekített tetejű gúla alakú tuskével.

Átm.: 5,1 cm

Kiss Ferenc gyűjteménye

MNM. Ltsz.: 57.6256.

116. Buzogányfej

XIII–XIV. sz.

Öntött bronz, csillag alakú, 12 gúla alakú csúccsal, rövid hengeres köpűvel, benne nyélrögzítő szöggel.

Átm.: 5,5 cm

MNM. Ltsz.: 1964.8415.

117. Buzogányfej

XIII–XIV. sz.

Öntött bronz, csillag alakú, 12 gúla alakú csúccsal, hosszú alsó köpűnyúlvánnyal.

Átm.: 5,4 cm

MNM. Ltsz.: 54.2248.D.942.

118. Buzogány

XIII–XIV. sz.

Öntött bronz, csillag alakú fejjel, négy nagyobb és nyolc kisebb lekerekített tetejű gúla alakú tuskével. A nyél a múlt században készült.

Átm.: 6,3 cm

1844-ben került a múzeumba.

MNM. Ltsz.: 57.6255.

Kat. 118.

119. Buzogány

XIII–XIV. sz.

Öntött bronz, csillag alakú fejjel, négy nagyobb és nyolc kisebb lekerekített tetejű gúla alakú tuskével, hosszú hengeres köpűvel. A nyél a múlt században készült.

Átm.: 6,5 cm

Kiss Ferenc ajándéka

MNM. Ltsz.: 57.7360.

Kat. 119.

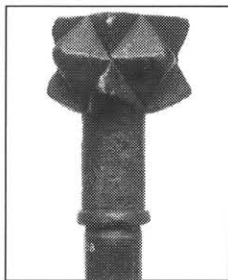
120. Buzogány

XIII–XIV. sz.

Öntött bronz, csillag alakú fejjel, négy nagyobb és nyolc kisebb gúla alakú tűskével, hosszú hengeres köpűvel. A nyél a múlt században készült.

Átm.: 9,4 cm

MNM. Ltsz.: 57.7358.

Kat. 120.

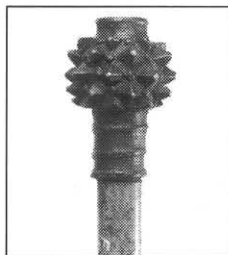
121. Buzogány

XIII–XIV. sz.

Öntött bronz, csillag alakú fejjel, kis gúla alakú tűskékkel és köztük lencsékkel borítva, fölül sima, alul gyűrűs köpűnyúlvánnyal. A nyél a múlt században készült.

Átm.: 5,6 cm

MNM. Ltsz.: 57.6303.

Kat. 121.

122. Övgarnitúra

XIII. sz. II. fele

Bronz, a szalagfonatos díszítésű szíjvég és

csattest két-két bronzlemezről összeillesztett, csatja ovális, középen lapított kis pecekkel, négy kúpalakú, nyolckaréjos és három, középen négy bordával összefogott kettős liliom alakú övveret.

Szíjvég h.: 14 cm, szél.: 1,7 cm, csattest h.: 13,4 cm, szél.: 1,7 cm, csat átm.: 2,4 cm, veretek átm.: 1,7 cm, illetve 1,5 x 1,3 cm

Szentgyörgy (Kismacs), IV/a szelvény (HB m.); M. Nepper Ibolya ásatása

DM. Ltsz.: IV. 84.6.4. és 82.88.2-4.

Irod.: M. Nepper Ibolya-Módy György: Szentgyörgy (Kismacs) Árpád-kori templomának feltárása. DMÉ. 1983-1984 (1985) 91-131.

123. Övgarnitúra

XIII. sz. vége

Bőröv részleteken bronzlemezről préselt, téglalap alakú, harántsávós díszítésű veretek és indás díszítésű csattest, valamint téglalap alakú csat.

Csat 5,3 x 2,6 cm, csattest 4,7 x 3,7 cm, veretek 4 x 1,8 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 66., 112.; Selmeczi, 1974.

124. Oroszlános övveret

XIV. sz.

Aranyozott bronzlemezről préselt, négyszög alakú, kiemelkedő pontozott peremű, lépő oroszlán ábrázolással, a felvarrást szolgáló négy lyukkal.

4,7x4,5 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós, 489. sír (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 45.; Selmeczi, 1974.

125. Kerek övcsat

XIV. sz.

Bronzlemez, csuklós csattűskével, a csatkarika rovásjelekkel díszített.

Átm.: 4,9 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós, 170. sír (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 51.; Selmeczi, 1974.

126. Kerek övcsat

XIV. sz.

Bronz, lapos öntéssel. A kerek, lemezes csattestet finoman vésett hálódíszes alapon görög körirat díszíti, melyet vonaldíszes keretezés fog közre. A csuklós csattűske egyenes.

Átm.: 3,5 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 192. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.16.8.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

Kat. 126.

127. Kerek övcsat

XIV. sz. vége

Bronzlemez, csuklós csattüskével, a csatkari-
ka Mária-monogramokkal díszített.

Átm.: 3,2 cm

Négyszállás, 323. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 61.

128. Övcsatok

XIII–XIV. sz.

Bronzlemezéből készült, mindkettő kis
középtengelyes téglalap alakú keret, egyik
keskenyebbik oldalán a csattüske részére ki-
ugró vályúval.

2 x 1,2 cm, 2,1 x 1,4 cm

Négyszállás, 177. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 41.

129. Övcsat

XIII–XIV. sz.

Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított
ovális, rovátkolt díszítésű keret, csuklós,
egyenes csattüskével, csattest maradvánnyal.

2,2 x 1,2 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

130. Övcsat

XIII–XIV. sz.

Bronz, lapos öntéssel. Kerete négyzetes, két
szemközti oldalán karéjos tagolással.

2,3 x 2 x 0,2 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 64. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.9.7.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

131. Övcsat

XIII–XIV. sz.

Bronz, lapos öntéssel, kerek, egyenes csattüskével.

Átm.: 2,6 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 66. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.11.2.

Irod.: *Hatházi*, 670.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

132. Övcsat

XIII–XIV. sz.

Bronzhuzalból hajlított, kerek, nyitott. Csattüskéje ugyanazon alanyanyagból, csuklós felerősítéssel.

Átm.: 2,1 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 149. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.26.1.

Irod.: *Hatházi*, 651-674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

133. Övcsat

XIV. sz.

Öntött, szögletes, rovátkolt bronzkeret,
középtű kereszttengellyel kettéosztott, a
kereszttengelyre erősített csuklós, ívelt csattüskével. A csattest préselt, visszahajlított bronzlemez, szélén rovátkolt díszítéssel, középen végigfutó gótikus felirattal.

Csat 3,5 x 2,4 cm, csattest 3,9 x 2,9 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

134. Övcsat

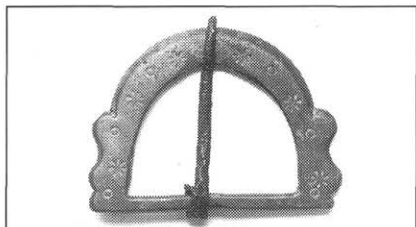
XIV. sz.

Öntött, fél ellipszis alakú, szélein hullámos bronzkeret, ívelt csattüskével. A csat peremén apró kör és rozetta díszítés.

5,8 x 7,5 cm

Ötömös-Templomhegy (Csongrád m.)

MF. Ltsz.: 53.416.1.

Kat. 134.

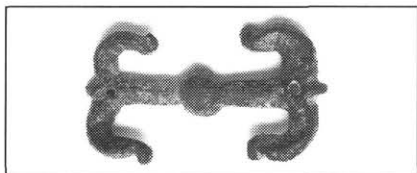
135. Veret

XIV. sz.

Bronz, öntött, kettős lilium alakú, két felvarráshoz szolgáló lyukkal.

3,2 x 1,9 cm

Kiskunmajsa (BK m.); Csík Antal ajándéka
KJM. Ltsz.: 94.2.1.

Kat. 135.

136. Tarsoly részei

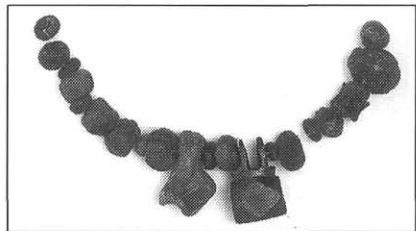
XIII–XIV. sz.

Bronzból öntött tarsolyfüggesztő/-záró, sarkain lecsapott hasáb-, illetve hordóforma, hosszanti irányban hengeresen átfúrt. Kettős lemezes füllel. Díszítő gyöngyök: lapított gömbtestű, esetenként gerezdelt lila, sárga, szürke, barna, fekete üveggyöngyök, valamint közepük felvarrt csontamulettel: róka átfúrt „ugrócsontja” (sin. astragalus), halcsigolya.

Függesztő: 2,3x2,1x1,2 cm, furat átm.: 0,6 cm
Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 140. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.23.13.a-c..

Irod.: *Hatházi*, 672.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

Kat. 136.

137. Gyűszű

XIV. sz.

Bronzlemez, apró poncolt díszítéssel.
Peremén lyuk.

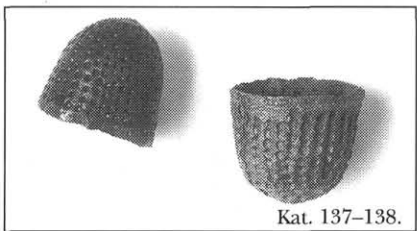
M.: 1,5 cm, átm.: 1,5 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 65. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.10.2.

Irod.: *Hatházi*, 671.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

Kat. 137–138.

138. Gyűszű

XIV. sz.

Vékonyfalú bronzlemez, apró, sűrű bepon-
tozással díszített.

M.: 1,6 cm, átm.: 1,5 cm

Négyszállás, 323. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 61.

139. Kolomp (?)

XIV. sz. vége.

Bronz, kúp alakú, lemezből hajlított, vas
nyelvel. Feltehetően gyerekjáték volt.

M.: 3,9 cm

Négyszállás, 323. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 61.

KERÁMIA

140. Pohár alakú kályhaszem

XV. sz.

Cserép, korongolt, ún. nagyobb méretű
bögrezem, vörösesbarna, szája behajló sza-
lag, kis peremmel.

M.: 18 cm, tá.: 6 cm, szá.: 14 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 25. ház
kályhája (BK m.); Pálóczi Horváth András
ásatása

MMM. C. 1. (Másolat)

Irod.: *Pálóczi*, 1976. 275-309.; *Pálóczi*, 1989.
89–106.

141. Pohár alakú kályhaszem

XV. sz.

Cserép, korongolt, ún. kisebb méretű
bögrezem, vörösesbarna, szája behajló sza-
lag, kis peremmel.

M.: 16 cm, tá.: 5,8 cm, szá.: 12 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 25. ház
kályhája (BK m.); Pálóczi Horváth András
ásatása

MMM. C. 2. (Másolat)

Irod.: *Pálóczi*, 1976. 275-309.; *Pálóczi*, 1989.
89–106.

142. Tányérka alakú kályhaszem

XV. sz.

Cserép, korongolt, vörösesbarna, szája beha-
jló, kis peremmel.

M.: 4,5 cm, tá.: 12,2 cm, szá.: 14 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 25. ház
kályhája (BK m.); Pálóczi Horváth András
ásatása

MMM. C. 3. (Másolat)

Irod.: Pálóczi, 1976. 275-309.; Pálóczi, 1989. 89-106.

143. Háromszög szájú bögreszem

XV. sz.

Cserép, korongolt, vörösesbarna, szája mélyen behajló, kis peremmel.

M.: 18 cm, tá.: 6 cm, szá.: 14 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 25. ház kályhája (BK m.); Pálóczi Horváth András ásatása

MMM. C. 4. (Másolat)

Irod.: Pálóczi, 1976. 275-309.; Pálóczi, 1989. 89-106.

144. Négykaréjos szájú bögreszem

XV. sz.

Cserép, korongolt, vörösesbarna, a karéjok a peremtől 2,5 cm-re kezdődnek, a karéjok összeillesztését ujjbecsípéssel alakították ki.

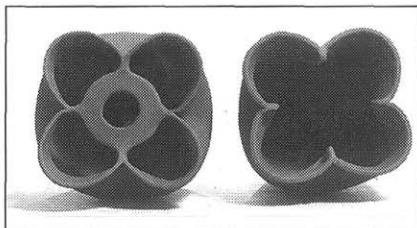
M.: 18 cm, tá.: 5,8 cm, szá.: 14 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 25. ház kályhája (BK m.); Pálóczi

Horváth András ásatása

MMM. C. 5. (Másolat)

Irod.: Pálóczi, 1976. 275-309.; Pálóczi, 1989. 89-106.

Kat. 144-145.

145. Négykaréjos szájú bögreszem

XV. sz.

Cserép, korongolt, vörösesbarna, száján közepén lyukas korong.

M.: 18 cm, tá.: 5,8 cm, szá.: 14 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 25. ház kályhája (BK m.); Pálóczi Horváth András ásatása

MMM. C. 6. (Másolat)

Irod.: Pálóczi, 1976. 275-309.; Pálóczi, 1989. 89-106.

146. Hagyma alakú kályhaszem

XV. sz.

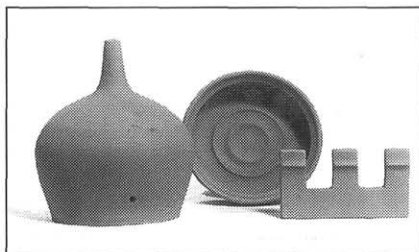
Cserép, korongolt, vörösesbarna, száján közepén lyukas korong.

M.: 15 cm, tá.: 14 cm, csúcs átm.: 1 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 25. ház kályhája (BK m.); Pálóczi Horváth András ásatása

MMM. C. 7. (Másolat)

Irod.: Pálóczi, 1976. 275-309.; Pálóczi, 1989. 89-106.

Kat. 146., 142., 147.

147. Pártázat

XV. sz.

Cserép, vörösesbarna, bástyafokot utánzó kályha szegélydísz, háromtagú pártázattal, tetjükön vízszintesen enyhén kiemelkedő vonalsor.

M.: 6,7 cm, szél.: 12,5 cm, v.: 1 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 4/a ház kályhája (BK m.); Pálóczi Horváth András ásatása

MMM. C. 8. (Másolat)

Irod.: Pálóczi, 1976. 275-309.; Pálóczi, 1989. 89-106.; Pálóczi, 1990. 69-94.

148. Oromcsempe

XV-XVI. sz.

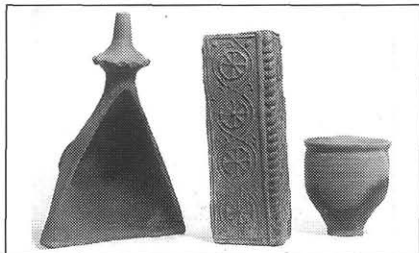
Cserép, korongolt, világosbarna színű, háromszögletű, tál alakú. Egyik sarkán hengeres átmetsetű, alsó harmadán csipkézett, kiszélesedő oromdíszszel. A csipkézett fölött befűrés. Kiegészített.

M.: 27,5 cm (kiegészítés), szél.: 22,4 cm, mélység 8,8 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.26.167.C.

Irod.: Méri, 1954.

Kat. 148-149., 151.

149. Sarokcsempe

XV–XVI. sz.

Cserép, kézzel formázott, világosbarna színű, sarkán csavart kötélminta, két lapján vastag domború pálcakeretben rozetta és indadísz. Kiegészített.

H.: 28,8 cm, szél.: 12,2 cm, v.: 1,2 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.20.401.C.

Irod.: Méri, 1954.

150. Tál alakú kemenceszem

XV–XVI. sz.

Cserép, korongolt, világosbarna színű, kívül enyhe hornyolással tagolt. Kihajló oldalú, peremeinek széle lekerekített, fenekét belül hullámos, éles borda övezi.

M.: 3,5 cm, tá.: 10,6 cm, szá.: 13,7 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.28.43.C.

Irod.: Méri, 1954.

151. Bögre alakú kemenceszem

XV–XVI. sz.

Cserép, korongolt, világosbarna színű, kihajló, vastag peremének széle legömbölyített. Belül, széles, sekély hornyolás és borda tagolja. Fenekének széle kissé kitüremkedett.

M.: 13,2 cm, tá.: 4,9 cm, szá.: 11,8 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.26.85.C.

Irod.: Méri, 1954.

152. Füles fazék

XV–XVI. sz.

Cserép, korongolt, vörösesbarna színű, külsején sekély hornyolás és vékony borda. Alacsony, széles szájú forma, kihajló vastag peremének széle legömbölyített.

M.: 20,5 cm, tá.: 10,5 cm, szá.: 17 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.20.421.C.

Irod.: Méri, 1954.

153. Füles fazék

XVI–XVII. sz.

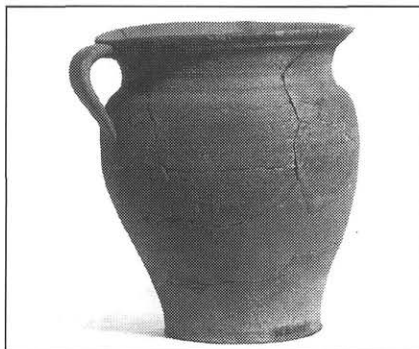
Cserép, korongolt, szürkésbarna színű, keskeny hornyolás és vékony borda tagolja. Széles szájú, kihajló vastag peremének széle legömbölyített. Fenekének széle egyenetlenül kissé kitüremkedik. Kiegészített.

M.: 24,3 cm, tá.: 10 cm, szá.: 17,2 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.21.35.C.

Irod.: Méri, 1954.

Kat. 152.

154. Fazék

XV–XVI. sz.

Cserép, korongolt, szürke színű, barna foltokkal, kihajló peremét kívül keskeny hornyolás és vékony borda tagolja. Széles szájú, erősen szűkülő hasú, fenekének széle kissé kitüremkedett.

M.: 11 cm, tá.: 6,9 cm, szá.: 12 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.20.3.C.

Irod.: Méri, 1954.

155. Fazék

XV–XVI. sz.

Cserép, korongolt, sárgás, barnás színű, vállán három, párhuzamosan bekarcolt barázda. Testes formájú, széles, laposan kiálló peremét belül sekély, széles hornyolat tagolja.

M.: 27,4 cm, tá.: 10,2 cm, szá.: 17 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.1.3.C.

Irod.: Méri, 1954.

156. Fazék

XVI. sz.

Cserép, korongolt, barnásszürke színű, koromfoltokkal, vállát sűrű, keskeny bekarcolás díszíti. Kiszélesedő testű, magas nyakú, kihajló, széles hornyolattal tagolt peremű. Kiegészített.

M.: 28 cm, tá.: 10,6 cm, szá.: 20,5 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 58.145.C.

Irod.: Méri, 1954.

157. Fazék

XVI–XVII. sz.

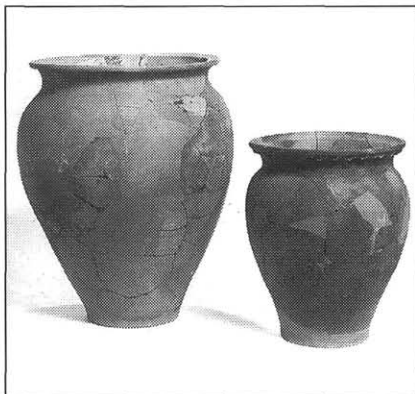
Cserép, korongolt, világosbarna színű, benyomkodással hullámosra tagolt vékony borda díszítésű. Széles szájú, karsú forma, kihajló vastag peremének széle legömbölyített. Kiegészített.

M.: 26,5 cm, tá.: 11,2 cm, szá.: 20 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.21.34.C.

Irod.: Méri, 1954.

Kat. 157–158.

158. Fazék

XVI–XVII. sz.

Cserép, korongolt, világosbarna színű, ívelt nyakú, vállán párhuzamos keskeny barázdák. Kihajló, vastag peremének széle lekerekített, belül széles, sekély hornyolás és vastag lapos borda tagolja.

M.: 36,8 cm, tá.: 12,7 cm, szá.: 25,3 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.5.201.C.

Irod.: Méri, 1954.

159. Füles korsó

XVI. sz.

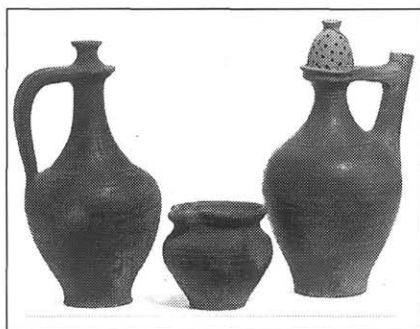
Cserép, korongolt, sötétszürke színű, hosszú, tölcseres nyakát a kihajló hornyolt perem alatt erősen kiugró kettőzött borda gyűrűszerűen tagolja. Ebből kiindulva lekerekített szélű, ívelt szalagfűl köti össze a domború hassal.

M.: 26,3 cm, tá.: 6,7 cm, szá.: 3 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 55.901.178.C.

Irod.: Méri, 1954.

Kat. 159., 163., 160.

160. Korsó

XVI. sz.

Cserép, korongolt, világosszürke, világosbarna színű, nyakának felső részén hármaskarikás vonal. Testén vízszintes, nyakán függőleges irányú simításokkal fényesített. Szája féltőjás alakban zárt, szűrő, négylyukú kiöntőcsöves. A váll és a nyak találkozásánál körülfutó, enyhén domborodó keskeny tagozat.

M.: 24 cm, tá.: 7,3 cm, szá.: 2,1 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 55.901.204.C.

Irod.: Méri, 1954.

161. Füles kancsó

XVI–XVII. sz.

Cserép, korongolt, világosbarna, szürke színű. Magas, karsú forma, lekerekített szélű peremének belső oldalán széles hornyolat. Tölcseresen kihajló szára elől félkörös kiöntő formált, a nyakon a fül csatlakozása. Fenekének külső széle kissé kiszélesedik.

M.: 24 cm, tá.: 8,2 cm, szá.: 8,2 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 55.901.276.C.

Irod.: Méri, 1954.

162. Csupor

XV–XVI. sz.

Cserép, korongolt, szürkésbarna színű, vállán hat körbefutó bekarcolt vonal. Széles szájú, gyengén öblösödő testű, legömbölyített pereme alatt széles hornyolás, mely töréssel kapcsolódik az enyhén ívelt nyakhoz.

M.: 15,5 cm, tá.: 6,3 cm, szá.: 11,5 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 55.901.212.C.

Irod.: Méri, 1954.

Kat. 166., 162., 150.

163. Kiöntős bögre

XV–XVI. sz.

Cserép, korongolt, barnásszürke színű, testét négy hornyolás övezi. Kissé kihajló, gömbölyű peremmel záródó száját két oldalról összenyomva kiöntővé képezték ki. Zömök, öblös testű.

M.: 10 cm, tá.: 5,4 cm, szá.: 10,2 x 9,9 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.23.3.C.

Irod.: Méri, 1954.

164. Fazék

XV. sz.

Cserép, korongolt, sárgásfehér, kívül szürkésbarna elszíneződéssel, sűrű, párhuzamos hornyolással díszített. Peremrésze hiányzik.

M.: 25 cm, tá.: 9,8 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 4/a ház kemencéje (BK m.);

Pálóczi Horváth András ásatása

MMM. 93.2.7.K.

Irod.: Pálóczi, 1976. 275–309.; Pálóczi, 1990. 69–94.

165. Fedő

XV. sz.

Cserép, korongolt, vörösesbarna, széles peremű, korongszerű gombbal.

M.: 8 cm, átm.: 17,8 cm

Szentkirály-Felsőszentkirálypuszta, 17. gödör (BK m.); Pálóczi Horváth András ásatása

MMM. Ltsz.: 93.6.1.

Irod.: Pálóczi, 1976. 275–309.; Pálóczi, 1989. 89–106.; Pálóczi, 1990. 69–94.

166. Fedő

XVI–XVII. sz.

Cserép, korongolt, szürke színű, belső oldalát hornyolat és borda tagolja. Gombja laposan levágott, kissé tagoltan kiképzett. Teste kúposan halad a kissé kihajló, legömbölyített peremhez. Kiegészített.

M.: 6,5 cm, átm.: 12,2 cm, gomb átm.: 3 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.28.13.C.

Irod.: Méri, 1954.

167. Fedő

XVI–XVII. sz.

Cserép, korongolt, világosbarna színű, belül széles, sekély hornyolás és vékony borda tagolja. Éles gombú, rövid nyakú, vastag peremének széle legömbölyített.

M.: 6,3 cm, átm.: 16,3 cm, gomb átm.: 3,7 x 3,9 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.20.277.C.

Irod.: Méri, 1954.

CSONTTÁRGYAK

168. Nyaklánc

XIII. sz. vége

Csont, kagyló, üvegpaszta gyöngysor: 38 db sárga és 20 db zöld kis, kerek és hordó alakú, 6 db nagyméretű sárga pasztagyöngy, 20 db nagyméretű barna csontgyöngy, 2 db kauri kagyló és 1 db átfűrt állatsont.

Pasztagyöngyök átm.: 0,4–0,5 cm, nagyméretű gyöngyök átm.: 0,6–1,1 cm, kagyló átm.: 1,5 x 1,7 cm, állatsont átm.: 1,7 cm

Négyszállás, 337. sír (Jászdózsa, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása.

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: Selmeczi, 1992. 63.

169. Amulett

XIII–XIV. sz.

Lapított gömbtestű üveg- és egy nagyméretű mészgyöngy mellé nyakba fűzött farkasagyar.

H: 5,7 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 48. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 91.2.1.

Irod.: Hatházi, 672.; Hatházi, 1987. 29–65.

170. Amulett

XIV. sz.

Sértésken nyakba fűzött agyara, gyökérmél átfűrt. 11 x 1,8 x 1,4 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 180. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.10.4.

Irod.: Hatházi, 672.; Hatházi, 1987. 29–65.

171. Amulett

XIV. sz.

Farkas nyakba fűzött agyara, gyökérmél átfűrt.

5,1 x 1,4 x 0,8 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 180. sír (Fejér m.);
Hatházi Gábor ásatása
IKM. Ltsz.: 92.10.5.
Irod.: *Hatházi*, 672.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

172. Csontöv

XV. sz.

Csont, faragott, csatból és szíjvégből, valamint 4 négyzet alakú, rovátkolt szélű, 5 lyukkal díszített; két kör alakú, közepén átfúrt, koncentrikus körökkel díszített lyukvédő; és 8 gomb alakú övveret. A veretekben a rögzítésre szolgáló sodrott drótmadaradványok.

Csat 6 x 4,5 x 3 cm, szíjvég 6 x 2,3 x 1,8 cm, négyzet alakú veret 2,5 x 2,5 cm, lyukvédő átm.: 1,8 cm, gomb alakú veret átm.: 1 cm
Négyszállás II. (Jászdózsza, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása
DJM. Ltsz.: nélkül

173. Tűtartók

XIII–XV. sz.

Madárcsont, csiszolt, hengeres alakú, két végén nyitott.

H.: 5 x 5,5 cm, átm.: 0,7 x 0,8 cm

Négyszállás, 179. sír (Jászdózsza, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

174. Korcsolya

XV–XVI. sz.

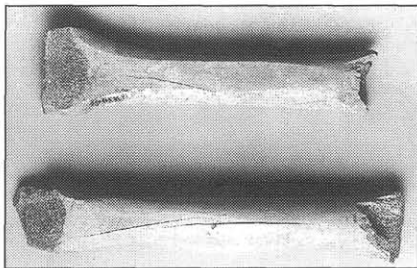
Marha vagy ló lábszárcsontból készített, két végén laposra faragott, alja egyenesre koptatott. Töredezett.

H.: 26,5 cm, szél.: 4 x 7 cm, v.: 2,5 x 3 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.20.313.C.

Irod.: *Méri*, 1954.

Kat. 174–175.

175. Korcsolya

XVI–XVII. sz.

Marha lábszárcsont, két vége alul ferdén levágott, alsó lapja simára koptatott.

H.: 31 cm, szél.: 6 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.5.249.C.

Irod.: *Méri*, 1954.

176. Ár

XVI. sz.

Ló szárcapocs csontjából készítve, az ízületi részen lefaragva, csiszolva.

13,6 x 2,8

Lászlófalva (Szentkirály)-Templom-dűlő (BK m.); Pálóczi Horváth András ásatása

MNM. Ltsz.: 75.26.9.C.

Irod.: *Pálóczi*, 1976. 275–309.

177. Ár

XVI–XVII. sz.

Csont, vékony, faragott és csiszolt.

H.: 12 cm, szél.: 2,2 cm, v.: 1,2 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.26.3.C.

Irod.: *Méri*, 1954.

TEXTÍLIÁK

178. Kun süveg

XVI. sz.

Nemez, felhajtott peremű, benyomott tetejű, karimája felülről lefelé ferdén bemetszett, az így lefittyenő rész a „csákó”.

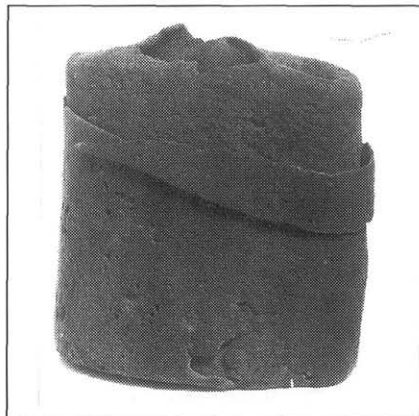
M.: 23 cm, szél.: 29 cm

Karcag–Orgondaszentmiklós (JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

Kat. 178.

179. Gallér

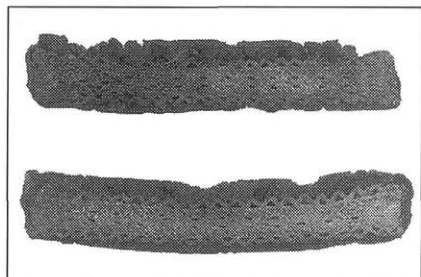
XVI. sz.

Hernyóselyem, aranyszállal hímzett.

13,5 x 2,6 cm és 12,6 x 2,6 cm

Karcag-Orgondaszentmiklós, 337. sír (JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1974.

Kat. 179.

EGYÉB ANYAGÚ TÁRGYAK

180. Kőszőrűkő

XV. sz.

Kő, világosbarna színű, sérült.

H.: 20,2 cm, szél.: 9 cm, v.: 9,8 cm

Túrkeve-Móric (JNSZ m.); Méri István ásatása

MNM. Ltsz.: 56.20.93.C.

Irod.: *Méri*, 1954.**181. Kovakövek**

Egy XIII–XIV. századi jász férfi sírjában talált, tűzcsiholáshoz használatos eszközök.

H.: 2,5 cm és 2,6 cm

Négyszállás, 177. sír (Jászdózsza, JNSZ m.);

Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 41.**182. Kovakő**

szürkés-sárga 1,6 x 1,6 x 0,5 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 191. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.15.1.

Irod.: *Hatházi*, 651-674.; *Hatházi*, 1987. 29–65.**183. Tűtartó**

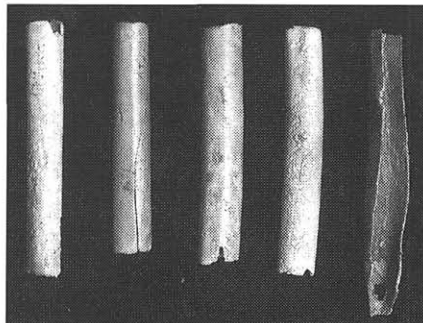
XIII–XV. sz.

Rézlemez, „U” alakban hajlított, keskenyedő végén átlukasztott.

H.: 6,2 cm

Négyszállás, 179. sír (Jászdózsza, JNSZ m.); Selmeczi László ásatása

DJM. Ltsz.: nélkül

Irod.: *Selmeczi*, 1992. 42.

Kat. 173., 183.

184. Tűtartó

XIV. sz.

Ólom, hengeres, felső vége három bordával tagolt. Törött.

11,3 x 0,8 cm

Perkáta-Kőhalmi-dűlő, 192. sír (Fejér m.);

Hatházi Gábor ásatása

IKM. Ltsz.: 92.16.5.

Irod.: *Hatházi*, 671.; *Hatházi*, 1987. 29–65.

ILLUSZTRÁCIÓK

185. Ruhaveret

X. sz.

Bronz, áttört, stilizált madárbrázolással. Alsó-Volga-vidék (Független Államok Közösége)

Irod.: *Pálóczi*, 17.**186. Csüngő**

X. sz.

Bronz, öntött, életfa ábrázolással, az ókori Histria II. fürdőépületének romjai közé temetett besenyő női sírből.

H.: 8,4 cm

Histria (Románia)

Irod.: *Pálóczi*, 17.**187. Kun nő szobra**

XI. sz.

Homokkő. A kun női viselet jellemző tartozéka a fejfedő, a kettős karperec, a felkaron és az alsó szegélyén díszített kaftán.

M.: 190 cm

Szkotovatoje (Független Államok Közösége)

Moszkvai Történelmi Múzeum

Irod.: *Pálóczi*, 36., 113.

188. Kun férfi szobra

XI. sz.

Homokkő. Az ábrázolás a kaftán fölött viselt, a vállon felcsatolt bőrvértet érzékeltet, melyet a mellén fémlemezzel erősítettek meg.

M.: 203 cm

Sztupki (Független Államok Közössége)

Moszkvai Történeti Múzeum

Irod.: *Pálóczi*, 37., 113.

189. Kun férfi rekonstrukciós rajza

XI. sz.

Könyvomas rajz egy kun szoborról. Kezében csészét tartó férfialak sisak, kaftán, tegez, fésű, szablya, íjtartó és korbács ábrázolásával.

Csernyovka (Független Államok Közössége);

Jerney János gyűjtése

Irod.: MK. 97.; *Pálóczi*, 118.

190. Tinódpusztai besenyő sírmellékletek

XII. sz.

Kovácsolt vas szablyák, oldalpálcás, szegecsket utánzó ezüstberakásos zablá és kengyel.

Sárbogárd-Tinódpusztá (Fejér m.)

MNM. Ltsz.: 46/1877.2=97/1950.3.,

65/1878. = FN 52.40.

Irod.: *Pálóczi*, 118.

191. A kigyópusztai csat

XIII. sz. II. fele

Arany, öntött csatkarika, a csatlemezen vésett, niellős díszítés, lovagi harci jelenet ábrázolásával.

Kiskunmajsa-Kigyópusztá (BK m.)

Irod.: MNM. Ltsz.: 61.64.1.C.; Fotó: MK. 83.

192. A felsőszentkirályi öv veretei

XIII–XIV. sz.

Aranyozott ezüstlemezekből domborított pajzs alakú veretek, vésett címerképekkel és ún. kettős félhold alakú öntött övdíszekkel.

Szentkirály-Felsőszentkirálypusztá (BK m.)

KJM. Ltsz.: 55.41.626–627. (Letét az MNM-ben) Fotó: MMM. Fotótár.

Irod.: *Pálóczi*, 120.

193. Jelenetek a Szent László-legendából

1332 körül

A kerlési csata. A kunok pitykéssel vagy gyöngyökkel díszítet csúcsos nemezsüvegben, oldalt záródó kaftánban, csillag alakú buzogánnyal.

Irod.: Magyar Anjou Legendárium. Budapest, 1975. 135.

194. Keleti ruhás előkelők Nagy Lajos király balján

1360-as évek

Az alakok között feltehetően a besenyők, a kunok és a jászok előkelőit sejtethetjük.

A kiállításon bemutatott temperakép az MNM tulajdona. Restaurálta: Petrovszki Zoltán.

Irod.: OSZK. KK. I.; *Pálóczi*, 122.

195. Idegen népek bejövetele

1360-as évek

A Magyarországra beköltöző idegen népek egy részét a kun viselethez hasonló öltözetben ábrázolta a művész.

Irod.: OSZK. KK. 32.; *Pálóczi*, 122.

196. Szent László és a leányrabló kun harca

1360-as évek

A királlyal küzdő kun felhajtott szélű vörös nemezsüveget és hosszú zöld kaftánt visel, arca, bajusza és hajviselete is keleties. A háttérben a magyar sereg – élükön könnyűlovas fíjászokkal – székelyek és besenyők! – üldözi a csúcsos nemezsüveget, illetve prémes kucsmát viselő kunokat.

Irod.: OSZK. KK. 72.; *Pálóczi*, 122.

197. „Tatár” harcosok kun viseletben

1360-as évek

A tatárok bejövetele, a Képes Krónika egyik miniatúráján.

Irod.: OSZK. KK. I. 125.; *Pálóczi*, 45.

198. „Tatárok” kun viseletben

1360-as évek

Az 1285. évi tatár támadás ábrázolása. A tatárok kun viseletben, a jobboldali elől álló alak visszacsapó íjjal lő, a baloldali hátsó alak orosz típusú, gerezdes sisakot visel láncpáncél nyak- és tarkóvédővel. A „tatárok” csoportjában lévő nők ugyanazt a viseletet hordják, mint a Kat. 195. képen.

Irod.: OSZK. KK. 128.; *Pálóczi*, 122.

199. IV. (Kun) László király és kun gyilkosai

1360-as évek

A megölt király és gyilkosai kun viseletben.

Irod.: OSZK. KK. 129.; *Pálóczi*, 122.

200. Hátrafelé nyilazó kun

XIV. sz. utolsó negyede

Falkép, kun harcos nemezsüvegben, tarkóvédővel, oldalt záródó kaftánban, reflexíjjal, övére függesztett fedeles, faragott csontlemez rátétdíszű, hatágú gótikus csattal záródó tegezszel a Szent László-legendá „Üldözés”-

jelenetéből. Az íjat és a tegezt a Gyulai Íjászklub tagjai készítették.

Kakaslovníc (Grosslomnitz, Vel'ká Lomnica, Szlovák Köztársaság)

Irod.: MM. I. 208., 4. kép; Pálóczi, 64.

201. Hátrafelé nyilazó kun

1400 körül

Kun harcos csúcsos nemezsüvegben, páncélozott tarkóvédővel, hímzett szegélyű, oldalt záródó hosszú kaftánban, reflexíjjal, övére függesztett fedeles tegezzel a Szent László-legenda „Üldözés” jelenetéből.

Szepesmindszent (Biátfalva, Betendorf, Bijacovce, Szlovák Köztársaság)

Irod.: MM. I. 599.; Pálóczi, 75.

202. Kun harcos lova

XV. sz. eleje

Kantár ábrázolása, melynek szíjait apró kerek veretekkel vagy szegecsekkel díszítették, kereszteződési pontjait pedig nagy, kerek veretek takarják. A Szent László-legenda „Üldözés” jelenetéből.

Karaszko (Kraskovó, Szlovák Köztársaság)

Irod.: MM. I. 79.; Pálóczi, 79.

203. Kun harcos

1419

Falkép, kun harcos készenléti íjtartóval a Szent László-legenda „Bírkózás”-jelenetéből. Az íjtartót a Gyulai Íjászklub tagjai készítették.

Székeltyderzs (Dirjui, Románia)

Irod.: Radocsay, 216-217.; Pálóczi, 62.

204. Szentkirály késő középkori kun falu beltelének részlete

XV. sz.

Szentkirály, 4a. ház és a hozzá csatlakozó karámfal-alapozások. Az egymást átvágó árkok egy-egy külön periódust jelentenek. A négy helyiséges, ágasfás-szelemenés tetőszerkezetű, zárt tüzelőteres lakóház mögött az udvar egy részét később az állatok számára elkerítették. A karámfalak több-

ször megújított, rövid életű építményeket jelentenek.

Szentkirály (BK m.), Pálóczi Horváth András ásatása

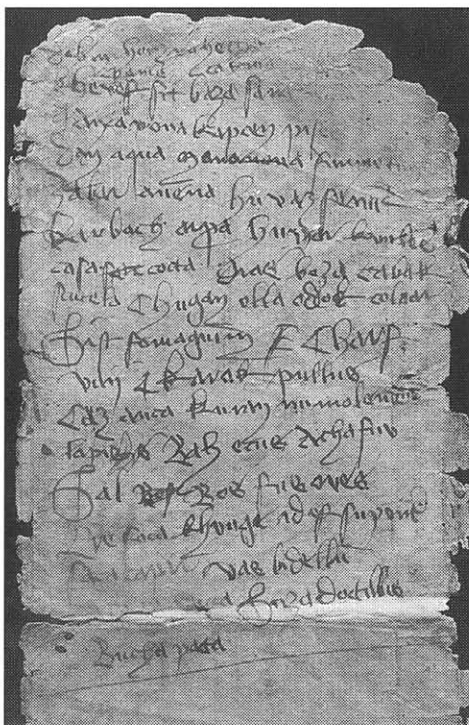
Irod.: Pálóczi, 102., 117.

205. Jász szójegyzék

1422. január 13. után

Garai Miklós nádor Fejér megyei birtokügyben ítélezik. Az ítéletlevél hátlapjára valószínűleg egykorú jász szójegyzéket írnak. (A Magyarországra települt jászok nyelvének legkorábbi írott emléke.)

Irod.: Györffy, 316-318.

Kat. 205.

A JÁSZ SZÓJEGYZÉK FELOLDÁSA

Daban horz nahechae^a 'Jó napot, gazda'

so(m)seed^b = szomszéd

khevef panis 'kenyér'

fit carnis 'hús'

baza brodiu(m) 'leves'

sana uui(n)u(m) 'bor'

jaiza (v)oua^c 'tojás'

kapcen pises^d 'borsók'

dan aqua 'víz'

man(anou)a^e frume(n)um 'gabona'

zabar auena 'zab'

huvaz fenu(m) 'széna'

karbac arpa = árpa

huvar kvules = köles

casa (fott^f ?= főtt) cocta 'főtt'

oras boza = 'boza (erjesztett árpalé)'

tabak scutela 'tál'

chugon olla 'üst'

odok color (:coclear) 'kanál'

gist fomagi(n)um (:formagium) 'sajt, túró'

^acharf vay = vaj

^bkarak pullus 'tyúk'

caz auca 'liba'

kuray nu moledin(i?) 'malomkő'

bah ecus 'ló'

acha fuw = fű (rég magyar nyelven: 'vadkacsa')

gal^k bos 'ökör'

fus oves 'juh'

eve foca (?) khvuge id est supondere 'annyi, mint

hág(at)ni'

saca capar^m 'kecske'

vas bidellumⁿ 'borjú'

docega vacca 'tehén'

guza doctillus 'tésztaféle'

bucha pacta 'tészta'

^a Az *ae* úgy jött létre, hogy az eredetileg *e* szóvégi betű elé egy *a* betűt szűrt a másoló

^b utólag más színű tintával a *nahechae* mellé írva

^c *oua* előtt *v* betűt áthúzva

^d A *pisus* vulgáris latin többesnek tartom

^e *anou* utólag áthúzva

^f *fött* utólag áthúzva

^g *E* áthúzva

^h *C* áthúzva

ⁱ *lapis* után *s* áthúzva

^k *Bes* áthúzva

^l Helyesen *ovis*

^m Helyesen *capra*

ⁿ Helyesen *vitellum*

206. Kun Miatyánk

XVI–XVIII. sz.

Irod.: Mándoky, 117–125.

Bezén atamîs kim sin kökte 'Mi atyánk, ki vagy a mennyekben'

sentlesin senin atin 'szenteltessék meg a Te neved'

dűsün sen künlün 'legyen meg a Te akaratod'

neşigin jerde alay kökte 'mint a Földön, úgy az Égben is'

Bezen ötmegimizni bizge büsbütün kunde 'a mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma'

ilt bezén münimizni 'és bocsásd meg a mi bűneinket'

nise bizge jermezbezge utrogergenge 'miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek'

iltme bizni ol gyamanga 'ne vígy minket a gonoszhoz'

kutkor bezne gyamanna 'szabadíts meg minket a gonosztól'

sen barsinbo küşli bo şin iygi tengri 'mert Tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség mindörökkön'

amen 'ámen'

Itt köszönöm meg a szakértők és kollégáim segítségét a katalógus összeállításához.

Havassy Péter

KRONOLÓGIA

854 körül

Kiűt az első háború a besenyők és a magyarok közt (Czegléd Károly feltevése). A harcoló feleket a források még kangar, illetve szávertű ászfalú (vő: szavír) néven említik. Egy magyar néptörzsdék az összezsúrlás során a Kaukázus déli oldalára, Perzsia határvidékére költözik.

889

Regino prűmi (lotaringiai) apát 908-ban befejezett Világkrónikája szerint a besenyők a magyarokat kiűzik Szkítiából. (Györffy György e följegyzést 895-re, a honfoglalást bevezető harcokra vonatkoztatja: Czegléd Károly szerint ekkor volt a második besenyő-magyar háború, amely után a magyarok a Levédiától nyugatra fekvő Etelközbe, a Dnyeper és a Dnyeszter vidékére menekültek.)

893

Ismail ibn-Ahmed középp-ázsiai szamanida uralkodó hadjáratban legyőzi a tőlé északra lakó úz (oguz vagy „tork”) népet.

894 körül

Az úzok a kazárokkal szövetségbe lépnek a Volgától keletre lakó besenyőket, akik átkelve a folyón megjelennek a magyarok szomszédságában.

895 tavasza

Árpád a magyar főcsereggel átkel a Vereckei-hágón, s megkezd a honfoglalást. – A szövetségre lépett bolgárok és besenyők megtámadják az Etelközben maradt magyarokat és vereséget mérnek rájuk. Az életben maradottak a Keleti-Kárpátok szorosain és hágóin át Erdélybe menekülnek.

895–900

A magyar szállásterület a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig terjed: itt keresi fel Gábrriel bizánci követ a magyar vezéreket azzal a kívánsággal, hogy úzzék ki a besenyőket Etelközből, és költözzenek oda vissza, amit a magyarok elutasítanak.

915

A besenyők első betörése orosz földre.

917

A magyarok a besenyőkkel együtt vettek részt a Balkánon a bizánciak elleni kalandozó hadjáratokban.

922

Ibn Fadlán arab utazó az Urál folyótól keletre, az úzok között, egy besenyő törzssel találkozik.

934

április A besenyőkkel szövetségbe lépő magyarok a Bizánci Birodalom területére törnek, de az ellenük küldött bizánci csereggel nem ütköznek meg, hanem váltságdíj ellenében visszaadják a foglyokat, s évi adó fejében kilenc évre békét kötnek.

X. század közepe

Talmács törzsbeliék őrzik a Déli-Kárpátokban a Vöröstoronyi-szoros bejáratát, az ettől nyugatra emelkedő hegységet Besenyők erdejének nevezik.

955 után

Tonuzoba besenyő vezér – valószínűleg Taksony fejedelem uralkodása idején (955–970) – Magyarországra költözik.

970

Szvjatoszlav Igorjevics kijevi fejedelem magyar, bolgár és besenyő segítségével Bizáncra támad, de Arkadiopolisz (Lüle Burgasz) mellett vereséget szenved. Ezzel a magyar kalandozásoknak vége szakad.

972

A besenyők a Dnyepernél megölik Szvjatoszlávot.

986 körül

A kitajok meghódítják a Pekingtől északnyugatra fekvő vidéket, ez okozza a kunok elvándorlását.

1012 körül

Az egyesült kun és sari törzsek a dzsungáriai kapun át a türkmén sztyeppékre érnek.

1015–1017

A besenyők betörnek Erdélybe, István király gyulafehérvári seregvezére visszaűzi őket.

1017 körül

Szent István Nagylegendája őrizte meg az emlékét az Erdély elleni nagy besenyő támadásnak, melyre a király idejében felkészült.

1020 körül

Kun-sari-kipszak törzsszövetség Nyugat-Szibériában.

1027

A besenyők a Dunán átkelve Parizstrionba törnek.

1036

Kijevet besenyők ostromolják.

1048–1049

Két besenyő törzsfő, Tirek és Kegen között harc folyt a törzsszövetség fölötti uralomért. 1048-ban Belcser fia, Kegen két lázadó törzs (Belermanisz, Pagumanisz) élén bizánci területre menekült és felvette a kereszténységet, népét a birodalom dunai határainál telepítették le határőrként. Az őket üldöző Tirek kénytelen volt letenni a fegyvert a bizánci császár előtt, mivel járvány lépett fel seregében, így maradék besenyőivel szintén a Bizánci Birodalomban telepítették le.

1051

A németek ellen vonuló királyi seregben magyarok és besenyők együtt harcoltak a nomád hadviselés szabályai szerint.

1054

A Fekete-tengertől északra elterülő füves pusztaságon ez évben jelentek meg először a kun lovas csapatok az úzok nyomában.

1055

Az úzokat üldöző kunok előőrsei a Dnyepernél.

1059

Az úzok elől nyugat felé vonuló besenyők tömegestől költöztek a Bizánci Birodalom dunai határ-tartományába, egyes töredékeik ebben az időben kérhettek bebocsátást I. András (1046–1060) magyar királytól, akivel előzőleg szövetségben voltak.

1060

Az orosz fejedelmek szövetsége az úzok ellen.

1061

Amikor az úzok az orosz fejedelmek seregei elől nyugat felé vonultak, újra megjelentek a kunok a Dnyeper vidékén.

1064–1065

Az úzok sikertelen bizánci hadjárata.

1067

A Borsod megyei Szihalom birtokon 10 besenyő lovas szolga élt, s a százdi apátság ekkor kelt alapítólevele említi a település határában a besenyők sírjaihoz (ad sepulturas Bisscnorum) vezető utat.

1068

A kunok három orosz fejedelemre vereséget mérnek. – Gyula besenyő vezér Osul nevű főembere a Moldvában lakó besenyőkkel („kunokkal”) és az úzokkal a Borgói-hágón át Erdélybe, onnan a Meszesi-kapun át pusztítva Biharig hatol, majd Szatmáron át a Szamos mentén visszatér Erdélybe, ahol Salamon király (1063–1074), Géza és László hercegek a kerlési (vagy cserhalmi) ütközetben (Doboka m.) szétszórják seregét.

1070 körül

A nándorfehérvári görög várparancsnok besenyő határőrei betörnek a Szerémségbe.

1071

A görög kézen lévő Nándorfehérvárnál Salamon király és Géza herceg hadai legyőzik a bizánciak besenyő segédcsapatait, nagyszámú foglyot ejtenek, akik Magyarországra kerülnek.

1074

május I. Géza (1074–1077) és a hercegek befogadják a Zoltán által vezetett besenyőket, s megbízzák őket a Moson és Pozsony várát birtokló egykori király, Salamon szemmel tartásával.

1078

A dunai határvidék lázadó besenyői behívják a kunokat és együtt ostromolják Adrianupoliszt (Drinápolyt).

1084 körül

Salamon király feleségéhez, Judithhoz, Regensburgba távozik, azonban a királyné nem fogadja vissza, mire a Moldvában lakó besenyők („kunok”) vezéréhez megy.

1085

A Salamont támogató Cselgű (Kutesk) vezér besenyő és úz csapatait Szent László (1077–1095) serege a Felső-Tisza-vidéken megveri. A király a győztes csata színhelyén templomot emeltet.

1087

Cselgű vezetésével besenyő sereg támad Bizáncra, de Drinápolynál vereséget szenved. A besenyők között harcoló Salamon király feltehetően ekkor veszti életét.

1091

A Marica folyó torkolatánál, a Icbunioni csatában a bizánci, valamint a Bönck kán és Tugor kán vezette szövetséges kun csapatok megsemmisítő csapást mérnek a besenyőkre.

április 29. után Feltehetően a csatából hazatérő egyik kun sereg, a könnyű zsákmány reményében – Szent László Horvátországban harcolt – Krul fia Kapolcs vezérrel az élükön, az Al-Duna vidékéről a Törösvári-szoroson át betörnek Erdélybe, onnan a Meszesi-kapun át Biharba, majd a Tiszán átkelve végigpusztítják a Tisza-vidéket.

nyara A Horvátországból hazatérő Szent László seregével a Temes folyónál utoléri és a Pogácsa vize mellett legyőzi a kunokat, majd Orsova táján vereséget mér a Kapolcs vezér halálának megbosszulására érkező kun seregre. Vezérüket, Ákost a csatában maga a király öli meg. László ragyogó hadvezéri teljesítményével és személyes bátorságával elért győzelmeinek köszönhető, hogy a kunok zsákmányoló hadjáratai ezek után elkerülték Magyarországot. (Ákos betörése lehet hogy 1092-ben történt.)

1092

Szent László hadjáratot vezet Vaszkó terebovlji orosz fejedelem Magyarországgal szomszédos földjére, mert a fejedelem a kunokat Magyarország megtámadására biztatta. A hadjárat békekötéssel zárult.

1099

május eleje II. Szvjatopolk Izjaszlavics kijevi nagyfejedelem fia, Jaroszlav herceg kérésére Kálmán király (1095–1116) seregével Przemysl várát ostromolja. Azonban az orosz fejedelmek hívására érkező, Bönek kán vezette kunok a vár alatt szétverik és hazakergetik a király seregét.

1103

Az egyesült orosz hadak súlyos vereséget mérnek a kunokra.

1116

A kunok elfoglalják Sarkelt. Jaropolk fejedelem hadjárata a kunok ellen. – II. István (1116–1131) király seregének előhadát besenyő és székelj íjászok alkotják a cschek ellen vívott olsavai csatában, akik az elővédharcokban a színlelt megfutamodás taktikáját alkalmazzák.

1122

A sztyeppe nyugati peremvidékére szorult besenyők maradék csoportjai utoljára támadtak Bizáncra, de II. Ioánnész Komnénosz császár (1118–1143) a berrhoi csatában végleg leverte őket. A győzelem emlékére Bizáncban ettől kezdve ún. „besenyő ünnepet” ülték. A csata után elmenekülő besenyő főemberek tűnnek fel II. István udvarában.

1146

II. Géza (1141–1162) király seregének előhadában, a Lajta melletti csatában besenyő és székelj könnyűlovass íjászok harcolnak a németek ellen.

1185

Igor orosz fejedelemnek az „Ének Igor hadáról” című hőskölteményben megörökített sikertelen hadjárata a donyeci kun törzsszövetség ellen. Köncsek kán bosszuló hadjárata Perejaszlavl környékére.

1185–1187

Péter és Aszen kun származású bolgár bojárok felkelése a bizánci uralom ellen bolgár-vlach (blak?)-kun csapatokkal. A második bolgár állam megalakulása.

1203

A kunok elfoglalják Kijevet.

1211

II. András (1205–1235) országába hívja és jobbára a lakatlan későbbi Barcaság területére telepíti a Német Lovagrendet, hogy a rend a kunok támadásaitól Erdély délkeleti szögletét megvédje, várakat építsen ellenük, és a kunok megtérítésében részt vegyen.

1219

Msztyiszláv novgorodi fejedelem Kötöny kun vezér segítségével visszahódítja Halicsot a magyaroktól.

1221

Magyarországi Pál (Paulus Hungarus) domonkos tartományfőnök térítőket küld a Szörénységbe, majd a kunok földjére, ahonnan azonban visszaűzik őket. Az újabb kísérlet során a domonkosok eljutnak a Dnyeperig, ahol a kunok néhányat közülük megölnék, másokat fogságba vetnek, míg a harmadik csoport sikeres térítőmunkát végez.

1223

június 16. Dzsingisz kán hadai az Azovi-tenger közelében, a Kalka folyó mellett vívott csatában legyőzik a szövetséges orosz-kun sereget.

1224

A Sopron megyei Árpáson lakó besenyők az udvari népek közé tartoznak.

1227

július 31. után IX. Gergely pápa a domonkosok térítő munkájának irányítására Róbert esztergomi érseknek, saját kérésére, legátusi megbízatást ad Kunország (Havasalföld és Moldva), valamint a vele szomszédos Brodnik-föld területére. A legátus Béla királyfi támogatásával megkezdí a kunországi térítést. Barc (Bejbarsz) és Membrok kun vezérek népeikkel együtt megkeresztelkednek és elismerik a magyar király főségét. Róbert legátusi megbízatásánál fogva kunországi püspökké szenteli Teodorik magyarországi domonkos tartományfőnököt. Az új püspökség székhelye a dél-moldvai Milkó, melyet a tatárjárás 1241-ben elpusztít.

1228 körül

A meghódolt Kunország (Havasföldre és Moldva) Béla királyfi kormányzása alá kerül.

1229

ősze Béla királyfi seregével és Barc kunjaival nem tudja visszafoglalni öccse, András herceg számára Halicsot, a lengyelek és Kötöny kunjai támogatását élvező Danyiil Romanovicsot.

1233

az év folyamán András halicsi fejedelem támogatást kér apjától, II. Andrástól Danyiil Romanovics ellen, aki azonban Kötöny kunjaival a Peremilj melletti csatában legyőzi a magyarokat, mire azok visszavonulnak Halicsba. – Béla királyfi kancelláriájában a magyar király címei között megjelenik a Kunország királya titulus. (A cím hamarosan állandósul.)

1238

az év folyamán Batu kán seregével legyőzi Kötöny kun fejedelem seregét.

1239

március 27. Kötöny kun fejedelem és népe IV. Béla (1235–1270) engedélyével a Radnai-hágón át beköltözik Magyarországra, és a Tisza, Temes, Maros és Körös folyók mentét szállja meg. A

kunok bebocsátásuk előtt megkeresztelkednek. (Pauler Gyula szerint a kunok ősszel költöznek be.)

1239–1240

IV. Béla összehívja a kőí monostorhoz (Szerém m.) az előkelőket és a kunokat. A gyűlésen elhatározzák a kunok széttelepítését, mert úgy vélik, hogy vándorló életmódjukkal így kisebb kárt okozhatnak.

1240

II. Balduin latin császár szövetsége az al-dunai kunokkal.

1241

március 17. után A kunok ellen lázongó pesti nép uszítására magyar és német fegyvercsek meggyilkolják Kötöny kun fejedelmet és kíséretét. Erre a pesti tábor felé tartó kunok visszafordulnak, útközben a Duna-Tisza közén szétszórják Bulcsu csanádi püspök és Szák nembeli Barc fia Miklós Pest felé igyekvő seregét, majd a Szerémségen át, pusztítva, elhagyják az országot.

1241–1242

Tatárjárás Magyarországon.

1244–1246 között

IV. Béla visszahívja a kunokat és jórészt a későbbi Nagy- és Kiskunságba telepíti őket. A kunokkal együtt Magyarországra jönnek és döntően a későbbi Jászságban telepednek le az alán eredetű jászok is.

1246

A kunok IV. Béla oldalán harcolnak II. Frigyes osztrák herceg ellen.

1253

június-július IV. Béla és István királyfi magyar és kun seregei Olmütz környékét pusztítják és megkezdik a város ostromát.

1254

május A domonkos rend budai nagykáptalana alkalmával a budavári domonkos kolostorban köt házasságot István királyfi és a kun Erzsébet, illetve ekkor keresztelkedik meg Erzsébet apja, a kunok fejedelme és felecsége.

1262

december 5. előtt Béla és István királyfi a fegyveres összecsapás elkerülése végett megkötik a pozsonyi békét. Béla többek között várat ígér fiának, és megfogadja, hogy nem csábítja el és nem fogadja szolgálatába a kunokat. István a pozsonyi béke után felveszi az ifjabb király (rex iunior) és a kunok ura (dominus Cumanorum) címet. (Ifjabb király címet megszakítás nélkül, a kunok ura címet pedig 1266 vége és 1267 kivételével folyamatosan használja apja haláláig, 1270-ig.)

1264

július 14. IV. Orbán pápa IV. Béla kérésére megparancsolja Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai érsekeknek, hogy a megkeresztelt kunokat szólítsák fel hitük megtartására, kereszteljék meg azokat, akik még nincsenek, az ellenszegülőket pedig üzzék ki az országból.

augusztus 1. után Béla támadást indít István ifjabb király ellen. Leánya, Anna hercegnő haddal nyomul testvére országrészébe. Beveszi Patak várát (Zemplén m.), ahol foglyul ejti István feleségét, Erzsébetet és gyermekeit (köztük László herceget), majd Túróc várába viteti őket.

1265

eleje István ifjabb király az isaszegi csatában (Pest m.) legyőzi IV. Béla összevont erőit. Újból kibékül fiával: clismeri István uralmát a keleti országrészen és szabadon engedi fia feleségét.

1270

május 18. után Mojs nádor felveszi a kunok bírāja (iudex Cumanorum) címet. (A nádor új feladatkörét az 1279. évi kun törvény szentesíti.)

december 21. körül V. István (1270–1272) kun-magyar hada Bécs és a Semmering-hágó közti területen okoz nagy kárt.

1273

május-június A kunok fellázadnak IV. (Kun) László (1272–1290) és hívei ellen és megtámadják a hajszentlőrinci prépostságot (Bodrog m.). Az ellenük küldött királyi sereg leveri őket.

1278

augusztus 26. (Habsburg) Rudolf német király és IV. (Kun) László hadai a dürnkruti (mormamezei) csatában legyőzik II. (Przemysl) Ottokár cseh király seregét. A győzelem kivívásában döntő része van a jobb szárnyat alkotó magyar-kun hadnak, Csák nembeli Máté nádor vezetése alatt.

1279

június 23. IV. Kun László Budán a főpapok és a főurak előtt megesküszik, hogy – többek között – a keresztények és a kunok helyzetét illető kilenc (közelebbről nem ismert) cikkelyt, továbbá a kunok vezetői által a király és a legátus jelenlétében vállalt kun cikkelyeket (I. kun törvényt) megtartja. A kunok megígérik, hogy mindannyian megkeresztelkednek, a pogány szokásokat elhagyják, letelepednek és keresztény erkölcs szerint élnek, erőszaktól és gyilkosságtól tartózkodnak, visszaadják a jogtalanul elfoglalt egyházi és nemesi birtokokat, a Magyarországon ejtett keresztény foglyokat szabadon engedik.

július 13-25. IV. (Kun) László Fülöp pápai legátus jelenlétében a főpapok, főurak, nemesek és kunok tétényi gyűlésén elrendeli nagykorúsága (1277) előtt tett adományai felülvizsgálását, és meghozza a II. kun törvényt.

augusztus 10. IV. (Kun) László kiadja a Tétényben tartott gyűlés végzéseit, a II. kun törvényt. (Módosított formában megerősíti a pápai legátus javaslatait és bizonyos önkormányzatot ad a kunoknak. Elrendeli, hogy a hét nemzetséget alkotó kunok a Duna-Tisza közén, a Temes, Maros és a Körös mentén nekik adományozott területen telepedjenek le, keresztény módra éljenek, magyarországi keresztény foglyaikat bocsássák szabadon, katonáskodjanak, bírójuk – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – a nádor, a király, a főurak és a nemesek a kunok szolgáit ne fogadják be, s elvett birtokaikat adják vissza.)

október eleje Fülöp pápai legátus a kun törvények teljesítésének elmaradása miatt kiközösíti IV. (Kun) Lászlót, az országra pedig kimondja az interdiktumot.

október közepe IV. (Kun) László újból megesküszik, hogy a legátusnak tett ígéretét megtartja, majd feleségét, Erzsébetet (Izabellát) elhagyva Gergely esztergomi préposttal és Kán nembeli Miklós alkancellárral a kunokhoz távozik.

1280

január eleje IV. (Kun) László elfogatja Fülöp pápai legátust és a kunok kezére adja. (A kunok február végén szabadon engedik.)

március eleje IV. (Kun) László Budán kibékül a kunok által szabadon bocsátott Fülöp pápai legátussal. Harmadik esküjében megígéri, hogy az egyház és az urak ellen nem vét többé, mindenkinek megbocsát és a kun törvényeket végrehajtja.

november 11. előtt IV. (Kun) László az Al-Dunáig, Szalánkemén környékéig (Szerém m.) hadjáratot vezet a fellázadt és az országból távozni akaró kunok megfékezésére és visszatartására.

1282

március-május IV. (Kun) László seregével a hódi (hód-tavi) csatában (Csanád m.) legyőzi az Oldamur vezetésével fellázadt kunokat. A csata után a kunok tömegestül menekültek ki az országból Moldvába és Havasalföldre, a foglyul ejtett kunok rabszolgasorba kerültek, a lázadók javain magyarok osztozkodtak. (Pauler Gyula szerint a kun csata 1280-ban volt.)

1288

március 21. előtt IV. (Kun) László Esztergomban kibékül Lodomér esztergomi érsekkel. (Megesküszik, hogy a tatárokkal nem szövetezik, nem keresztényt nem juttat hivatalhoz, kunjaival együtt keresztény módra él, az egyház kiváltságait és szabadságát megtartja, helyreállítja az ország békéjét, felcséget, Erzsébetet visszaveszi, kun szeretőjét pedig elbocsátja, ennek fejében az érsek feloldozza a kiközösítés alól.)

április 18. után IV. (Kun) László megszegi esküjét, kiközösítése ezzel ismét érvénybe lép.

1290

július 10. IV. (Kun) Lászlót három kun főembere (Árboc, Törtel és Kemence) meggyilkolja. Mizse nádor leszámol a gyolkosokkal és rokonaikkal.

1298

augusztus 5. III. András (1290–1301) és a bárók pecsétje alatt kiadják a király által összehívott pesti gyűlés végzéseit, melyeket a király és a bárók meghatalmazásával és beleegyezésével a gyűlésen részt vevő főpapok, nemesek, szászok és kunok hoztak.

1318

június 12. Először tűnik fel a gyulafehérvári káptalan regisztrumában a jász népnév.

1323

A jászok kiváltságlevele.

1328

május. 8. XXII. János pápa Károly Róbert (1308–1342) kérésére utasítja a magyar püspököket, hogy a kunokat ne rettsék el a megtéréstől a tized követelésével.

1330–(1495)

A besenyő kiváltságokat a Marostól délre, Csanád megyében élő besenyők őrizték meg legtovább. 1345-ben Besenyő faluban külön jogállású, „régí szokás szerint hadviseléssel tartozó” (antiquo more exercituare debentium) besenyők földjeit említik. Az itt élő besenyő nemeseket Nagy Lajos (1342–1382) – kivéve őket a nádor, az országbíró és Csanád megye joghatósága alól – 1369-ben királyi pártfogás alá veszi, ügyüket a királyi törvényszék elé utasítja. (A kiváltságlevelet Zsigmond király, majd 1495-ben II. Ulászló többször is megerősíti.)

1347

Az „összes besenyők ispánja” a Fejér megyében ősi birtokokkal rendelkező Besenyő Gergely volt.

1348

VI. Kelemen pápa a minorita szerzeteseket bízta meg a kunok és jászok közötti térítéssel Cumaniában.

1352

július 10. Nagy Lajos kéri VI. Kelemen pápát, hogy a megkeresztelkedő kunokat és tatárokat mentse fel a papi tized fizetése alól.

1352

Nagy Lajos megszünteti a besenyő ispánságot, s a Fejér megyei nemes besenyőket felveszi az országos nemesek sorába.

1418

A kun székszervezet első említése (Csertán-szék, a továbbiakban Halas-szék néven).

1422

január 13. után Garai Miklós nádor Fejér megyei birtokügyben ítélkezik. Az ítéletlevél hátlapjára valószínűleg egykorú jász szójegyzéket írnak. (A Magyarországra települt jászok nyelvének legkorábbi írott emléke.)

1453

Egy ez évi jövedelmi kimutatás szerint a kunok és a jászok a következő terményekkel adóztak a királynak: búza, zab, árpa, borsó, lencse, köles.

1473

november 9. Mátyás király Szeged városának a kunokéval azonos legeltetési és használati jogot biztosít a Duna-Tisza között fekvő kunlakta területeken.

Irodalom

Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. II. kötet. Főszerkesztő: *Székhely György*. Szerkesztő: *Bartha Antal*. Budapest, 1984.; Magyarország történeti kronológiája. I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Főszerkesztő: *Benda Kálmán*. Budapest, 1981.; *Pálóczi*, 105–106.

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- Acta Arch. Hung. = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AJMK = Az Arany János Múzeum Közleményei (Nagykőrös)
Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő
Átm., átm. = átmérő
BK. = *Biborbanszületett Konstantin*: A birodalom kormányzása. Kiadta és fordította: *Moravcsik Gyula*. Budapest, 1950.
BK m. = Bács-Kiskun megye
Czeplédy = *Czeplédy Károly*: A kunok eredetéről. Magyar Nyelv 45 (1949) 43-50.
Czeplédy, 1969 = *Czeplédy Károly*: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. Budapest, 1969.
Com.Arch.Hung. = Communicationes Archaeologicae Hungariae
CNH = Coprus Nummorum Hungariae
DIV. = Dobó István Vármúzeum (Eger)
DJM. = Damjanich János Múzeum (Szolnok)
DM. = Déri Múzeum (Debrecen)
EMÉ. = Az Egri Múzeum Évkönyve
Fodor = *Fodor István*: Újabb adatok a bánkúti sír értékeléséhez. Folia Arch. 23 (1972) 223-242.
Folia Arch. = Folia Archaeologica
Gyárfás = *Gyárfás István*: A jász-kunok története. I-IV. Kecskemét-Szolnok-Budapest, 1870-1885.
Györffy = *Györffy György*: A magyarság keleti clemci. Budapest, 1990.
Györffy, 1953. = *Györffy György*: A kunok feudalizálódása. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Szerk.: *Székhely György*. Budapest, 1953.
Györffy, 1958. = *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok 92 (1958) 12-87., 565-615.
Györffy, I-III. = *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-III. Budapest, 1963-1987.
Györffy, 1965. = *Györffy György*: Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpinus és Rubrik útjelentései. Budapest, 1965.
Györffy, 1971. = *Györffy György*: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. Történelmi Szemle 14 (1971) 281-288.
Györffy, 1975. = A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. 2., bővített kiadás. Sajtó alá rendezte *Györffy György*. Budapest, 1975.
Györffy, 1977. = *Györffy György*: István király és műve. Budapest, 1977.
Györffy, 1981. = *Györffy György*: A jászok megtelepedése. Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának harmincadik évfordulójára. Túrkeve, 1981. 69-72.
Hatházi = *Hatházi Gábor*: A perkáti kun szállásteremtő. (Előzetes beszámoló az 1986-1988. évi feltárásokról). MFMÉ 1984-1985/2. (1991) 651-674.
Hatházi, 1987. = *Hatházi Gábor*: Adatok a Hantos-széki kunok településtörténetéhez. In: A jászkunság kutatása 1985. Szerk.: *Fazekas István-Szabó László-Sztrinkó István*. Kecskemét-Szolnok, 1987. 29-65.
Hatházi, 1987-1988. = *Hatházi Gábor*: 14. századi ruhakorongpár Sárosról és viselet-történeti kapcsolatai. Arch. Ért. 114 (1987-1988) 106-120.
Hatházi, 1988. = *Hatházi Gábor*: Kunok a Mezőföldön. Művészet 1988/10. 16-21.
Hatházi, 1989. = *Hatházi Gábor*: Hantos múltja a régészeti emlékek tükrében. Közművelődés Fejér megyében. 1989. 1-2. 5-12.
Hatházi, 1990. = *Hatházi Gábor*: Az Árpád-kori hadszervezet nomád clemcinek kérdéséhez. A besenyők. Hadtörténeti Közlemények 103 (1990):2. 22-60.
Hatházi, 1994. = *Hatházi Gábor*: Sárszentágota és térsége a kezdetektől a török-kor végéig. Sárszentágota múltjából. Sárszentágota, 1994. 12-49.
HBM m. = Hajdú-Bihar megye

- H., h. = hosszúság
Horváth = *Horváth Ferenc*: Csengele középkori temploma. MFMÉ. 1976-1977/1. 91–126.
 IKM. = István Király Múzeum (Székesfehérvár)
 JARI. = József Attila Tudományegyetem Régészeti Intézete (Szeged)
 JBM. = Jász Múzeum (Jászberény)
 JBMÉ. = A Jászberényi Jász Múzeum Évkönyve
 JM. = Jósza András Múzeum (Nyíregyháza)
 JNSZ m. = Jász-Nagykun-Szolnok megye
 KJM. = Katona József Múzeum (Kecskemét)
 KK. = Képes Krónika. Chronicon Pictum. Phototypice impressum. I–II. Budapest, 1964.
Kring = *Kring Miklós*: Kun és jász társadalomelemek a középkorban. Századok 66 (1932) 35–63., 169–188.
 Ltsz.: = leltári szám
 M., m. = magasság
Makkai = *Makkai László*: A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen, 1936.
Mándoky = *Mándoky Kongur István*: A kun miatyánk. SZMMÉ (1973) 117–125.
Mándoky, 1993. = *Mándoky Kongur István*: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993.
Méri = *Méri István*: Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és úrkeve-mórici ásások eredményéről. II. Arch. Ért. 81. (1954) 138–154.
 MFM. = Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
 MFMÉ. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
 MK. = A magyarok krónikája. Szerk.: *Glatz Ferenc*. Budapest, (1996.)
 MM. = Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerkesztette: *Marosi Ernő*. I–II. Budapest, 1987.
 MMK. = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (Budapest)
 MMM. = Magyar Mezőgazdasági Múzeum (Budapest)
 MNM. = Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
 MNy. = Magyar Nyelv
Móra = *Móra Ferenc*: Ásatás a szeged-ötömösi Anjou-kori temetőben. Arch. Ért. 26 (1906) 18–27.
Németh = *Németh Gyula*: A kunok neve és eredete. Századok 76 (1942) 166–178.
Németh, 1983. = *Németh Péter*: Királyok – ispánok – jobbágyok. Vázlatok a magyar középkor történetéből. Debrecen, 1983.
Oberschall = *Bárányné Oberschall M.*: A kiskunhalas-bodoglárpusztai középkori ezüsterlelet. La trouvaille médiévale en argent de Kiskunhalas-Bodoglárpuszta. Magyar Múzeum 1945.
 OL. = Magyar Országos Levéltár (Budapest)
 OSZK. = Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
Pálóczi = *Pálóczi Horváth András*: Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989.
Pálóczi, 1969. = *Pálóczi Horváth András*: A csölyosi kun sírlelet hadtörténeti vonatkozásai. MFMÉ. 1969/1. 115–121.
Pálóczi, 1973. = *Pálóczi Horváth András*: A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. Folia Arch. 24 (1973) 241–250.
Pálóczi, 1974. = *Pálóczi Horváth András*: A kunok megtelepedése Magyarországon. Arch. Ért. 101 (1974) 244–259.
Pálóczi, 1976. = *Pálóczi Horváth András*: A Lászlófalván 1969-1974-ben végzett régészeti ásások eredményei. Cumania 4 (1976) 275–309.
Pálóczi, 1980. = *Pálóczi Horváth András*: Le costume coman au moyen age. Acta Arch. ASH 32 (1980) 403–427.
Pálóczi, 1982. = *Pálóczi Horváth András*: Régészeti adatok a kunok viseletéhez. Arch. Ért. 109 (1982) 89–107.
Pálóczi, 1985. = *Pálóczi Horváth András*: A kunok emléke Magyarországon. Régészeti kiállítás Kiskunfélegyházán, a Kiskun Múzeumban 1985. augusztus 19-étől 1986. március 31-éig. Kiskunfélegyháza 1985.

- Pálóczi, 1986. = Pálóczi Horváth András: Szállások, halmok, temetők. (Kisújszállás településtörténete az őskortól a török kor végéig.) In: Kisújszállás város története. I. Szerk.: Szabó László. Kisújszállás, 1986. 97–170., 181–202.
- Pálóczi, 1986/a. = Pálóczi Horváth András: Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez. (Egy középkori kun falu, Szentkirály feltárásának eredményei). In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák László-Selmeczi László. AJMK. IV. Nagykőrös, 1986. 215–236.
- Pálóczi, 1988. = Pálóczi Horváth András: Bescnyők, úzok, kunok. In: Magyarra lett keleti népek. Szerk.: Szombathy Viktor-László Gyula. Budapest, 1988. 106–163.
- Pálóczi, 1989. = Pálóczi Horváth András: Külső kemencés lakóházak a középkori Szentkirályon. In: Építészeti az Alföldön. I. Szerk.: Novák László-Selmeczi László. AJMK. VI. Nagykőrös, 1989. 89–106.
- Pálóczi, 1989/a. = Pálóczi Horváth András: A Balota pusztai középkori sírlelet. Cumania 11 (1989) 95–148.
- Pálóczi, 1990. = Pálóczi Horváth András: Agrártörténeti emlékek a középkori Szentkirály faluban. Gazdasági épületek a 4–4/a. ház beltérén. MMK. 1988–1989. Budapest, 1990. 69–94.
- Pálóczi, 1991. = Pálóczi-Horváth, A.: Les structures d'un village hongrois médiéval (Szentkirály, 15e–16e siècles). In: Methoden und Perspektiven der Archäologie des Mittelalters. Kolloquium 27–30. Sept. 1989 in Liestal. Tauber, J. (ed.) Archäologie und Museum 20. Liestal, 1991. 239–258.
- Pálóczi, 1992. = Pálóczi Horváth András: Túrkeve története a honfoglalástól a török idők végéig. In: Túrkeve földje és népe. I. Szerk.: Órsi Julianna. Túrkeve, 1992. 49–112.
- Pálóczi, 1993. = Pálóczi Horváth András: Komplex településtörténeti kutatások a Nagykunságban. In: Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk.: Horn Ildikó. Budapest, 1993. 41–80.
- Pálóczi, 1994 = Pálóczi Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Keleti örökségünk 2. Szerkesztette: Ökrösné Bartha Júlia és Pálóczi Horváth András. Karcag, 1994.
- Radocsay = Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei. Budapest, 1954.
- Selmeczi = Selmeczi László: Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. Folklor és etnográfia 64. Szerkesztette: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1992.
- Selmeczi, 1973. = Selmeczi László: Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. SZMMÉ. 1973. 105–115.
- Selmeczi, 1974. = Selmeczi László: Nomád települési struktúra a Nagykunságban. Orgondaszentmiklós XIV–XVI. századi település ásatásának eredményei. In: Paraszi társadalom és műveltség a XVIII–XX. században. I. Faluk. Budapest-Szolnok, 1974. 47–58.
- Selmeczi, 1981. = Selmeczi László: A négyszállási jász temető. Com. Arch. Hung. 1 (1981) 165–178.
- Selmeczi, 1982 = Selmeczi László: A magyarországi kunok temetkezése a XIII–XVI. században. In: Halottkultusz. Szerk.: Hoppál Mihály-Novák László. Előmunkálatok a Magyarság néprajzához 10. Budapest, 1982. 95–109.
- Selmeczi, 1992 = Selmeczi László: A négyszállási I. számú jász temető. BTM Műhely 4. Szerk.: Havassy Péter. Budapest, 1992.
- sz. = század
- szá. = szájmértő
- szél. = szélesség
- Szentpétery = Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Szerk.: Szentpétery, E. I-II. Budapest, 1937-1938.
- SZMMÉ. = Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv
- SZSZB m. = Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
- tá. = talpátmérő
- uo. = ugyanott
- v. = vastagság

Kat. 2. részlet

Kat. 2.

Kat. 3.

Kat. 4.

Kat. 3. részlet

Kat. 5.

Kat. 8–16.

Kat. 20., 18., 107.

Kat. 25–29., 108.

Kat. 21–24.

Kat. 33–34.

Kat. 36.

Kat. 40.

Kat. 41.

Kat. 59/D-E.

Kat. 35.

Kat. 45.

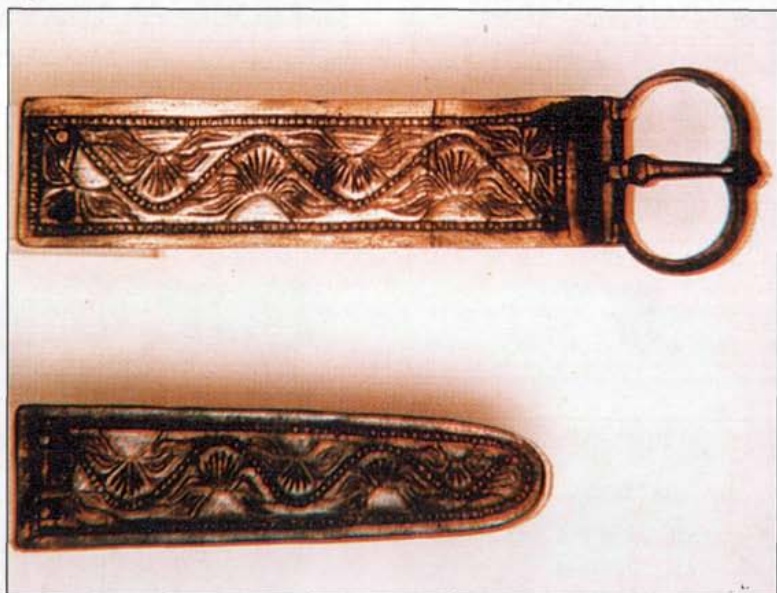
Kat. 47-48.

Kat. 49., 42., 50.

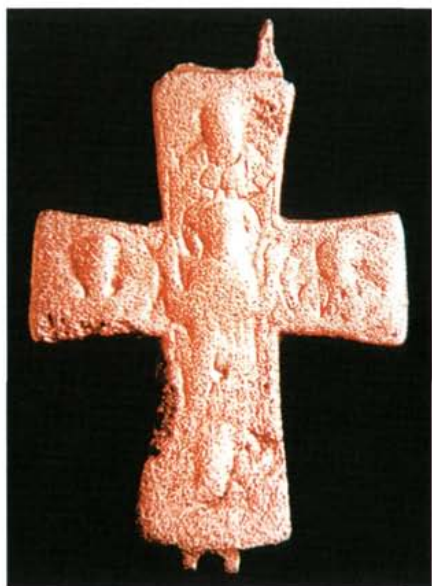
Kat. 100.

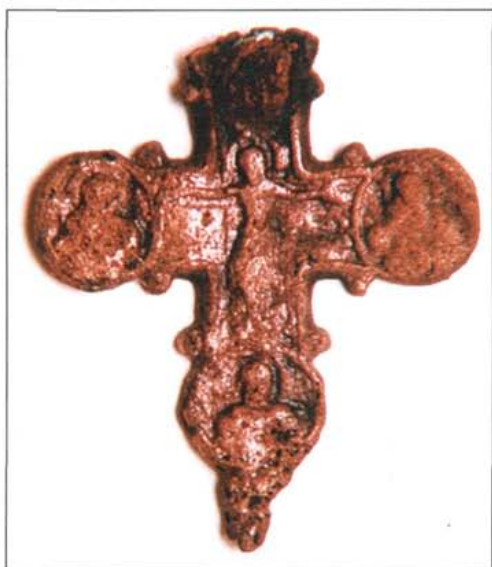
Kat. 52.

Kat. 53.

Kat. 102.

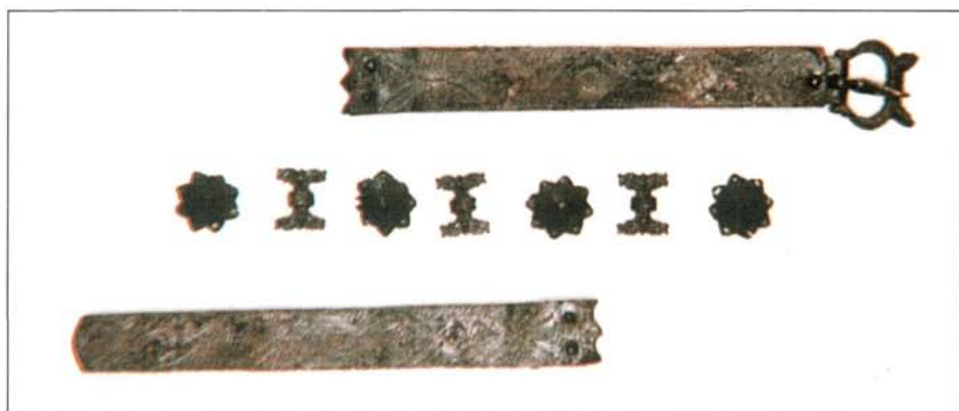
Kat. 101.

Kat. 65.

Kat. 112.

Kat. 122.

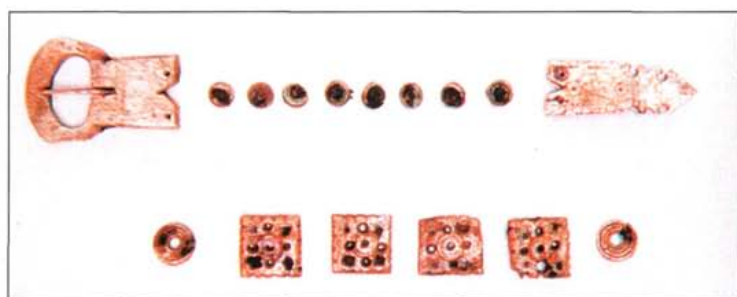
Kat. 123.

Kat. 127.

Kat. 133., 17., 125., 129., 55.

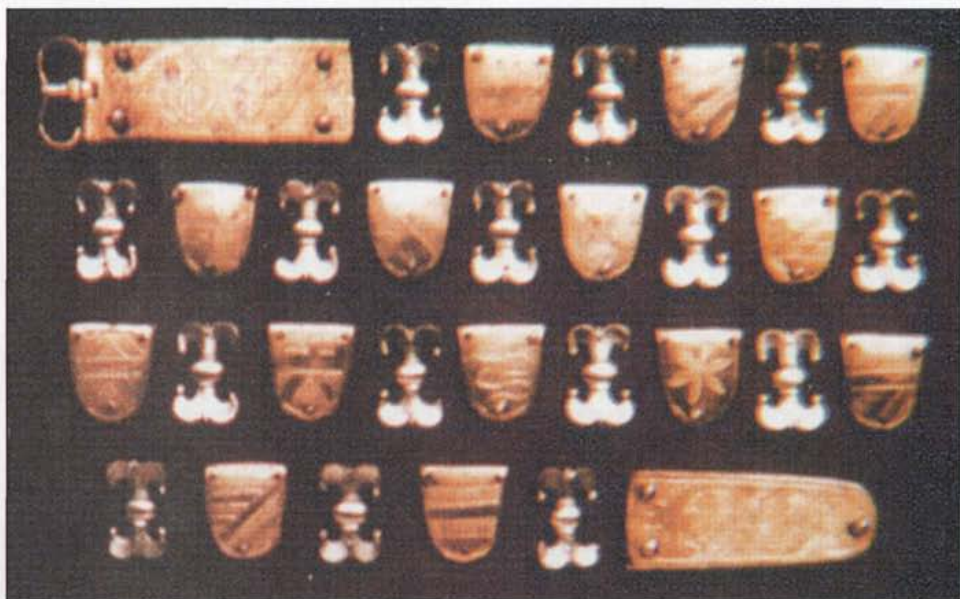
Kat. 172.

Kat. 168.

Kat. 169–171.

Kat. 192.

Kat. 189.

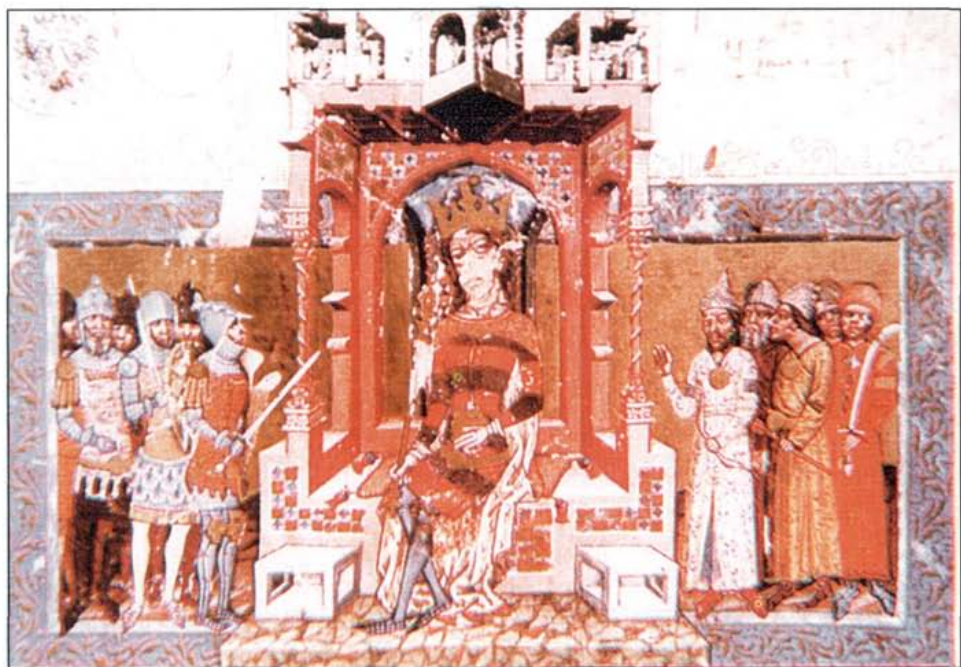

Kat. 196.

Kat. 191.

Kat. 194.

Kat. 197.

Kat. 198.

Kat. 195.

Kat. 199.

Kat. 200.

